

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Bc. Anna Malenová

Augustin a Židé

Magisterská diplomová práce

Pardubice 2014

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Anna Malenová**
Osobní číslo: **H12558**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Augustin a Židé**
Zadávající katedra: **Katedra religionistiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Diplomová práce se bude zabývat vztahem svatého Augustina k židovství a Židům. Bude provedena analýza Augustinových názorů na základě vybraných literárních pramenů. Důraz bude kladen na formující se vztah Augustina k židovství před jeho konverzí ke křesťanství s ohledem na dobové myšlení. Práce se pokusí zachytit pestré rozpětí Augustinových pohledů na židovství a její vliv v pozdějším křesťanském nazírání na Židy. Práce bude pracovat s historicky - analytickou metodou a čerpat z Augustinových spisů (De Civitate Dei, Tractatus Adversus Judaeos, Contra Faustum Manichaeum?).

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Primární literatura:

Philip Schaff (ed.), Nicene and Post-Nicene Fathers, Series I, vol. 1, New York: Christian Literature Publishing Co., 1886.

Jacques Paul Migne (ed.), Patrologia Latina, Paris: J.-P. Migne, 1844-1864.

Aurelius Augustinus, Vyznání, Praha: Kalich, 2006.

Sekundární literatura:

Peter Brown, Augustine of Hippo, Berkeley: University of California Press, 1967.

Jeremy Cohen, Living Letters of the Law: Ideas of the Jew in Medieval Christianity, University of California Press, 1999.

Paula Fredriksen, Augustine and the Jews, A Christian Defense of Jews and Judaism, New Haven: Yale University Press, 2010.

Robert Chazan, Židé středověkého západního křesťanského světa, Praha: Argo, 2009.

Lisa A. Unterseher, The mark of Cain and the Jews : Augustine's theology of Jews and Judaism, Piscataway, N.J.: Gorgias Press, 2009.

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Štěpán Lisý, M.A. Th.D.

Katedra religionistiky

Datum zadání diplomové práce:

30. dubna 2013

Termín odevzdání diplomové práce:

30. června 2014

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.
 Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 64

Mgr. Martin Fárek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. dubna 2013

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 26. června 2014.

Bc. Anna Malenová

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Štěpánu Lisému, M.A., Th.D za odborné vedení práce, cenné připomínky a čas, který mi věnoval.

Souhrn

Diplomová práce na téma *Augustin a Židé* se věnuje názorům Augustina na Židy a judaismus. Hlavním cílem této práce je snaha zachytit vývoj názorů na Židy a judaismus v Augustinově myšlení s ohledem na jeho inspirační zdroje (Pavel z Tarsu, Tyconius, exegeze Bible). Práce se převážně opírá o prameny. První část se zabývá židovskou populací v Africe a jejich právním postavením v římské říši. V této souvislosti byla důležitá diskuse o termínech *religio*, *superstitio* a *secta*, která se změnila s nástupem křesťanství. Před Augustinem církevní otcové 2.–4. století se o Židech vyjadřovali často po vlivem tradice *Adversus Judaeos*. Augustinovy zmínky o osobním setkání s Židy a doklady o jejich přítomnosti v jeho blízkosti jsou vzácné. Největší pozornost Židům a judaismu byla věnována v dílech *Contra Faustum*, *De civitate Dei* a *Adversus Judaeos*. Jeho stanoviska o Židech se často opakují. Hlavní motiv představuje Židy potvrzující pravdu křesťanství, protože zachovávají knihy Starého zákona a šíří je mezi pohany. Augustin přirovnal Židy ke Kainovi (*Gn 4,9-16*), který je chráněn znamením před zabitím. Druhým významným odkazem je spojení Židů s *Žalmem 59,12*: „Jen je nepobíjej, aby můj lid nezapomněl, rozežeň je svou mocí“.

Klíčová slova: Augustin, Židé, judaismus, náboženství, Bible.

Summary

The diploma thesis *Augustine and the Jews* deals with the views of Augustine on Jews and Judaism. The main aim of this work is an attempt to describe the development of views on the Jews and Judaism in Augustine's thought with regard to his sources of inspiration (Paul the Apostle, Tyconius, exegesis of the Bible). The thesis is based mainly on primary sources. The first section covers the Jewish population in Africa and their legal status in the Roman Empire. In this context it is significant a debate about the terms *religio*, *superstitio* and *secta* that has changed with the advent of Christianity. Before Augustine the Church Fathers of the 2nd – 4th century commented on Jews often under the influence of tradition *Adversus Judaeos*. Augustine's mentions of a personal encounter with the Jews and evidence of their presence in his vicinity are rare. The greatest attention to the Jews and Judaism was paid by Augustine in the works *Contra Faustum*, *De civitate Dei* and *Adversus Judaeos*. His opinions of the Jews are often repeated. The main theme presents that the Jews confirm the truth of Christianity, because they preserve the books of the Old Testament and they spread them among the gentiles. Augustine compared the Jews to Cain (*Gn 4,9-16*) who is protected by mark from killing. The second important reference is the connection of the Jews with the *Psalm 59,12*: „Slay them not, lest my people forget: scatter them by thy power“.

Keywords: Augustine, Jews, Judaism, religion, Bible.

Obsah

1. Úvod	10
2. Historie bádání o tématu	12
3. Židé v severní Africe	14
3.1. Židé v období Augustinova života.....	14
3.2. Právní postavení Židů v římské říši	15
4. Augustin a (ostatní) náboženství	17
4.1. Představa Boha	17
4.2. Augustin a <i>religio</i>	19
4.3. Odpověď Simplicianovi (396).....	26
5. Tradice <i>Adversus Judaeos</i>	29
6. Osobní kontakty Augustina se Židy	33
6.1. Osobní styky s Židy	33
6.2. Augustinova kázání	37
7. Intepretace Písma a inspirační zdroje	40
7.1. Augustinův život mezi lety 383 - 391.....	40
7.2. Pavel z Tarsu.....	42
7.3. Tyconius	43
7.4. Intepretace Písma.....	45
7.4.1. De utilitate Credendi	46
7.4.2. De doctrina christiana.....	47
7.4.3. Septuaginta	49
7.5. Korespondence s Jeronýmem	51
8. <i>Contra Faustum</i> (397-398)	54
8.1. Manichejství a židovství	54
8.2. Faustus	56
8.3. Starý zákon, židovské zvyky, Ježíš a Židé	57
8.4. Židé jako Kain	63
8.4.1. Dřívější interpretace Kaina jako Žida	63
8.4.2. Augustinova exegeze Kaina jako Židů.....	65
8.5. Chám, svědkové a olivová ratolest	69
9. <i>De civitate Dei</i> (413-426)	72
10. <i>Adversus Judaeos</i>	81

11. Závěr.....	88
12. Seznam použitých zdrojů.....	91
12.1. Seznam zkratk citovaných pramenů	91
12.2. Ostatní prameny	93
12.3. Sekundární literatura.....	95

1. Úvod

Tato diplomová práce s názvem *Augustin a Židé* se zaměří na postoj Augustina k Židům a k judaismu. Augustin jako významná postava přelomu starověkého a středověkého křesťanství svým myšlením zasáhl rozhodujícím způsobem do podoby křesťanství. Mezi různými tématy, kterým se věnoval, nalezneme i judaismus, i když v menší míře a spíše jako vedlejší téma. Tato práce si klade za cíl zobrazit Augustinův rozmanitý přístup k Židům. Tato rozmanitost je příčinou hodnocení Augustina na jedné straně jako pokračovatele církevních otců v protižidovských argumentech a naopak je také viděn jako průkopník nového přístupu k Židům.¹ S tím souvisí mnoho otázek. Jak téma židovství spadá do Augustinova myšlení? Navazoval na své předchůdce? Kde můžeme najít u Augustina zmínky o Židech a o kterých Židech vlastně hovoří? Jakou Augustin používal terminologii a shodovala se pojmy ve právních předpisech? Na tyto otázky nelze odpovědět bez uvedení širšího kontextu Augustinova myšlení.

První kapitola stručně uvádí badatele, kteří se konkrétně tomuto tématu věnovali. Práce se bude opírat zejména o nově vydané tituly věnující se této látce vedle klasických děl o Augustinovi např. Peter Brown *Augustine of Hippo*. Následující kapitola představí populaci Židů v severní Africe za života Augustina a jejich právní postavení ve 4. a 5. století v římské říši, což souvisí s diskusí o termínech označující náboženské tradice (*religio, secta, superstitio*) v této době. Obsah těchto termínů se změnil s nástupem křesťanství a Augustin rovněž do této diskuse zasáhl. Další část představí tradici *Adversus Judaeos*, pro kterou jsou charakteristické útoky proti Židům a která pomáhala utvářet křesťanskou identitu. Ještě než práce přejde k Augustinovým inspiračním zdrojům, bude se věnovat možným osobním kontaktům Augustina s židovskou populací a odkazům na současné Židy v jeho kázáních.

Druhá část se zabývá zdroji, ze kterých Augustin čerpal a které ovlivnily jeho názory. Práce se zmíní o manichejském období v Augustinově životě, četbě díla Tyconia či dopisech Pavla, což Augustina dovedlo k důkladnější četbě Písma a k jeho stanovisku, že Židé ho čtou nesprávně. Bible se stala základním pramenem Augustina pro jeho vidění Židů a judaismu. Tato část je zakončena rozborem korespondence Augustina a Jeronýma o jeho novém překladu Starého zákona a o rozdílném pohledu na židovské zvyky.

¹ Tato polarita je vidět v mnoha dílech např.: Jeremy Cohen, *The Friars and the Jews: The Evolution of Medieval Anti-Judaism*, Ithaca: Cornell University 1982, str. 19. Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews: A Christian Defense of Jews and Judaism*, New Haven: Yale University Press 2010, Prologue.

Poslední část práce analyzuje Augustinova díla (*Contra Faustum*, *De civitate Dei*, *Adversus Judaeos*), která se nejvíce věnují judaismu. Každé z těchto děl vzniklo v jiné době za jiných okolností a je určeno jinému publiku. Práce se zaměří zejména na situaci, ve kterých jsou Židé vzpomínáni a na možný posun v teologickém vidění role Židů. Budou uvedeny argumenty pro Augustinovo hodnocení Židů, které jsou nejzřetelnější v *Contra Faustum* v reakci na obvinění manichejce Fausta, a s tím související odkazy na biblické verše (zejména *Gn* 4,1-16, *Gn* 25,23, *Ž* 59,12, *Mt* 5,17).

Práce převážně čerpala z anglických překladů Augustinových děl s přihlédnutím k latinským textům. Práce se nenárokují vyčerpání celého tématu, ale jejím záměrem je komplexně představit hlavní body, které ozřejmí Augustinův zájem či nezájem o Židy. S ohledem na rozsah práce a za souhlasu vedoucího práce je středověký odkaz Augustinových myšlenek o Židech a judaismu pouze naznačen oproti zadání práce.

2. Historie bádání o tématu

Téma postoje Augustina k Židům a k judaismu se objevilo na konci 19. století nejprve ve francouzsky psaných studiích² a jako encyklopedická hesla³. Jako první se na toto téma zaměřil francouzský historik Bernhard Blumenkranz, který položil základ pro další diskusi. Jeho disertační práce byla vydána v roce 1946 a nese název *Die Judenpredigt Augustins: Ein Beitrag zur Geschichte der judisch-christlichen Beziehungen in den ersten Jahrhunderten*. Následovala další studie ve francouzštině *Augustin et le Juifs*, *Augustin et le Judaïsme* v roce 1958. S jeho pracemi se objevila otázka, zda zpracování není ovlivněno dobou vydání. Blumenkranz se ve své první práci zaměřil na Augustinovy předchůdce. Poukázal na Augustinovu nedostatečnou znalost řečtiny, což způsobilo nedostupné použití řeckých autorů. Stejně tak připomenul jeho neznalost hebrejštiny. Podle Blumenkranze Augustin ve svém kázáních přišel s novým motivem v otázce rozptýlení Židů. Podle jeho předchůdců šlo o trest za odmítnutí Krista, podle Blumenkranze než o trest se jednalo o záměr pro šíření křesťanství. Blumenkranz pro pochopení Augustinova výkladu role Židů v dějinách zdůrazňuje zejména jeho dílo *Adversus Judaeos*, které Augustin napsal na konci svého života. Zároveň vyzdvihl „biskupovo setkání se soudobými Židy a fakt, že křesťané stále soutěží s Židy o konvertity“.⁴ Obě tyto tvrzení se ukázala jako vysoce sporná. Boj o konvertity byl pozdějšími studiemi zpochybněn, stejně jako Augustinovy osobní styky s Židy byly spíše povrchní a neovlivnily jeho postoj k nim⁵, jak tato práce doloží.

Rabín a profesor židovských dějin Marc Saperstein v díle *Moments of Crisis in Jewish-Christian Relation* z roku 1989 a profesor na Rhode College Stephen Haynes v díle *Reluctant Witnesses: Jews and the Christian Imagination* z roku 1995 vyzdvihli Augustinovo trvání na Židech jako svědcích potvrzující křesťanství. Podle Sapersteina

² Např. Célestin Douais, „Saint Augustin et le judaïsme“, *L'Université catholique* 17, Lyon 1894 a Pierre Bérard, *Saint Augustin et les Juifs*, Lyon: Thèse 1913.

³ Louis Ginzburg, „Augustine“, *The Jewish Encyclopedia*, vol. 2, New York: Ktav Publishing House 1900, str. 312-314. Za hlavní Augustinův text o Židech je zde pokládán *Adversus Judaeos*. Podle Ginzburga takové polemiky Augustina „patří k nejslabší a nejméně důležité tvorbě jeho pera“.

Dostupné z: <https://archive.org/details/jewishencyclop02sing> (20. 11. 2013). Nebo Jakob Klatzkin, „Augustin“, *Encyclopaedia Judaica*, Berlin 1928-1934.

⁴ Bernhard Blumenkranz, *Die Judenpredigt Augustins: Ein Beitrag zur Geschichte der judisch-christlichen Beziehungen in den ersten Jahrhunderten Die Judenpredigt Augustins*, Helbing et Lichtenhahn 1946, str. 200-202 citováno podle Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews: Augustine's theology of Jews and Judaism*, Gorgias Dissertations/Early Christian Studies 9, Piscataway, N.J.: Gorgias Press 2009, str. 4-5.

⁵ Např. Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 49 a také Paula Fredriksen, „Secundum Carnem: History and Israel in the Theology of St. Augustine“, in: *The Limits of Ancient Christianity. Essays on Late Antique Thought and Culture in Honor of R.A. Markus*, Ann Arbor: University of Michigan 1999, str. 40.

augustiníánský důraz pomohl formovat středověkou politiku a přístup k Židům.⁶ Haynes zase zdůraznil důležitost teorie o svědcích v utváření křesťanského mytologického obrazu Židů.⁷ Další badatelé Juan Alvarez, Thomas Raveaux a Pier Cesare Bori znovu zdůraznili Augustinovo dílo *Adversus Judaeos*.⁸

Významným autorem věnující se mimo jiné Augustinovi v souvislosti s judaismem je Jeremy Cohen, který v současné době působí jako profesor evropských dějin židovství na Tel Aviv University v Izraeli. Ve své knize *Living Letters of the Law⁹: Ideas of the Jew in Medieval Christianity* z roku 1999 se zaměřil převážně na situaci Židů ve středověku, ale úvodní část věnoval Augustinovi a jeho představě Židů jako svědků. Cohen popsal šest dílčích částí Augustinova výkladu role Židů, které zahrnují:

- 1) Exil Židů podává svědectví o jejich trestu za odmítnutí Krista. Spojeno s osobou Kaina.
- 2) Jejich slepota a nevíra naplňuje biblická proroctví týkající se jejich „odmítnutí a nahrazení“.
- 3) Židé slouží jako strážci Starého zákona, jenž nese pravdu o proroctví ohledně Krista.
- 4) Židé pokračují v dodržování zákonů svých předků.
- 5) *Žalm* 59,12 slouží jako důkaz nejenom, že Židé nemají být fyzicky zraněni ani zabíjeni, ale má jim být dovoleno zachovat si své zvyky.
- 6) Konverze Židů přijde ve správný čas.¹⁰

Cohen zdůrazňuje verš *Žalmu* 59, který podle něj dokazuje Augustinovu vyzrálost a patří mezi jeho hlavní argumenty. Také v díle *The Friars and The Jews: The Evolution of Medieval Anti-Judaism* z roku 1982 se v úvodní kapitole věnuje Augustinovi a jeho přístupu k judaismu, ze kterého podle něj vychází středověký katolický přístup k Židům.¹¹

⁶ Marc Saperstein, *Moment of Crisis in Jewish-Christian Relation*, Philadelphia: Trinity Press International 1989, str. 9-11 citováno podle Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 5.

⁷ Stephen R. Haynes, *Reluctant Witnesses: Jews and the Christian Imagination*, Westminster John Knox Press 1995, str. 27-33.

⁸ Juan Alvarez, „St. Augustine and Antisemitism“, in: *Studia Patristica IX*, Berlin: Akademie-Verlag 1966. Thomas Raveaux, „Adversus Judaeos-Antisemitismus bei Augustinus?“, in: *Signum pietatis*, Würzburg: Augustinus-Verlag 1989, Pier Cesare Bori, „The Church's Attitude towards the Jews: an analysis of Augustine's Adversus Judaeos“, in: *Miscellanea historiae ecclesiasticae VI*, vol. 67, 1983.

⁹ Název odkazuje na slova Bernarda z Clairvaux v dopise (*Ep.* 363) psaném za 2. křížové výpravy (1146): „Židé jsou pro nás žijící slova Písma, připomínají nám vždy za co, náš Pán trpěl.“ - *Letters of st. Bernard of Clairvaux*, London: Burns Oates 1953. Převzato z: <http://www.ccrj.us/dialogika-resources/primary-texts-from-the-history-of-the-relationship/258-bernard-of-clairvaux> (2. 6. 2014).

¹⁰ Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law: Ideas of the Jew in Medieval Christianity*, University of California Press 1999, str. 35-37.

¹¹ Jeremy Cohen, *The Friars and the Jews: The Evolution of Medieval Anti-Judaism*, Ithaca: Cornell University 1982, str. 19. Mnoho děl zabývající se vztahem mezi křesťany a Židy ve středověku se v úvodních částech

V posledních letech se stanoviskem Augustina k judaismu zabývala zejména Paula Fredriksen, jež je emeritní profesorkou na Boston University a hostující profesorkou srovnávací religionistiky na Hebrew University v Jeruzalémě. Fredriksen se odborně věnuje tématům jako sociální dějiny antického křesťanství, vztahy mezi pohany, křesťany a Židy v řecko-římském světě a také se věnuje postavě Pavla. Fredriksen téma této práce nově posunula – jednak se zaměřila na Augustinovy dřívější práce, zejména na *Contra Faustum*, a za druhé umístila Augustinovo vidění role Židů do širšího kontextu jeho teologického zájmu ve svých četných studiích.¹² V této souvislosti se v monografii *Augustine and the Jews* z roku 2010 zaměřila neprve na období starověkého světa od dob Alexandra Velikého a soužití různých skupin v jednom prostoru. Druhá část se věnuje samotnému Augustinovi a poslední oddíl analyzuje jeho motivy spojené se Židy.

Mezi novější příspěvky patří také kniha *The mark of Cain and the Jews: Augustine's theology of Jews and Judaism* z roku 2009 od autorky Lisy A. Unterseher, která působí na Columbia College v Jižní Karolíně. Unterseher se zaměřila na jediný fenomén - Kainovo znamení. V knize se věnuje výkladu biblického příběhu bratrů Kaina a Ábela (*Gn 4,1-16*) v křesťanské tradici s důrazem na Augustina a jeho originální interpretaci odkazující na Židy.

3. Židé v severní Africe

3.1. Židé v období Augustinova života

V době Augustinova života Židé žili rozptýleni po celé římské říši, ale neexistuje mnoho textových důkazů o jejich přítomnosti.¹³ Podle historických dokladů Židé žili v severní Africe už v prvním století našeho letopočtu.¹⁴ K výraznějšímu nárůstu populace

věnuje Augustinovi jako Cohen – např. Robert Chazan, *Židé středověkého západního křesťanského světa: (1000-1500)*, Praha: Argo 2009, str. 47-49 nebo Mark R. Cohen, *Pod křížem a půlměsícem. Židé ve středověku*, Praha: Vyšehrad 2013, str. 66-68.

¹² Např. Paula Fredriksen, „Secundum Carnem: History and Israel in the Theology of St. Augustine...“ nebo „Excaecati Occulta Iustitia Dei: Augustine on Jews and Judaism“, in: *Journal of Early Christian Studies* 3, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1995.

¹³ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 13.

¹⁴ Michael Joseph Brown, *The Lord's Prayer Through North African Eyes: A Window Into Early Christianity*, New York: Continuum 2004, str. 182. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=gD_I3B2hxLwC&dq=rives+religion+and+authority&hl=cs&source=gbs_navlinks_s (28. 1. 2014), Johannes Van Oort, *Jerusalem and Babylon: A Study into Augustine's City of God and the*

došlo během židovských válek (66-70, 132-135). Hodně Židů přicházelo pracovat do loděnic.¹⁵ V okolí Kartága, kde se nacházelo pravděpodobně největší židovské osídlení v západní diaspoře vedle Říma¹⁶, byla objevena židovská nekropole asi se stovkou hrobů.¹⁷ Komunita v Kartágu je odhadována nejméně na 300 až 500 lidí. Augustin jako biskup často navštěvoval Kartágo v rámci svých církevních povinností.¹⁸ Na konci druhého století si také Tertulián všimá Židů v Kartágu.¹⁹ Jejich přítomnost rovněž potvrdilo objevení synagogy s velkým množstvím mozaik v městě Hammam Lif²⁰ na severu dnešního Tuniska pocházející z římské doby. Existují důkazy o přítomnosti Židů i v jiných severoafrických městech.²¹ Podle Sternové křesťanští autoři běžně prohlašovali, že africká města překypují Židy, kteří jsou zřetelnými protivníky a nepřáteli předvádějící své zákeřné učení²², ačkoli to archeologické nálezy ani židovské textové památky nedokazují.

Židovská komunita byla i v Hippu Regiu, i když důkazy o ní z velké části pochází právě z díla Augustina, který zde byl biskupem v letech 396-430. Zejména se jedná o jeho kázání a dopisy.²³ Unterseher uvádí, že město obývalo 30 až 40 tisíc lidí, mezi nimi byli pohané, manichejci, donatisté, křesťané a Židé.²⁴ V samotném Hippu převažovali donatisté.

3.2. Právní postavení Židů v římské říši

„Augustin píše svou teologii Židů během doby římských právních dějin, kdy císařská legislativa usilovala o omezení polyteistických praktik a heretických křesťanských skupin.

Source of His Doctrine of the Two Cities, Leiden: BRILL 2013, str. 365-367. Dostupné z:

http://www.academia.edu/4535739/2013_Jerusalem_and_Babylon_a_Study_of_Augustines_City_of_God_and_the_Sources_of_his_Doctrine_of_the_Two_Cities (29. 1. 2014).

¹⁵ James B. Rives, *Religion and Authority in Roman Carthage from Augustus to Constantine*, New York: Clarendon Press 1995, str. 217 citováno podle Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 44.

¹⁶ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews: A Christian Defense of Jews and Judaism*, New Haven: Yale University Press 2010, str. 307.

¹⁷ James B. Rives, *Religion and Authority...*, str. 215 citováno podle Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 44. Navzdory oboustranným zákazům byly na severoafrických hřbitovech nalezeny doklady o společném pohřbívání Židů a křesťanů - Michael Grant, *Židé v římském světě*, Praha: BB Art 2003, str. 259.

¹⁸ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 44.

¹⁹ Tertullianus, *Ad nationes*, I. 13, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf03.html> (15. 1. 2014).

²⁰ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 44.

²¹ Např. Tipasa, Sitifis, Cirta, Utica...

²² Karen B. Stern, *Inscribing Devotion and Death: Archaeological Evidence for Jewish Populations of North Africa*, Leiden: BRILL 2008, str. x-xi. Dostupné z:

http://books.google.cz/books?id=ZHkykGfn5eYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&ad=0#v=onepage&q&f=false (10. 1. 2014).

²³ Tomuto tématu se věnuje kap. 6 této práce.

²⁴ Frederick van der Meer, *Augustine the Bishop. Church and Society at the Dawn of the Middle Ages*, New York: Harper Torchbooks 1961, str. 19 citováno podle Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 46.

Přesto židovské náboženství bylo dovoleno a pokračovalo z velké části nedotčeno²⁵. Těmito slovy Unterseher shrnula právní postavení Židů v době Augustinova působení, kdy mohli podle právních výsad dodržovat své zvyky. Na druhou stranu byly snahy omezit konverzi k judaismu a obřízku.²⁶ Judaista Schäfer tvrdí, že „někdy v této době došlo také k prvním pokusům o křesťanskou misií mezi Židy“.²⁷ Židé byli od roku 212 od Caracalova výnosu římskými občany.

Judaismus byl od vlády Konstantina Velikého (306-337) povolený.²⁸ Císař neustanovil žádné zákony, které by limitovaly Židy v právu dodržovat své náboženské praktiky²⁹, ale nejméně jednou je nazval „ohavnou sektou“ (*nefariam sectam*).³⁰ Ani po jeho smrti nedošlo k velkým změnám. Za jeho syna Konstantia II. (337-361) bylo zavedeno, že v případě přestoupení k judaismu se musí všechnen majetek odevzdat do státní pokladny.³¹

Za Theodosia (379-395) císařské právní poměry byly nadále tolerantní k Židům a jejich praktikám, tedy i v letech před vydáním Augustinova hlavního díla v otázce postoje k judaismu *Contra Faustum*. Nicméně existovala omezení např. křesťan či křesťanka si nemohl vzít Žida nebo Židé nemohli mít křesťanské otroky. Oba tyto zákazy měly vést k omezení možných konverzí k židovství.³² Přece jen za Theodosiovy vlády docházelo k násilí zaměřené na synagogy zejména na východě říše, z tohoto důvodu vznikla legislativa nařizující císařskou ochranu synagog. Nejznámější je případ zničení synagogy křesťany v Callinicumu u Eufratu v roce 388. Císař nařídil znovu vybudovat synagogu. Do této záležitosti se vložil milánský biskup Ambrož, který chtěl zrušit toto nařízení. Ambrož pohrozil, že v císařově přítomnosti se již nebude vysluhovat eucharistie (prakticky se to rovnalo exkomunikaci)³³, a tak císař se podřídil a oznámené tresty odvolal. Křesťany na východě to pobouřilo a začali intenzivněji postupovat vůči Židům³⁴, na což reagovaly císařské výnosy.

²⁵ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 20.

²⁶ Tamtéž, str. 22.

²⁷ Peter Schäfer, *Dějiny Židů v antice. Od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*, Praha: Vyšehrad 2003, str. 169.

²⁸ Tamtéž, str. 167.

²⁹ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 31.

³⁰ *Codex Theodosianus* XVI.8.1. Dostupné z: <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber16.htm#8> (12. 1. 2014).

³¹ *Codex Theodosianus* XVI.8.7.

³² Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 34.

³³ Peter Schäfer, *Dějiny Židů v antice...*, str. 177. Ambrož svůj postoj vyjadřuje v dopise císaři (*Ep.* 40).

³⁴ Celkově situace na východě země byla více napjatá, neboť zde žilo mnoho Židů, kteří u křesťanů vyvolávaly obavy, proto autoři používali vůči Židům ostrá slova např. Jan Zlatoústý a jeho 8 kázání proti Židům (*Adversus Judaeos*) nebo Cyril Alexanrijský (376-444), který podle záznamu Socrata Scholastica (*Ecclesiastical History* VII.13) vyhnal Židé vyhnat z Alexandrie. – Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law...*, str. 42.

Zákon z roku 392 zaručoval Židům omezenou právní jurisdikci³⁵ a o rok později se císař ohradil proti horlivcům zakazující judaismus: „Je dobře známo, že židovská sekta není žádným způsobem zakázána (*Iudaeorum sectam nulla lege prohibitam satis constat*). Proto jsme krajně popuzeni tím, že na některých místech se jejich shromáždění zakazují“.³⁶ Theodosiovy edikty napomáhající k vytvoření příznivějších právních poměrů spíše negativně postihovaly křesťanské okolí.

Až po Theodosiově smrti v roce 395 došlo k nárůstu legislativy věnující se Židům.³⁷ Unterseher uvádí, že během literární dráhy Augustina mezi lety 395 až 430 císaři vydali přibližně 31 zákonů, které se dotýkaly Židů.³⁸ Na počátku došlo k zákazu Židům působit ve státních úřadech, ale nejsou známy počty Židů, kterých se tyto restriktce týkaly.³⁹ Dokonce se tvrdilo, že Židé spolupracují s donatisty a pohany na obtěžování křesťanů, nicméně tato tvrzení nebyla podložena jinými důkazy, i když Augustin pronesl podobný výrok v kázání.⁴⁰

Jeho nástupce Theodosius II. (408-450) se snažil vyvarovat se jakéhokoli náznaku vrchnostenské moci Židů nad křesťany.⁴¹ Jeho výnosy se například týkaly kritiky oslav svátku Purim (že je to výsměch křesťanům), staveb nových synagog a obřezávání křesťanských otroků.⁴² Nejvíce se věnoval problému útoků na synagogy, kterých v této době přibývalo. Po smrti patriarchy Gamaliela VI. v roce 425 byl zrušen úřad patriarchy⁴³, čímž došlo k oslabení vnitřní jednoty Palestiny, diaspory a vnější reprezentace vůči státním orgánům. Peníze, které byly odváděny patriarchovi, byly přesměrovány do císařské pokladny.⁴⁴ Už o několik let dříve byl Gamaliel VI. zbaven své funkce. Zákonné postavení Židů během pozdního císařství v souhrnu nabídl *Codex Theodosianus*, který obsahuje zákony z let 313-437.

4. Augustin a (ostatní) náboženství

4.1. Představa Boha

³⁵ *Codex Theodosianus* XVI.8.8.

³⁶ *Codex Theodosianus* XVI.8.9.

³⁷ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 35.

³⁸ Tamtéž, str. 35.

³⁹ Tamtéž, str. 36.

⁴⁰ *Serm.* 62,18 = Augustinus, *Sermones*, in: *Nuova Biblioteca Agostiniana*, PL 38, Opere de S. Agostino, edizione latino-italiano, Rome: Città Nuova 1965. Dostupné: http://www.augustinus.it/latino/pl_38.htm (15. 6. 2014).

⁴¹ Peter Schäfer, *Dějiny Židů v antice...*, str. 178.

⁴² *Codex Theodosianus* XVI.8.18 a XVI.8.21.

⁴³ *Codex Theodosianus* XVI.8.29.

⁴⁴ Peter Schäfer, *Dějiny Židů v antice...*, str. 179.

Augustin během svého života velmi rozmýšlel nad podobou Boha a jeho pohled se průběžně měnil. Ve *Confessiones* uvádí, jak se jako chlapec modlil k Bohu, aby nebyl ve škole trestán, což mu podle jeho slov nepomohlo.⁴⁵ V mládí si kladl mnoho otázek, které ho přivedly k manichejství.⁴⁶ Jako manichejec si představoval Boha jako tělesnou hmotu omezenou prostorem.⁴⁷ Později přiznává o době v manichejství, že uvažoval špatně: „Vždyť jsem ani nevěděl, že Bůh jest duch, jenž nemá údů podél délky a šířky, jehož bytí není hmotou“.⁴⁸ Nedovedl si představit nic jiného než tělesnou hmotu a domníval se, že není nic, co by nebylo hmotou.⁴⁹ Představa, že Bůh má materiální formu, znamenala překážku v přijetí křesťanství.⁵⁰ Augustin uznává, že nesprávně smýšlel celkově o katolické církvi: „Katolická církev totiž neučí tomu, co jsem myslil a marně jí přičítal; její učenci považují za hřích věřiti, že Bůh je omezen podobou těla lidského“.⁵¹ Taková slova mohou vystihovat představy křesťanů v severní Africe. Brown k tomu dodává, že africká církev byla v této době velmi konzervativní, mnoho z jejich institucí a praktik pocházelo z židovské synagogy⁵², kde byl silný antropomorfismus. Ve Starém zákoně a rabínském judaismu můžeme najít antropomorfní popisy Boha⁵³. Z tohoto důvodu pokud se četlo Písmo doslova, nabízelo pohled na tělesného Boha⁵⁴, jak dokládá např. Tertulián⁵⁵, který měl velký vliv právě v severní Africe.

Augustin svůj pohled začal měnit během pobytu v Miláně pod dojmem křesťanských platoniků, kteří zastávali názor, že jsou duševní principy, které existují nezávisle na hmotě.⁵⁶ V jejich pojetí „ideje“ jsou nadřazeny materiálním případům, a nad nimi všemi je Bůh nebo Jedno, které je nutně netělesné, a jako jejich zdroj je mimo intelekt a hmotu.⁵⁷ Představitel platoniků Plotinos vyložil Jedno, „na kterém všechno závisí a k němuž všechno hledíc

⁴⁵ *Conf.* 1.9. = Augustinus, *Vyznání*, Praha: Kalich 2006.

⁴⁶ *Conf.* 3.7.

⁴⁷ *Conf.* 5.10.

⁴⁸ *Conf.* 3.7.

⁴⁹ *Conf.* 5.8.

⁵⁰ Carl W. Griffin, David L. Paulsen, „Augustine nad the Corporeality of God“, *Harvard Theological Review*, vol. 95/1, 2002, str. 98.

⁵¹ *Conf.* 6.11.

⁵² Peter Brown, *Augustin of Hippo*, Berkeley: University of California Press 2000, str. 31.

⁵³ Např. *Ex* 7,5; *Sd* 2,18; *I Sam* 15,35.

⁵⁴ Carl W. Griffin, David L. Paulsen, „Augustine nad the Corporeality of God“..., str. 109. Založeno na *Gn* 1,26-27.

⁵⁵ Např. Tertullianus, *De carne Christi* XI.20 – „nic není nehmotné kromě toho, co není“ (*nihil est incorporale nisi quod non est*), in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 2, Paris: J.-P. Migne 1865. Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0160-0220_Tertullianus_De_Carne_Christi_MLT.pdf.html (23. 5. 2014).

⁵⁶ Carl W. Griffin, David L. Paulsen, „Augustine nad the Corporeality of God“..., str. 102.

⁵⁷ Tamtéž, str. 102.

existuje i žije a duchovně nahlíží, neboť bůh je původcem života, ducha i bytí“.⁵⁸ Augustin od této doby, „co počal něco chápati z moudrosti“, si už Boha nepředstavoval v lidské podobě, ale jako něco nepomíjivého, neporušitelného a neměnlivého prostupující vším.⁵⁹ Pod vlivem Ambrože, jak poslouchal každou neděli jeho kázání, dospěl k názoru, že Bůh „nemá větších ani menších údů, nýbrž všude je celý, ač žádným místem neohraničen, nemá ovšem onoho tělesného útvaru, ačkoli stvořil člověka k obrazu svému“.⁶⁰ Augustin se domníval, že mnoho křesťanů si myslí, že Bůh má lidskou podobu, což podle něj „není víc ostudnější představa“ (*opinione nihil est abiectius*).⁶¹

4.2. Augustin a religio

V návaznosti na předcházející oddíl o postavení Židů v římské říši bude přínosné uvést, co Augustin chápal pod termínem náboženství (*religio*) a jak do tohoto konceptu patřil judaismus. Pro lepší porozumění bude vhodné nejdříve představit, jak tento termín byl používán. Balagangadhara se pokusil zobrazit proměnu termínu *religio* v římském světě v době nástupu křesťanství. Římská náboženská tradice byla velmi rozmanitá a tolerovala odlišnosti. Všichni se běžně účastnili obřadů a praktik uctívající božstva, dokud tuto praxi neodmítli nejprve Židé a později křesťané.⁶² Balagangadhara poukázal na to, že nešlo v první řadě o víru v existenci bohů, což vyjadřuje slovy, že „mnoho předních intelektuálů se účastnilo náboženských aktivit, ale nevěřili v bohy“.⁶³ Tvrdí, že přesvědčení o existenci či neexistenci bohů jsou irelevantní pro náboženství, které je předáváno po generace⁶⁴ a představuje v podstatě to stejné jako tradice (*traditio*), tedy soubor praktik přenášených přes generace.⁶⁵ Různí lidé měli různé tradice podle města, jazyka nebo svých dějin. Lidé dodržovali vlastní tradice a zároveň respektovali tradice ostatních, mezi kterými žili. Podle Balagangadhary pro římské *religio* je charakteristická tolerance tradic a respekt k nim i

⁵⁸ Plotinos, *Enneads* I.6.7, in: Plotinus, *The Six Enneads*, Christian Classics Ethereal Library. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/plotinus/enneads.html> (19. 6. 2014). Plotínova filosofie představuje nauku o trojici hypostazí – Jedno, duch a duše.

⁵⁹ *Conf.* 7.1.

⁶⁰ *Conf.* 6.3.

⁶¹ *De moribus ecclesiae catholicae* X.17. = Augustinus, *On the Morals of the Catholic Church*, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 4, New York: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z : <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf104.html> (16. 2. 2014).

⁶² S.N. Balagangadhara, "The Heathen in His Blindness"--: *Asia, the West, and the Dynamic of Religion*, Manohar Publishers and Distributors 2005, str. 34.

⁶³ Tamtéž, str. 35. Jako příklad uvádí Cicera, který byl augurem - prováděl auspicie (interpretování vůle bohů pomocí letu ptáků).

⁶⁴ Tamtéž, str. 40.

⁶⁵ Tamtéž, str. 43.

v případě cizích národů.⁶⁶ Šlo v první řadě o respektování ustanovených náboženských tradic, které byly vyjadřovány v náboženských obřadech.

Co se týká obhájení judaismu, bylo zdůrazňováno, že Židé jsou lidé s velkou minulostí, čímž se snažili dosáhnout toho, aby na ně bylo pohlíženo jako na *traditio*, kterému není dovoleno hledat jiné bohy. Judaismus získal v říši specifické postavení, jak také dokládají slova Wilkena: „z mnoha jiných náboženství, které říše pohltila, judaismus sám vždy zůstal „cizí“ a opodál, nikdy se zcela neidentifikoval s římskou společností“.⁶⁷ Červenková výjimečnost judaismu spojuje s neúspěšnými pokusy o asimilaci Židů.⁶⁸

V jiné situaci byli křesťané, neboť byli lidé bez tradice - bez dějin, minulosti a jazyka. Podle Balagangadhary museli najít novou cestu, která spočívala v tom, že museli ukázat, že křesťanství je *religio*,⁶⁹ proto se církevní otcové snažili ukázat, že křesťanství dlouho existuje „jako první a nejstarší ze všech náboženství“⁷⁰ nebo slovy Augustina: „pravé náboženství, které už existovalo od začátku, se jmenuje křesťanské“.⁷¹ Křesťané viděli své náboženství jako naplnění judaismu a sebe jako následovníky pravého poselství Písma.⁷² Jejich výklad se neomezuje pouze na Židy, ale křesťanské náboženství naplňuje očekávání všech lidí, tak i pohané mají místo ve světových dějinách.⁷³ Postupně dochází ve vnímání *religio* k odklonu od praktik a zvyků k doktríně a v případě křesťanství k nároku pravosti. Až se na pohanství začalo nahlížet jako soubor falešných a zkažených věr a jejich *religio* se stalo prototypem falešného náboženství lidstva.⁷⁴

V textech se začaly opakovaně objevovat termíny *religio* a *superstitio*, které v průběhu let nabyly různé významy. Nejednotnost v používání termínů můžeme vidět v díle

⁶⁶ Tamtéž, str. 44.

⁶⁷ Robert L. Wilken, „Judaism in Roman and Christian Society“, *The Journal of Religion*, vol. 47/4, 1967, str. 314.

⁶⁸ Denisa Červenková, *Jak se křesťanství stalo náboženstvím*. Recepce pojmu *religio* v Tertuliánově Apologetiku, Praha: Karolinum 2012, str. 38.

⁶⁹ S.N. Balagangadhara, „*The Heathen in His Blindness*“..., str. 47.

⁷⁰ Eusebios z Kaisareie, *Historia Ecclesiae* I.4.10., in: Josef Novák (ed.), *Církevní dějiny (Ecclesiastica historia)*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství 1988. Dostupné z: <http://www.fatym.com/taf/knihy/index.htm> (18. 6. 2014).

⁷¹ *Retractiones* I.13.1. = Augustinus, *Retractationum Libri Duo*, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 32, Paris: J.-P. Migne 1845. Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_Retractationum_Libri_Duo_MLT.pdf.html (26. 5. 2014).

⁷² S.N. Balagangadhara, „*The Heathen in His Blindness*“..., str. 50. Podobně se vyjadřuje i Červenková - Denisa Červenková, *Jak se křesťanství stalo náboženstvím*..., str. 89.

⁷³ Tamtéž, str. 50.

⁷⁴ S.N. Balagangadhara, „*The Heathen in His Blindness*“..., str. 57. Augustin i vyzývá Římany, aby opustili své bohy: „Nesháněj se po falešných a úskočných bozích; naopak zamítň je a zavrhnň, povznese se k pravé svobodě!“ – *De civitate Dei* II.29 = Augustinus, *O Boží obci knih XXII. (I., II.)*, Praha: Karolinum 2007.

Apologeticum od Tertuliána, který poprvé výraz *religio* použil ve spojení s křesťanstvím. Tertulián se snažil identifikovat křesťanství s kategorií *religio*. *Apologeticum* bylo napsáno v roce 197 a jejím adresátem byli úředníci v Kartágu, kterým byla svěřena správa Afriky.⁷⁵ V textu používá různá pojmenování jak pro křesťanství, tak pro judaismus. Zajímavý je oddíl, ve kterém obě tradice zmiňuje zároveň:

Ale protože jsme vyložili, že tato naše sekta (*sectam istam*) – o níž mnozí vědí, že vznikla nedávno, za časů Tiberiových (a my to připouštíme) – se opírá o starobylé listiny Židů, mohly by o ní možná vyvstat pochyby právě na tomto základě, tedy že skrývá některé odlišnosti svého přesvědčení pod pláštíkem jiného, velmi znamenitého a zákonem dovoleného náboženství (*insignissimae religionis certe licitae*).⁷⁶

Tata pasáž se hlásí k nedávnému vzniku křesťanství, aniž by to bylo více vysvětleno, a neodvolává se ke starobylosti, která byla příznána judaismu. Cohen se zmiňuje, že *religio licita* není právní termín a byl používán od začátku 3. století.⁷⁷ Tertulián zde použil pro křesťanství označení *secta*, což v díle ještě několikrát⁷⁸ opakuje, ve významu označení skupiny následující svého mistra – Krista. A naopak judaismus je vyznačen jako dovolené náboženství (*religio licita*).⁷⁹ Podle Červenkové Tertulián na tomto místě zdůrazňuje, že křesťanství chápe jako odnož (*secta*) uvnitř židovství, které bylo zákonem povoleno. Dále zdůraznil jejich odlišnosti a neopomenul připomenout zásluhy Židů při hledání pravého Boha, neboť pohrdli „všemi těmito božstvy rozšířenými mezi různými národy“.⁸⁰

Pokud Tertulián chce definovat místo křesťanů v římské společnosti používá pojem *religio*⁸¹, který se v díle vyskytuje častěji než *secta*. Podle Červenkové Tertuliánovo označení křesťanství za *religio* vyznačuje nejenom rituální a společensko-politickou rovinu náboženství, ale také „komplexní soubor náboženských představ a zkušeností, etiky, rituálu, institucí“.⁸² Tertulián podobně jako později Augustin obrací kategorii *religio* proti Římanům

⁷⁵ Tertulián, *Apologeticum* 1.1., in: Josef Novák (ed.), *Čtvrtá patristická čítanka*, Praha: Česká katolická charita 1985. Dostupné z: <http://www.fatym.com/taf/knihy/index.htm> (18. 6. 2014). Tertulián se v díle brání proti způsobu procesu vedeném proti křesťanům římskou mocí. Červenková uvádí, že reálnými čtenáři měla být křesťanská komunita - Denisa Červenková, *Jak se křesťanství stalo náboženstvím...*, str. 94.

⁷⁶ Tertulián, *Apologeticum* 21.1. Překlad Denisy Červenkové.

⁷⁷ Mark R. Cohen, *Pod křížem a půlměsícem...*, str. 82.

⁷⁸ Červenkové napočítala, že Augustin označil křesťanství za *secta* celkem osmnáctkrát. - Denisa Červenková, *Jak se křesťanství stalo náboženstvím...*, str. 143, 166.

⁷⁹ Tamtéž, str. 143. Tertulián i na jiném místě označil judaismus za *religio* (*Ap.* 16.1).

⁸⁰ Tertulián, *Apologeticum* 26.3.

⁸¹ Např. Tertulián, *Apologeticum* 16.14. „Přistupujeme k výkladu našeho náboženství“ (*ad demonstrationem religionis nostrae repurgabimus*).

⁸² Denisa Červenková, *Jak se křesťanství stalo náboženstvím...*, str. 168.

a obviňuje je z bezbožnosti: „Tím, že uctíváte lež, nejenže zanedbáváte pravé náboženství pravého Boha (*veram religionem veri dei*), ale přímo napadáte a proviňujete se zločinem pravé bezbožnosti (*verae inreligiositatis*)“.⁸³ Nicméně o několik kapitol dříve výraz *religio* použil jako charakteristiku náboženství Římanů ve významu zbožnosti a úcty k tradicím předků.⁸⁴

U Tertuliána se vyskytuje i slovo *superstitio* jako opozitní kategorie k pojmu *religio*, např. vzpomíná, že za *superstitio* byly svého času považovány i kult bohů Isis nebo Serapia⁸⁵, než byly začleněny do římského panteonu, čímž naráží na proměnlivost pojmu v římské kultuře. Tyto kategorie *religio* – *superstitio* nebyly dříve používány jako protikladné, jak bude dále ukázáno.

Přestože jsou autory používány stejné výrazy *religio* a *superstitio*, mají odlišný význam. Na jedné straně je výklad představující římskou tradici, na druhé straně je křesťanská interpretace. Cicero, reprezentující antický výklad, odvozuje původ slova *religio* od slova *relegere* – znovu pokládat, složit.⁸⁶ V díle *De natura deorum*⁸⁷ ukázal prostřednictvím slov stoika Balba, jak určil původ slov *religio*, *superstitio* a jejich rozdíl.

Neboť nejen filosofové, nýbrž i naši předkové oddělili pověru od náboženství. Kdo totiž celé dni prosili a obětovali, aby je jejich děti přežili (*superstites essent*) byli nazváni pověřčivými (*superstitiosi*); toto jméno nabylo později širšího významu. Kdo pak vše příslušné k úctě bohů svědomitě znovu probrali a jakoby znovu sebrali (*relegerent*), byli nazváni zbožnými (*religiosi*). [...] Tak se stalo u slov „pověřčivý“ a „nábožný“ první jménem výtky, druhé jménem chvály.⁸⁸

Právě vůči Ciceronově díle se křesťanští autoři vymezovali a snažili se popsat vlastní křesťanskou identitu, jak je to vidět u Tertuliána. Cicero vynáší římskou zbožnost nad ostatní národy: „Chceme-li srovnati naše poměry s cizími, shledáme, že se v ostatních věcech cizině buď jen vyrovnáme nebo též stojíme za ní, kdežto v náboženství, tj. v uctívání bohů, stojíme

⁸³ Tertulián, *Apologeticum* 24.2.

⁸⁴ Tertulián, *Apologeticum* 19.1.

⁸⁵ Tertulián, *Apologeticum* 6.8.

⁸⁶ Cicero, *De natura deorum* II.28 = Marcus Tullius Cicero, *O přirozenosti bohů. Tři knihy rozprav věnované Marku Brutovi*, Praha: Jan Laichter 1948. Dílo Cicero napsal na konci svého života kolem roku 45 př.n.l. Kniha líčí formou fiktivního dialogu postoj filosofických škol (stoiků, epikurejců a skeptiků) k podstatě bohů a jejich vztah k lidstvu a ke světu.

⁸⁷ Augustin toto dílo četl, jak dokládá dopis *Ep.* 118 Dioscorovi z roku 410. Tuto pasáž citoval v díle *De civitate Dei* IV.30 a podle jeho slov se takové rozlišení nezdařilo.

⁸⁸ Cicero, *De natura deorum* II.28.

vysoko nad ní (*religione, id est cultu deorum, multo superiores*)“.⁸⁹ Červenková Cicerův postoj shrnuje slovy, že „*religio* v antice znamenalo poměr zbožného Římana k vlastním bohům, který se konkretizoval dodržováním veřejných i privátních kultických úkonů“.⁹⁰ Nezahrnoval filozofii (otázky po podstatě a původu bohů) ani osobní či společenskou morálku s nimi spojenou.

S Ciceronovým původem slova *religio* nesouhlasil Lactantius a v díle *Divinae Institutiones* uvedl odlišný původ.⁹¹ Na Lactantia navazuje Augustin, který slovo *religio* také odvozuje z latinského slova *religare* znamenající spojit, svázat dohromady, které odkazuje na vztah člověka k Bohu.⁹² Tento význam dokládá oddíl v *De civitate Dei*, kde píše:

K němu jsme připojováni nebo dovolte mi říci znovu připojováni – protože jsme se sami odpoutali a ztratili s Ním držení – proto říkám znovu připojení (*religentes*), což prý dalo vznik slovu *religio*, směřujeme k Němu s láskou, abychom došli odpočinku v Něm a našli naše požehnání k dosažení tohoto cíle.⁹³

Lactantius se vyjadřuje i k *superstitio* ve spojení s *religio*. Obojí se zabývá uctíváním bohů, ale „*religio* je uctívání pravé a *superstitio* falešné“.⁹⁴ Takové výrazné rozlišení v římské tradici za Cicerona nebylo. Protikladnost je více zřetelná, když *religio* začíná zahrnovat uctívání jediného Boha a objevuje se nárok na pravost.

V dřívějších výkladech *religio* představuje čin nebo způsob uctívání. A jejím protikladem nebylo *superstitio*, které bylo spíše podskupinou *religio* ve smyslu nebezpečné a nezákonné přemíry *religio*,⁹⁵ která nenásledovala zvyky odsouhlasené státní mocí. V tomto smyslu se v dopise císaři Trajánovi vyjádřil o křesťanství legát Plinius mladší: „Neshledal jsem [na křesťanství] nic jiného než nerozumnou přemrštěnou pověru“ (*Nihil aliud inveni quam superstitionem pravam et immodicam*).⁹⁶ Červenková charakterizuje *superstitio*, „že se ujalo jako označení neúčelných náboženských úkonů, pověr či přímo degradovaných a

⁸⁹ Cicero, *De natura deorum* II.3.

⁹⁰ Denisa Červenková, *Jak se křesťanství stalo náboženstvím...*, str. 65.

⁹¹ Lactantius, *Divinae Institutiones* IV.28. Dílo vzniklo mezi lety 303-311, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 7, New York: Christian Literature Publishing Co. 1886. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf07.html> (26. 5. 2014).

⁹² *Retractiones* I.13.1. Poznámka k dílu *De vera religione* LV.111.

⁹³ *De civitate Dei* X.3. Vlastní překlad autorky práce.

⁹⁴ Lactantius, *Divinae Institutiones* IV.28. Podobně se Augustin vyjadřuje i v *Retractiones* I.13.9.

⁹⁵ Daniel Boyarin, „The Christian Invention of Judaism: The Theodosian Empire and the Rabbinic Refusal of Religion“, *Representations*, vol. 85/1, University of California Press 2004, str. 32.

⁹⁶ Plinius Mladší, *Dopisy*, X.96, Praha: Svoboda 1988. Dopis je datován do let 111-113.

zvrácených forem náboženství“.⁹⁷ Nechutová se vyjadřuje podobně a za *superstitio* označuje „takový způsob náboženské víry a praxe, který překračoval oficiální veřejné a soukromé kultické projevy“.⁹⁸ Původně toto slovo nemělo pejorativní konotaci, což se změnilo v křesťanství. Boyarin přínosně podotkl, „jestliže judaismus (někdy) a křesťanství (vždy) jsou zmiňováni jako *superstitiones* v mimokřesťanské literatuře, je to posouzení jednání, které členové těchto komunit vykonávají, nikoli názvy pro komunity samotné“.⁹⁹

V křesťanské tradici se zvyšuje protikladnost obou termínů. Později *religio* není definováno jako praktiky, které jsou prospěšné a náležité pro udržení římské solidarity a sociálního řádu, ale jako víra v to, co je podle křesťanů pravé, čemuž odpovídají slova Lactantia, když tvrdí, že nejenom cizí praktiky a bohové jsou podřadní ale dokonce falešní. Z křesťanství se stává pravé náboženství, zatímco pohané vyznávají falešné, což je vlastně stejné označení pro *superstitiones* ale v novém významu.¹⁰⁰

Augustin sám rozdíl mezi *religio* a *superstitio* shrnuje v díle *Contra Gaudentium* slovy „náležité uctívání Boha nazýváme náboženstvím, nenáležité pověrou“ (*verus Dei cultus religio, falsus autem superstitio nuncupatur*).¹⁰¹ Na jiném místě termíny rozlišuje mírou boží bázně s odvoláním se na římského historika Varra¹⁰², kterého Augustin oceňuje jako největší autoritu v otázkách římského náboženství.¹⁰³ Varro „činí rozdíl mezi člověkem pověřčivým a zbožným, a to takový, že prý pověřčivý se bohů strachuje, kdežto zbožný se jich pouze ostýchá jako rodičů, ale nebojí se jich jako nepřátel“.¹⁰⁴ Římské náboženské tradice Augustin nazývá *superstitio*, což zahrnuje vše, „co si lidé ustanovili pro vytváření a ctění model“.¹⁰⁵ Augustin se hojně vyslovuje proti přetrvávajícím římským kultům v *De civitate Dei*, kde zkompletoval to, o co se snažili jeho předchůdci během prvních 400 let. Toto dílo

⁹⁷ Denisa Červenková, *Jak se křesťanství stalo náboženstvím...*, str. 37.

⁹⁸ Augustinus Aurelius, *Křesťanská vzdělanost*, Praha: Vyšehrad 2004, str. 104, pozn. 113.

⁹⁹ Daniel Boyarin, „The Christian Invention of Judaism“..., str. 33.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 33. V tomto významu se vyjadřuje i Amnon Linder – Amnon Linder, *The Jews in Roman Imperial Legislation*, Detroit: Wayne State University Press 1987, str. 56. Dostupné z:

<http://www.scribd.com/doc/176522018/Jews-in-Roman-Imperial-Legislation-Amnon-Linder> (24. 6. 2014).

¹⁰¹ *Contra Gaudentium* 11.12. = Augustinus, *Contra Gaudentium Donatistarum episcopum*, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 43, Paris: J.-P. Migne 1845. Dostupné z:

[http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_Contra_Gaudentium_Donatistarum_Episcopum_MLT.pdf.html)

[0430_Augustinus_Contra_Gaudentium_Donatistarum_Episcopum_MLT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_Contra_Gaudentium_Donatistarum_Episcopum_MLT.pdf.html) (10. 5. 2014). Gaudentius byl donatistický biskup

¹⁰² Marcus Terentius Varro (116-27 př.n.l.) byl římský spisovatel a gramatik. Sestavil chronologii římských dějin. Jeho díla se zachovala převážně ve zlomcích či citacích ostatních autorů.

¹⁰³ Např. *De civitate Dei* VI.2., IV.22.

¹⁰⁴ *De civitate Dei* VI.9.

¹⁰⁵ *De doctrina christiana* 2.XX.30. = Aurelius Augustinus, *Křesťanská vzdělanost*, Praha: Vyšehrad 2004.

reaguje na situaci, kdy v roce 410 vpadli do Říma Gótové¹⁰⁶ a vyplnili ho. Tento útok zvýšil hořkost a nepřátelství některých pohanů, kteří obviňovali křesťany za tuto situaci, což vedlo Augustina k napsání tohoto textu. Augustin za pohany označuje „ctitele mnoha nepravých bohů“.¹⁰⁷ Tyto bohy popisuje slovy např. „stíny ubohé“¹⁰⁸, „škůdní duchové“¹⁰⁹ nebo „zpušní démoni.“¹¹⁰ Je také zajímavá poznámka v dopise Maxima z Madaury Augustinovi: „O výjimečný muži, který jsi se odvrátil od mé sekty (*vir eximie, qui a mea secta deviasti*)“.¹¹¹ Maximus použil slovo *secta*, ale Augustin v odpovědi užil jiný termín a říká: „jaké směšné věci jsou ve vašich pověrách“ (*quanta in vestra superstitione ridenda sint*).¹¹²

Augustin za *religio* pokládá křesťanství a v dílech ho často tak označuje.¹¹³ Sám žije v době a na místě, kde je mnoho náboženských skupin a mnoho z nich se považuje za jediné pravé křesťany. Augustin ukazoval, že křesťanský Bůh ve své jedinečnosti nepodléhá proměnám¹¹⁴, tím se odlišuje od obecně uctívaných bohů v jejich proměnách, kteří byli uctíváni na jednom místě a přijímali do sebe prvky dalších božstev. Chtěl ukázat na nízkost pohanských bohů ve srovnání s křesťanským Bohem. Podle Augustina „pravé náboženství znamená uctívat jednoho pravého Boha, to je Trojici Otce, Syna a Ducha svatého“.¹¹⁵

Pokud se vrátíme k judaismu, Augustin často odkazuje na Židy jako na příslušníky národa.¹¹⁶ Podle historika Lindera se pouze vzácně našly termíny odkazující na Židy jako na národ (*natio*) či lid (*genus*) v zákonech, ale primárně jsou s nimi spojovány náboženské konotace.¹¹⁷ Augustin ve svých dílech několikrát označil judaismus za *sectu*.¹¹⁸ Jak bylo

¹⁰⁶ Gótové byli taky křesťané – ariáni.

¹⁰⁷ *Retractiones* II.43.1.

¹⁰⁸ *De civitate Dei* I.3.

¹⁰⁹ *De civitate Dei* I.31.

¹¹⁰ *De civitate Dei* I.31.

¹¹¹ *Ep.* 16,4. Maximus byl gramatik z Madaury, který zastával názor, že bohové jsou pouze nejasné manifestace a jsou vzýváni mnoha jmény, protože pravé jméno není známé. Zastával „pohanský monoteismus, jediného a nejvyššího boha“. - Allan D. Fitzgerald (ed.), *Augustine through the ages: an encyclopedie...*, str. 550. Dopis je datován do roku 390. Maximus zpětně vzpomíná na Augustinovo mládí, kdy měl být ovlivněn pohanským prostředím.

¹¹² *Ep.* 17,2.

¹¹³ Např. *De civitate Dei* XVII.16, XVIII.37, XVIII.53, XVIII.54.

¹¹⁴ Např. *Conf.* 7.1

¹¹⁵ *Retractiones* I.13.1.

¹¹⁶ Např. jenom v této práci *Enar.* 58,20; *De doctrina christiana* 2.XV.22; *Serm.* 372,2; *Ep.* 82,2.20, *Contra Faustum* XII.13 a XIII.10.

¹¹⁷ Amnon Linder, *The Jews in Roman Imperial Legislation...*, str. 59. Židovský národ je např. uveden ve výnosu *Codex Theodosianus* XVI.8.14 vydaného za Honoria v roce 418.

¹¹⁸ Např. *De fide rerum quae non videntur* 9 = Augustinus, *Concerning Faith of Things Not Seen*, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co.

řečeno dříve za sektu byl judaismus označován i v právních předpisech zahrnutých do *Codex Theodosianus*.¹¹⁹ Linder uvádí, že termín *secta* se používal zejména v zákonech, které se týkaly náboženských témat, a v textech, kde stály vedle sebe synonymní termíny náboženského obsahu jako *religio* nebo *lex*.¹²⁰ Dále uvádí, že až do roku 416 bylo v některých zákonech používán termín *religio* i *superstitio* k označení judaismu.¹²¹ Po tomto roce se objevuje jen termín *superstitio* a je zvýrazněn negativní obsah používáním pejorativních přídavných jmen.¹²² Od tohoto data je *religio* spojeno jedině s křesťanstvím. Linder nezdůvodnil proč zrovna rok 416, ale Boyarin změnu spojuje s delegitimizováním judaismu a změnou ve vnímání pojmu *superstitio*.¹²³ Před tímto datem označení *secta* ve vztahu k Židům má náboženskou konotaci a ostatní termíny jako *religio*, *superstitio* či *lex* jsou volně zaměnitelné.¹²⁴ Vedle judaismu i manichejství Augustin nazývá sektou.¹²⁵

S ohledem na jednotlivé pojmy je zajímavý dopis Augustina Paulínovi z Noly o výkladu *Žalmu* 59. Dopis bude později v této práci zmíněn právě v souvislosti se *Žalmem*, ale vedle toho v něm Augustin chválí Židy, že nepodlehli pověrám (*superstitiones*) Římanů, i když byli jimi poraženi a překonáni, a zachovali si své náboženství (*nomen religionis suae*).¹²⁶ Tento dopis představuje jediné místo v Augustinových textech, na které jsem narazila, kde označil judaismus za *religio*. Důvodem je nejspíše zvýraznění protikladnosti judaismu od římského *superstitiones*.

4.3. Odpověď Simplicianovi (396)

V textu *De diversis quaestionibus ad Simplicianum* Augustin vyjádřil své učení o spáse, což je velmi obsáhlé a obtížné téma.¹²⁷ Následující dvě poznámky se omezí pouze na Židy a jejich dodržování Zákona a na vidění lidstva jako hříšné masy. Augustin toto dílo

1887. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf103.html> (19. 2. 2014). Znění je uvedeno v kap. 9 na str. 80.

¹¹⁹ Např. *Codex Theodosianus* XVI.8.1, XVI.8.9. I když termín *secta* byl původně spojován s filozofickými skupinami se specifickými zvyky a názory nikoli s náboženskou oblastí. - Amnon Linder, *The Jews in Roman Imperial Legislation...*, str. 58.

¹²⁰ Amnon Linder, *The Jews in Roman Imperial Legislation...*, str. 58.

¹²¹ Tamtéž, str. 55. Např. Zákon z roku 397 za Arcadia potvrdil privilegia židovskému duchovenstvu, „těch, kteří se zabývají rituály toho náboženství“ (*in eius religionis, Codex Theodosianus* XVI.8.13). O rok později Honorius zrušil platnost tohoto zákona, kde na ně odkázal jako „patřící k židovskému *superstitio*“ (*Codex Theodosianus* XII.1.158).

¹²² Amnon Linder, *The Jews in Roman Imperial Legislation...*, str. 57.

¹²³ Daniel Boyarin, „The Christian Invention of Judaism“ ..., str. 33.

¹²⁴ Amnon Linder, *The Jews in Roman Imperial Legislation...*, str. 58-59.

¹²⁵ Např. *Conf.* 3.12; *Conf.* 5.6.

¹²⁶ *Ep.* 149,9.

¹²⁷ Česky téma chronologicky a podrobně zpracovala Lenka Karfíková – Lenka Karfíková, *Milost a vůle podle Augustina*, Praha: OIKOYMENH 2006.

napsal krátce po svém nástupu jako biskupa v Hippu. Musel převzít nové povinnosti, znovu více vystupoval na veřejnosti, vyučoval katechumeny a navazoval kontakty např. s Aureliem, kartáginským biskupem.¹²⁸ Augustin v textu reaguje na otázky milánského biskupa Simpliciana.¹²⁹

Augustin už dříve uvažoval o spáse a vyvolenosti a jako presbyter se zajímal o novozákonní pavlovská témata a pokusil se komentovat list *Římanům* a *Galatským*. První otázka Simpliciana se týkala naplnění Zákona. Cílem milosti je naplnit Zákon, nikoli nějaký nový zavedený Kristem (jak to zastávají podle Augustina manichejci), ale původní Zákon daný židovským lidu.¹³⁰ Milost je nutná pro spásu a podle Augustina milost předchází skutkům, proto se snaží potříit mínění, že je dána člověku za jeho zásluhy. Augustin ukazuje člověka jako zajatce, který se nemůže při získání milosti spoléhat jen na své vlastní síly.¹³¹ Podle něj Židé se právě na ně spoléhají a „pyšně se chlubí skutky zákona“.¹³²

O těch, kterým zákon panuje se tedy říká, že jsou pod zákonem; panuje těm, které trestá; a trestá všechny, kdo ho přestupují. A dále, kdo zákon přijali, přestupují ho, nedosáhnou-li milostí toho, že jsou schopni plnit, co přikazuje. Tak zákon nepanuje těm, kdo už jsou pod milostí a plní ho skrze lásku, [ale] těm, kteří byli pod strachem ze zákona souzeni.¹³³

Augustin vidí Zákon v případě Židů jako službu smrti: „Že je zákon služba smrti, bylo řečeno pro ty židy, pro které byl napsán v kameni, aby se znázornila jejich tvrdost, ne pro ty, kteří zákon skrze lásku plní.“¹³⁴ Jak píše Augustin Zákon se má plnit láskou nikoli strachem, tak to činí Židé, kteří ačkoli ho čtou, nechápají ho.¹³⁵

Těm, pro něž byl sepsán, není totiž zákon neznámý; poněvadž ho však poznají čtením napsaného, nikoliv konáním milovaného, není pro ně ničím jiným než literou. A ta litera

¹²⁸ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 173.

¹²⁹ Simplicianus byl nástupce Ambrože jako milánského biskupa a zaměřoval se na filosofii. Obrátil se na Augustina, aby mu mimo jiné vyložil místo z Pavlova dopisu *Římanům* 9,10-29 (I.2). Pavel vykládá, proč odejmul Bůh Židům svou přízeň a uvádí spojení s analogií příběhem bratrů Jákoba a Ezaua. Simplicianův dopis se nedochoval, ale odpověď Augustina ano. Jedná se o první spis, který Augustina napsal v úřadě biskupa. Augustin ho zmiňuje v *Conf.* 8.1.

¹³⁰ *Odp. Simp.* I.1,16. = Augustinus Aurelius, *O milosti a svobodném rozhodování; Odpověď Simplicianovi*, Praha: Krystal OP 2000.

¹³¹ *Odp. Simp.* I.1,13-14.

¹³² *Odp. Simp.* I.1,14. Srov. *Ef* 2,8-9.

¹³³ *Odp. Simp.* I.1,15.

¹³⁴ *Odp. Simp.* I.1,17. Srov. *Ř* 13,10 „... Je tedy láska naplněním zákona.“

¹³⁵ *Odp. Simp.* I.1,17.

není pomocnice těch, kdo čtou, ale svědek proti těm, kdo hřeší. Z odsouzení literou jsou vysvobozováni ti, kdo jsou obnovováni skrze ducha, aby už nebyli připoutáni k literě – což vede k trestu -, ale aby byli spojeni s pochopením zákona skrze spravedlnost. Odtud onen výrok: Litera zabíjí, ale duch oživuje.¹³⁶ Zákon, který lidé jenom čtou a nechápou či neplní, jakoby zabíjí; pak se mu říká „litera“. „Duch“ však oživuje, protože plnost zákona je láska, jež je vylita v našich srdcích skrze Ducha svatého, který nám byl dán.¹³⁷

Podle Augustina Zákon je smrtící literou pro toho, kdo jej pouze čte, ale neplní ho. Teprve tomu, kdo jej plní láskou, ukáže zákon svůj pravý smysl.¹³⁸ Na rozdíl od doslovného dodržování zvyků je vyzdvihována láska: „Týž zákon, který byl dán skrze Mojžíše, aby se ho lidé děsili, se skrze Ježíše Krista stal milostí a pravdou, aby ho plnili“.¹³⁹ Jak uvidíme, Augustin opakovaně zdůrazňuje naplnění Zákona v Kristu. Podle Karfíkové „milost je tedy silou, která člověku dává afektivní chuť naplnit zákon, a tak se stává darem nového, rozumějícího čtení zákona“.¹⁴⁰

Druhá Simplicianova otázka se týkala osudu Jákoba a Ezaua a vyvolenosti Jákoba.¹⁴¹ Augustin uvažuje z jakého důvodu byl Jákob vyvolen, což se stalo podle Augustina ještě před jeho narozením – zamítl budoucí skutky, budoucí víru a vůli, protože všechno je podmíněno lidských souhlasem.¹⁴² Aby Augustin obhájil boží spravedlnost, inspiroval se Pavlovou metaforou božího hrnčiče a lidského hrnce.¹⁴³ Vyjádřeno slovy Karfíkové Bůh se nezaslouženě smiloval nad Jákobem a zaslouženě potrestal Ezaua¹⁴⁴. Ezau si své zavržení zaskoužil jako trest, neboť je příšlušník „masy hříchu“ (*massa peccati*), která je jako celek hodna zavržení.¹⁴⁵

¹³⁶ 2 Kor. 3,6.

¹³⁷ Odp. Simp. I.1,17.

¹³⁸ Odp. Simp. I.1,17.

¹³⁹ Odp. Simp. I.1,17.

¹⁴⁰ Lenka Karfíková, *Milost a vůle podle Augustina...*, str. 81.

¹⁴¹ Ř 9,10-18.

¹⁴² Odp. Simp. I.2,4-8. Lenka Karfíková, *Milost a vůle podle Augustina...*, str. 84.

¹⁴³ Ř 9,19-24. „Člověče, co vlastně jsi, že odmlouváš Bohu? Řekne snad výtvar svému tvůrci: „Proč jsi mě udělal takto?“ Nemá snad hrnčič hlínu ve své moci, aby z téže hroudy udělal jednu nádobu ke vznešeným účelům a druhou ke všedním? Jestliže Bůh chtěl ukázat svůj hněv a zjevit svou moc, a proto s velkou shovívavostí snášel ty, kdo propadli jeho hněvu a byli určeni k záhubě, stejně chtěl ukázat bohatství své slávy na těch, nad nimiž se smiloval a které připravil k slávě – na nás, které povolal nejen ze židů, ale i z pohanských národů.“

¹⁴⁴ Lenka Karfíková, *Milost a vůle podle Augustina...*, str. 85-86.

¹⁴⁵ Odp. Simp. I.2,16-17. Od Adama „vstupuje do celého lidského rodu počátek urážky vůči Bohu“. Pavel nespojuje zatracené s Adamovým hříchem.

Tak povolal i nás nejen ze židů, nýbrž i pohanů¹⁴⁶ – tedy nádoby milosrdenství, které připravil ke slávě. Ne všechny židy, ale „ze židů“, a ne úplně všechny lidi z pohanských národů, ale „z pohanů“. Je totiž jediná masa hříšníků a bezbožníků z Adama, v níž vzdálení od milosti patří židé i pohané k jediné hlině. Jestliže totiž hrnčír vyrábí z této hlíny jednu nádobu ke cti, druhou k potupě a je-li zjevné, že z židů stejně jako z pohanů jsou některé nádoby „ke cti“, jiné „ku potupě“, pak z toho vyplývá, že se to má chápat tak, že všichni patří ke stejné hlině.¹⁴⁷

Podle Augustina si Bůh vybírá mezi lidmi, kteří jsou ze stejné hříšné masy. Každý, kdo se narodí, zaslouží si pouze odsouzení. „Jsou tedy všichni lidé jediná hříšná masa, která dluží pokutu božské a svrchované spravedlnosti.“¹⁴⁸ Z této „hroudy zatracení“ Bůh nevysvětlitelně a v úplné svobodě vybírá kohokoli si přeje: iniciativa je jediné a naprosto jeho.¹⁴⁹ Dílo *Odpověď Simplicianovi* celkově zachycuje jedny z prvních zmínek o Židech, kdy jsou Augustinem zahrnuti do *massa peccati* a je jim vyčteno jejich dodržování Zákona ze strachu.

5. Tradice Adversus Judaeos

Už dlouho před Augustinem v křesťanství se vyskytoval specifický žánr zabývající se látkou výhradně zaměřenou proti Židům, který se nazývá *Adversus Judaeos*. Díla spadající do tohoto žánru kriticky odsuzovala Židy a jejich náboženské praktiky. Odlíšení se od judaismu a vysvětlení nadřazenosti křesťanství hrálo klíčovou roli v sebedefinování a sebeospravedlnění křesťanské víry.¹⁵⁰ Argumenty sloužily k potvrzení křesťanské identity proti židovským současníkům, pohanům sympatizujícím s judaismem, křesťanům, kteří dobrovolně přijali židovské praktiky a židovským křesťanům - Židům, kteří přijali Krista a žili nadále podle zvyků předků.¹⁵¹ Vedle důkazů o nepřátelství v literární oblasti existují i necírkevní a neliterární důkazy (artefakty, nápisy...), které naopak potvrzují přátelské kontakty mezi členy různých komunit, včetně společného slavení svátků či uzavírání manželství.¹⁵² Tradice *Adversus Judaeos* se objevuje v celé raně křesťanské literatuře zahrnující dopisy, kázání, komentáře, apologie či pojednání. Židovsko-křesťanské polemiky mají tedy mnoho forem. Díla primárně nesloužila k tomu, aby je četli Židé. Židovský

¹⁴⁶ Ř 9,24.

¹⁴⁷ *Odp. Simp.* I.2,19. Srov. *Sir* 33,10-15.

¹⁴⁸ *Odp.Simp.* I.2,16.

¹⁴⁹ Paula Fredriksen, „Excaecati Occulta Iustitia Dei“..., str. 307.

¹⁵⁰ Robert Chazan, *Židé středověkého západního křesťanského světa: (1000-1500)*, Praha: Argo 2009, str. 45.

¹⁵¹ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 78.

¹⁵² Tamtéž, str. XVIII. Skutečné sociální kontakty mezi skupinami neodpovídají rétorice *Adversus Judaeos*.

historik Amos Funkenstein tvrdí, že „konfrontace mezi náboženstvími byla v první řadě *historickým* procesem odcizení a antagonismu než dogmaticky-teologickým střetem víry“.¹⁵³

Oficiálně judaismus a křesťanství rozvíjejí doktrínu relativní tolerance směrem k druhému: v křesťanském výkladu židovství setrvává jako svědectví pro věrohodnost křesťanství do konce dnů.¹⁵⁴ Do 12. století se neobjevovaly nové motivy v křesťanských polemikách a byly opakovány myšlenky církevních otců (hlavně Tertuliána, Cypriána a Augustina). Už za nich se polemiky s Židy stávaly produktem misijních snah mezi pohany.¹⁵⁵

Silným motivem nepřátelství vůči Židům byla judaizace – přebírání židovských praktik křesťany.¹⁵⁶ Podle slov Unterseher „od počátku křesťanství teologové tvrdili, že starozákonní obřady jako obřizka, dodržování šabatu a Pesachu je naplněno v Kristu, a proto by je křesťané neměli praktikovat“.¹⁵⁷ Takové stanovisko zastával i Augustin.¹⁵⁸ Mezi další témata patřila, že Židé neuznali Ježíše za mesiáše předpovězeného ve Starém zákoně, zvyky Starého zákona už nejsou platné, Židé zabili Krista a následkem toho je Bůh potrestal zničením Jeruzaléma a jejich Chrámu.¹⁵⁹ Často se nepřátelství a zášť vůči Židům objevovala v příbězích mučedníků. Byli napadáni, že přispěli k jejich smrti (např. příběh umučení Polykarpa¹⁶⁰) a pronásledovali křesťany. Počátky obvinění ze smrti Ježíše se dají vysledovat do novozákonních textů.¹⁶¹ Významný autor tradice Órigenés považoval zabití Krista za největší hřích Židů.¹⁶² Také události prvního a druhého století, které značně zasáhly židovský národ, povzbudily křesťany ve formulování argumentů v tradici *Adversus Judaeos*.

Nejvýznamnějšími představiteli žánru jsou Justin Mučedník s dílem *Dialogus cum Tryphone*, Tertulián *Adversus Marcionem* či Cyprián *Testimoniorum Libri Tres Adversus*

¹⁵³ Amos Funkenstein, *Perception of Jewish History*, University of California Press 1993, str. 170. Kurzíva v originále.

¹⁵⁴ Tamtéž, str. 171.

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 175.

¹⁵⁶ Mark R. Cohen, *Pod křížem a půlměsícem...*, str. 65. Také Jeremy Cohen, *The Friars and the Jews...*, str. 22.

¹⁵⁷ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 2.

¹⁵⁸ Zejména dílo *Contra Faustum* VI. a XII. Podrobněji zmíněno v kap. 8.3 této práci.

¹⁵⁹ Body shrnuty podle Lisy A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 1.

¹⁶⁰ Umučení Polykarpovo XIII.1: ...davý hned snášely z dílen a lázní dříví a klestí, a zvláště Židé tomu byli ochotně nápomocni, jak je jejich zvykem, XVII.2: ...aby přemluvil vládce, že nemá vydat jeho tělo – aby, řekl, neopustili ukřižovaného a nezačali uctívat tohoto. To řekli byvše podněcování a nabádání Židy, kteří pozorovali, že jej chceme vytáhnout z ohně. - Dan Drápal (ed.), *Spisy apoštolských otců*, Praha: Kalich 2004.

¹⁶¹ Např. *1 Te 2,15, Mt 16,21*.

¹⁶² Origen, *Contra Celsus* IV.32, in: Philip Schaff (ed.) *Ante-Nicene Fathers*, vol. 4, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf04.html> (16. 2. 2014).

Judaeos. Nejznámější dílo jsou kázání Jana Zlatoústého (347–407)¹⁶³ *Adversus Iudaeos orationes*.¹⁶⁴ Zlatoústý se zaměřil zejména na odmítnutí spolčování se se Židy a slavení jejich svátků.¹⁶⁵ Cohen se domnívá, že vliv Zlatoústého byl natolik silný, že by možná vedl k eliminaci judaismu, kdyby nebyl vyvážen vlivem Augustinovým.¹⁶⁶

Podle Justina Mučedníka (100–165)¹⁶⁷ „Židé vždy chápali svá Písma doslova, *carnally*; naslouchali instrukcím Boha a předpokládali, že chce, aby jeho příkazy vyplnili doslova.“¹⁶⁸ Hlavní význam Zákona podle něj byl ovšem výhradně alegorický, což si Židé nikdy neuvědomili.¹⁶⁹ Zákon je překonán a byl dán Židům jako potrestání za jejich tvrdohlavost a zatvrzelost.¹⁷⁰ Tvrdil, že obřizka je znamením, které Židy odděluje od jiných národů a které si zaslouží.¹⁷¹ „Spravedlivě trpíte, že vaše země je pustá, vaše města vypálena ohněm, cizinci jí vaše plody ve vaší přítomnost a nikdo z vás nemůže vstoupit do Jeruzaléma.“¹⁷² Justin se také zmiňoval o Židech jako svědcích, čímž se nechal inspirovat Biblií.¹⁷³ Také pro Augustina téma svědectví je velmi významné.¹⁷⁴ Jako Justin i později Tertulián trval na tom, že obřizka je znamením pro Židy, a tak mohou být odlišeni od nežidů a mají zakázán vstup do Jeruzaléma.¹⁷⁵

Tertulián (160-225) původem z Kartága vedl slovní útoky proti těm, které spatřoval jako nepřátele své církve – pohany, Židy, heretiky.¹⁷⁶ Napsal polemiku proti Markiónovi *Adversus Marcionem*.¹⁷⁷ Markión odmítal souvislost mezi evangelií, Pavlovými dopisy a židovským Písmem. Tertulián odrazil jeho výtky a přešel až ke kritice Židů samotných: jejich zvyků, praxe či hříchů. Viní Markióna a Židy, že čtou biblické texty bez nutného

¹⁶³ Byl to současník Augustina působící v Antiochii, později se stal arcibiskupem v Konstantinopoli. Prošel klasickým vzděláním a svá díla psal řecky. Studoval rétoriku a před církevní kariérou se věnoval advokátní praxi.

¹⁶⁴ Kázání byla pronesena v Antiochii v letech 386-388. Jsou zaměřena na křesťany, kteří navštěvovali židovské synagogy.

¹⁶⁵ Např. John Chrysostom, *Homilies against the Jews* I.VI.6 – „vždyť nejen synagoga, ale i duše Židů jsou místem, kde přebývají démoni... Nebyli snad oni pramenem všeho zla?“ Dostupné z:

http://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_01_homily1.htm (5. 2. 2014).

¹⁶⁶ Mark R. Cohen, *Pod křížem a půlměsícem...*, str. 66.

¹⁶⁷ Justin vystupoval proti dualistům Markiónovi a Valentinovi. V této souvislosti hájil židovská písma.

¹⁶⁸ Paula Fredriksen, „*Excaecati Occulta Iustitia Dei*“..., str. 314.

¹⁶⁹ Justin, *Dialogue with Trypho* 18, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 1, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf01.html> (20. 1. 2014).

¹⁷⁰ Justin, *Dialogue with Trypho* 11, 40, 43.

¹⁷¹ Justin, *Dialogue with Trypho* 16.

¹⁷² Justin, *Dialogue with Trypho* 16. Odkazuje na zákaz vstupu Židům do Jeruzaléma od vlády císaře Hadriána.

¹⁷³ *Ez* 20,19-26. Justin, *Dialogue with Trypho* 21.

¹⁷⁴ Např. *Contra Faustum* VI.6, VI.9, XII.23, *De civitate Dei* XVI.21.

¹⁷⁵ Tertullianus, *Adversus Iudaeos* 3, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf03.html> (15. 1. 2014).

¹⁷⁶ V posledních letech svého života se přidal ke skupině montanistů, kteří se vyznačovali asketizem a rigorózními etickými zásadami.

¹⁷⁷ Tertulián napsal spis *Adversus Iudaeos* kolem roku 198. Tento spis stal základem pro třetí knihu *Adversus Marcionem*.

spirituálního pochopení. Podle Tertuliána Bůh žádal potrestání a poslušnost zatraceného národa. „Tento zákon nebyl ustanoven kvůli tvrdosti jeho autora, ale [...] pro podmanění lidské tvrdosti.“¹⁷⁸ Tvrdil, že židovský Zákon, jak je interpretován Židy, není důležitý pro křesťanství. Židé byli potrestáni za nepřijetí Krista věčným exilem, přičemž se domnívá, že trvalé vyhnání Židů je iniciováno samotným Kristem, který v *Žalmech* žádá svého Otce „Rozežeň je svou mocí“¹⁷⁹ Augustin tento verš také použil v argumentaci pro zachování Židů a judaismu v křesťanském světě, ale zdůraznil první část verše: „Jen je nepobíjej, aby můj lid nezapomněl“. Tertulián ani Markián nevycházeli ve svých dílech z hodnocení současných Židů ale z jejich obrazu v literárních textech.

Velkým tématem bylo dodržování židovských zvyků. Podle Tertuliána je Židé nedodržovali na přání svého Boha ale ze své vlastní touhy, jak uvádí Fredriksen.¹⁸⁰ Bůh skrze svého Syna dal Izraeli propracované rituální pravidla chování z dobrého důvodu – konkrétně, aby je odvedl od jejich neustálé tendence tvořit si a uctívat idoly.¹⁸¹ Tertulián se domnívá, že všechny zákazy a podmínky týkající se přijímaného jídla byly součástí snahy Boha vyvolat v Židech nějakou zdrženlivost.¹⁸² Rovněž obětování považoval za špatné uctívání, třebaže ho nikdy neviděl na živo.¹⁸³

Cyprián (200–258) v díle *Testimoniorum Libri Tres Adversus Judaeos* hned v úvodu napsal, že „Židé, jak je předpovězeno, se odklonili od Boha a ztratili jeho přízeň [...] zatímco křesťané nastoupili na jejich místo“.¹⁸⁴ Křesťané jako nástupci Židů se staly silným motivem celé tradice. Cyprián své postoje shrnuje v bodech, že Židé uctívají idoly, zavraždili proroky, ztratili Jeruzalém, spirituální obřizku nahradili tělesnou a nakonec až samotný křest spláchne krev Kristovu poskvřující židovský národ.

Augustin na tuto tradici částečně navazuje a podobně jako jeho předchůdci se primárně nezaměřuje na Židy samotné, ale jedná se spíše o reakci na útoky a na spory uvnitř různých křesťanských skupin. Augustin motivy tradice využívá nikoli ale tak četně a na jednom

¹⁷⁸ Tertullianus, *Against Marcion* 2.19.1, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf03.html> (15. 1. 2014).

¹⁷⁹ Ž 59,12. Tertullianus, *Against Marcion* 3.23.4.

¹⁸⁰ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 228.

¹⁸¹ Tertulián, *Against Marcion* 2.18.3.

¹⁸² Ale bez úspěchu, jak Tertulián zmiňuje. Uvádí, že putující Židé na poušti ačkoli jedli manu „chléb andělů“, dychtili po okurkách a dýních Egypťanů. - Tertullianus, *Against Marcion* 2.18.2.

¹⁸³ V době Tertuliánova života se takové oběti už dlouho neprováděly - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 229.

¹⁸⁴ Cyprian, *Testimoniorum Libri Tres Adversus Judaeos* I., in: Philip Schaff (ed.) *Ante-Nicene Fathers*, vol. 5, New York: Christian Publishing Co. 1886. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf05.html> (20. 5. 2014).

místě. Cohen upozornil, že autoři tradice stejně jako Augustin nepoužívali rabínskou literaturu.¹⁸⁵ Podle Unterseher Augustin vytvořil vlastní významný a jedinečný přínos pro tradici *Adversus Judaeos*,¹⁸⁶ který je hlavně založen na biblické exegezi. Za největší jeho příspěvek považuje „teologické odůvodnění pro současný judaismus“ – pokračující existenci Židů jako svědků a jejich ochranu před fyzickými útoky.¹⁸⁷ Fredriksen se domnívá, že v rámci tradice se Augustin ukázal jako inovativní myslitel, jehož tón, kterým mluví o Židech, je „výjimečně mírný a představa židovské role v dějinách je překvapivě pozitivní“.¹⁸⁸ Domnívám se, že Augustinův „pozitivní“ pohled podle Fredriksen neodpovídá záměrům Augustina, ani není viděn v jeho dílech. Je možné Augustinovi připsat mírnost, ale i Augustin se vyslovuje někdy ostrým tónem o Židech.¹⁸⁹ Augustin svůj postoj k Židům obrátil trochu jiným směrem než jeho předchůdci, aniž by se od nich výrazně odchyloval, tak se také o Augustinovi vyjadřuje Cohen.¹⁹⁰ Svou pozornost zaměřil do minulosti k Židům v biblické době a hlavně na roli Židů v křesťanských dějinách. Tento jiný úhel pohledu podle mého názoru představuje přínos a inovativnost, jak to zmiňují obě badatelky výše.

6. Osobní kontakty Augustina se Židy

6.1. Osobní styky s Židy

Augustin se narodil v Thagastě v Numibii v roce 354 a získal pohanské vzdělání, což zahrnovalo zejména schopnost ovládnout řecké a latinské texty.¹⁹¹ Nebránilo to křesťanům studovat ani vyučovat na školách. Augustin postupně navštěvoval školy v Thagastě a Madauře, kde studoval literaturu a řečnictví.¹⁹² V šestnácti letech jeho vzdělání bylo přerušeno nedostatkem financí.¹⁹³ Po roce zahálky doma¹⁹⁴ se mu dostalo možnosti dokončit

¹⁸⁵ Jeremy Cohen, *The Friars and the Jews*..., str. 22. Podle Cohena Augustin ani jednou nevyužil židovskou rabínskou literaturu, když se ve svých textech zmiňoval o Židech. Tento nezájem pokračoval do středověku a pro rané středověké autory (např. Isidor ze Sevilly) byly texty Talmudu a středověkých rabínských textů více méně neznámé.

¹⁸⁶ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews*..., str. 2.

¹⁸⁷ Tamtéž, str. 2.

¹⁸⁸ Paula Fredriksen, „Excaecati Occulta Iustitia Dei“..., str. 299.

¹⁸⁹ Např. *Serm.* 201,3; *Adversus Judaeos* 7.9., *Contra Faustum* XII.12.

¹⁹⁰ Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law*..., str. 35.

¹⁹¹ V rámci vzdělání byly podrobně rozebírání klasičtí autoři jako Terence, Virgilius či Cicero. Augustin tyto autory často citoval ve svých dílech. Náboženské vyučování zajišťovala církev a rodina. Po staletí školní vzdělání zůstalo neměnné.

¹⁹² *Conf.* 2.3.

¹⁹³ *Conf.* 2.3.

¹⁹⁴ *Conf.* 2.2.

vzdělání v Kartágu.¹⁹⁵ Kolem dvacátého roku života dovršil kompletní klasické vzdělání.¹⁹⁶ Získat takové vzdělání představovalo cestu dostat se z chudoby do vyššího společenského postavení.¹⁹⁷ Augustin se díky vzdělání, ve kterém byli klasičtí římscí autoři podrobně probírání slovo po slově, stal mistrem mluveného slova. Podle Browna výhodou takového perfekcionalistického vzdělání, ve kterém je vše považováno za důležité, bylo, že se Augustin naučil vyjadřovat své myšlenky.¹⁹⁸

Je otázkou do jaké míry Augustin ovládal řecký jazyk, nicméně dával přednost latině.¹⁹⁹ Neumann se přiklání k tomu, že „dokázal sice řecké texty do určité míry číst, přesto všal nebyl schopen souvislé četby“.²⁰⁰ Podobně se vyjadřuje i Brown, podle kterého se Augustin „stal jediným latinským filosofem v antice, který byl prakticky neznalý řečtiny“.²⁰¹ Obecně znalost řečtiny byla v západní části říše koncem čtvrtého století skromná.²⁰² Augustin řecké autory poznával z latinských překladů. Veškeré vzdělání získal prostřednictvím latiny a také Biblii používal v latinských překladech. Učarovala mu latina Ciceronova. Po přečtení jeho *Hortensia*²⁰³ se mu jazyk Písma zdál, že nedosahuje Ciceronových kvalit: „Zdalo se mně býti nehodným srovnání s důstojností Ciceronovu“.²⁰⁴

Jeho vlastní znalost Židů a jejich zvyků je ukázána zejména v jeho dopisech a kázáních.²⁰⁵ Augustin v nich ale nevěnuje velkou pozornost současným Židům. Nezmiňuje se o Židech, kteří žili ve městech, kde on současně pobýval.²⁰⁶ Nicméně je možné naleznout výjimky, kdy Augustin píše o Židech v konkrétním městě. Podle Unterseher „Augustin sám vzal na vědomí, že Židé žijí v jeho episkopátu, stejně jako v jiných městech Numibie“.²⁰⁷

¹⁹⁵ *Conf.* 3.1.

¹⁹⁶ Školy klasické řecké polis zdůrazňovaly atletiku, poezii, hudbu, matematiku a rétoriku. Systém se rozšířil do římské říše (hudba a atletika byly na okraji zájmu). Rétorika (vytváření přesvědčivých argumentů a zpochybnění argumentů ostatních) byla důležitá pro uchazeče o významné úřední funkce. Učili se jí hlavně zámožnější studenti. - Johannes Van Oort, *Jerusalem and Babylon...*, str. 21-22.

¹⁹⁷ Peter Brown, *Augustine of Hippo...*, str. 9.

¹⁹⁸ Tamtéž, *Augustine of Hippo...*, str. 25.

¹⁹⁹ Svou nechuť k řeckému jazyku na rozdíl od latiny, kterému se jako chlapec učil, vyjadřuje v *Conf.* 1.13-14.

²⁰⁰ Uwe Neumann, *Augustin...*, str. 100.

²⁰¹ Peter Brown, *Augustine of Hippo...*, str. 24.

²⁰² Uwe Neumann, *Augustin...*, str. 100.

²⁰³ Jedná se o ztracený dialog s podtitulem O filosofii. Byl napsán v roce 45 př.n.l. a největší fragment se dochoval v díle Augustina.

²⁰⁴ *Conf.* 3.5. Augustin používal africkou bibli přeloženou do neobratné latiny neznámými překladateli. – Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 109.

²⁰⁵ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 8. Kázání jsou veřejnými projevy, takže projev je impulsivní, využívá se řečnické otázky a ostřeji jsou charakterizované jednotlivé strany. - Radislav Hošek. „Filozofické dědictví Řecka a nové výklady Boha“, in: Aurelius Augustinus, *Říman, člověk, světec*, Praha : Vyšehrad, 2000, str. 48.

²⁰⁶ Např. Řím nebo Ostia - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 308.

²⁰⁷ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 20.

V dopise Jeronýmovi Augustin píše o přítomnosti Židů v městě Oea, kde křesťané konzultovali s Židy Jeronýmův překlad Starého zákona.²⁰⁸ Dále se Augustin v díle *De civitate Dei* zmiňuje o jednom Židovi v městě Uzali²⁰⁹, který se setkal s křesťankou Petronií,²¹⁰ která byla později vyléčena z těžké nemoci a napsala o tom záznam: „Poradil jí prý jeden Žid, aby se pod šatem na nahém těle opásala žíněným pásem, na který by navlékla prsten [...]. Ten si přivázala jako talisman (*remedio*) a ubírala se k mučednickově svatyni.“²¹¹ Petronie šla za Židem pro amulet na nošení²¹², předtím než navštívila místo věnované Štěpánovi²¹³. Fredriksen tvrdí, že tato událost může být sotva důkazem náboženské pomoci či konkurenčního kontaktu mezi křesťany a Židy.²¹⁴

Podle Fredriksen Augustin měl větší možnost osobně se setkat s Židy v Římě nebo v Kartágu, kde studoval a učil rétoriku, než jako biskup v Hippu.²¹⁵ Pokud o setkáních s Židy ve svých dílech mlčí, tak je pravděpodobné, že je považoval za bezvýznamná. Vedle veřejných míst jako škola, trh, lázně nebo náměstí Fredriksen uvádí za možné místo kontaktu Augustinovu baziliku, což soudí z jeho zmínek Židů v kázáních a při soudních přích.

Nejvýraznější osobní kontakt představuje dopis *Epistula 8**, který byl objeven teprve v roce 1974 rakouským filologem Johannesem Divjakem.²¹⁶ Augustin v něm rozhoduje v případě mezi židovským vlastníkem půdy Liciniem a klerikem Victorem²¹⁷, který

²⁰⁸ *Ep.* 71,5. Dopis je rozebrán v oddíle 7.4.3 této práce.

²⁰⁹ Dnešní El Alia v Tunisku.

²¹⁰ Událost je začleněna mezi příběhy místních zázraků, které naplňují prostřední kapitoly závěrečné knihy *De civitate Dei*.

²¹¹ *De civitate Dei* XXII.8.

²¹² Židé se běžně zabývali magickými praktikami a byli vyhledáváni jako astrologové, hadači a výrobci amuletů. Byla snaha eliminovat tyto interakce mezi vyvíjejícím se křesťanstvím a judaismem (např. koncil v Elvíře). - Jiřina Šedinová a kol., *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu*, ... str. 33.

²¹³ Příběh je začleněn mezi záznamy zázračných příběhů, které se staly po přímluvě ke sv. Štěpánu, který je pokládán za prvního křesťanského mučedníka. Jeho smrt je popsána v *Sk* 7,54-60.

²¹⁴ Paula Fredriksen, „*Excaecati Occulta Iustitia Dei...*“, str. 322, pozn. 65.

²¹⁵ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 310.

²¹⁶ Divjak našel 29 neznámých dopisů v Bibliothèque Municipale of Marseilles při katalogizování všech Augustinových rukopisů z podnětu Austrian Academy of Science. Rukopis vznikl kolem roku 1440 za Reného vévody z Anjou. Text byl známý, ale neprozkoumán. Neočekávalo se, že by obsahoval něco nového. Objevené dopisy byly začleněny do běžně tradovaného souboru dopisů. Badatelé jsou přesvědčeni o jejich pravosti a měly by pocházet z konce Augustinova života. - St. Augustine, *Letters* (1*-29*), *The Fathers of the Church*, vol. 6, The Catholic University of America Press 1989, str. 3-4. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=Cjo0S-O4yUYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (5. 1. 2014).

²¹⁷ Neumann uvádí, že jako biskup měl i „soudcovské povinnosti, které ho zaměstnávaly bezmála každé odpoledne při urovnávání civilních sporů.“ – Uwe Neumann, *Augustin...*, str. 31.

pravděpodobně byl biskupem (i když to není uvedeno v oslovení dopisu²¹⁸). Není jasná datace dopisu.²¹⁹ Unterseher považuje toto za nejjasnější důkaz, že Augustin si byl vědom přítomnosti Židů v Hippu.²²⁰ Augustin píše Victorovi po obdržení stížnosti od Žida. Victor ho měl podvést, aby získal půdu od jeho matky. Problém byl v tom, že Liciniova matka půdu už nevlastnila²²¹, a tak neměla právo ji prodat. Augustin dává pokyny Victorovi, aby se vyrovnal s Liciniem, aby případ nešel k biskupskému soudu,²²² který mohl rozhodnout o jeho sesazení z funkce.²²³ Dále, aby navrátil pokoj do rodiny Licinia poté, co využil jeho sporu s matkou, Augustin píše: „...tyto věci o kterých si mně Licinius Žid stěžuje, kdyby byly pravdivé, velice by mě zarmoutily“ (*ea quae apud me Iudaeus Licinius deploravit, se uerum est, multum me constringant*).²²⁴

V první části dopisu Augustin, který předpokládal pravdivost Liciniovy zprávy, informuje Victora o případu. Domníval se, že Victor věděl dobře, co dělá.²²⁵ „Žádám tě, aby ses zamyslel na tím, co řekl Apoštol: „Nebud’te kamenem úrazu ani Židům, ani Řekům, ani církvi Boží“.²²⁶ Právě Pavlovým nabádáním a císařskými zákony se řídil Augustin, když rozhodl v Liciniův prospěch.

Podle Unterseher tento dopis zachycuje jednu ze dvou situací v Augustinových dílech, kde uvádí, že osobně mluvil s konkrétním Židem.²²⁷ Druhý případ je zachycen v *De Sermone Domini in Monte*, kde se Augustin věnuje nejasnosti ohledně významu slova *Raca* (z *Mt 5,22*²²⁸). „Proto názor je více pravděpodobný, který jsem slyšel od jistého Hebrejce (*quondam Hebraea*), kterého jsem se na to zeptal.“²²⁹ Podle osloveného Žida konkrétní slovo

²¹⁸ Augustin ho oslovuje *sua sanctitas, tua caritas*. Termíny se používaly jak pro laiky tak i pro kleriky.

²¹⁹ Datace se nepodařila určit ani kdyby Victor bylo opravdu jméno biskupa. Victor v této době bylo v Africe jedno z nejběžnějších jmen.

²²⁰ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 46.

²²¹ St. Augustine, *Letters (1*-29*)...*, str. 65.

²²² Paula Fredriksen, „*Excaecati Occulta Iustitia Dei*“..., str. 321, pozn. 62. Podle zákona z roku 412 bylo možné obvinít klerika, pokud byly dostatečné důvody – *Codex Theodosianus XVI.2.41*.

²²³ St. Augustine, *Letters (1*-29*)...*, str. 65.

²²⁴ *Ep. 8*.1.* = St. Augustine, *Letters (1*-29*)*, The Fathers of the Church, vol. 6, The Catholic University of America Press 1989.

²²⁵ St. Augustine, *Letters (1*-29*)...*, str. 65.

²²⁶ *I K 10,32*.

²²⁷ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 47.

²²⁸ Podle Bible kralické *Mt 5,22*: Ale jáť pravím vám: Že každý, kdož se hněvá na bratra svého bez příčiny, musí trpěti soud. Kdož by pak řekl bratru svému: Rácha, povinen bude před radou státi; a kdož by řekl: Blázne, musí pekelný oheň trpěti (*ego autem dico vobis quia omnis qui irascitur fratri suo reus erit iudicio qui autem dixerit fratri suo racha reus erit concilio qui autem dixerit fatue reus erit gehennae ignis*). Podle ČEP – „... kdo snižuje [kdo řekne raka (tj. obviňuje z prázdnoty před Bohem)] svého bratra, bude vydán radě.

²²⁹ *De Sermone Domini in Monte 1.9.23.* = Augustinus, *Our Lord's Sermon On The Mount*, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers, Series I*, vol. 6, New York: Christian Literature Publishing Co. 1888. Dostupné z: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_De_Sermone_Domini_In_Monte_Secundum_Matthaeum_\[Schaff\]_EN.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_De_Sermone_Domini_In_Monte_Secundum_Matthaeum_[Schaff]_EN.pdf.html) (15. 2. 2014).

nic neznamena, ale pouze vyjadřuje emoci rozzlobené mysli. Představuje výraz pro opovržení. Augustin tento výklad dokládá tím, že slovo *raca* v latině neexistuje a je vzácné v řečtině. Z tohoto oddílu je patrné, že osobní setkání se Židy zachycené v Augustinových textech jsou velmi skromná.

6.2. Augustinova kázání

Augustin i ve svých kázáních jen velmi zřídka poukazuje na přítomnost Židů v jeho blízkosti. Ve větší míře zmiňuje Židy v biblické době, nikoli své současníky žijící kolem. O současných Židech se zmínil např. v *Sermon 62*.²³⁰ Augustin v něm mluví o jejich podlosti (*improbitates*), že pomlouvají (*criminantur*), podezřívají (*suspiciantur*) a předstírají (*fingunt*). V jiném kázání vykládá podobenství o marnotratném synovi²³¹, staršího syna ztělesňují Židé a mladšího jiné národy. A při této příležitosti Augustin rozlišuje dva druhy Židů – ti, kteří jsou „marnotratní a divocí“ (*perditi et seditiosi Iudaei*) a ti, kteří „opatrují přikázání Zákona“ (*servantes madata Legis*).²³² Unterseher z toho soudí, že Augustinova kongregace se setkávala s nepraktikujícími Židy a i s těmi, kteří dodržovali Tóru.²³³ Jako další příklad je možné uvést kázání o blížící se oslavě Nového roku, ve kterém Augustin uvedl, že „pouze dva druhy lidí jsou tady²³⁴, křesťané a Židé“.²³⁵ Augustinovo uvědomění si Židů podporuje i věta z jiného kázání: „Židé, které vidíte“ (*Iudaei quos vides*)²³⁶, čímž myslel žijící kolem Hippa. Jsou i zmínky, které se vztahují obecněji k Židům – nejenom v těsné blízkosti: v kázání na *Žalm 149* vyzývá, aby lidé zpěvem chválili Boha. Tato chvála je v shromážděných svatých, nikoli „v synagogách Židů (*in synagogis Iudaeorum*), v bláznovství pohanů, v chybách heretiků, v potlesku divadel“.²³⁷ V kázání na *Sír. 25,2* o svornosti bratří a přátelství v Kristu Augustin říká, že dosud někteří (a myslí pohany a Židy) nejsou znovunarozeni

²³⁰ *Serm.* 62,18. Kázání bylo proneseno pravděpodobně v Kartágu před rokem 400.

²³¹ *L* 15,11-32.

²³² *Serm.* 112A,13.

²³³ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 46. Stejný názor zastává i Fredriksen - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 309.

²³⁴ Fredriksen uvažuje, co slovo „tady“ znamená a přiklání se k výkladu ve městě nikoli v bazilice. - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 311.

²³⁵ *Serm.* 196,4. Datace kázání je určena po roce 420. Následně Augustin pokračuje ve výtce, aby lidé nedělali to, co Bůh nesnáší. „A mluvím k těm, co stále dělají špatně a těší se z toho. Kež bys věděl, co děláš a jak velký žal přinášíš nám. Židé tak dělají, žádám tě, abys byl příliš zahanben tak konat...“

²³⁶ *Serm.* 315,4.

²³⁷ *Serm.* 34,6.

v Kristu a neznají jeho svátosti.²³⁸ Jak je vidět tyto příklady jsou spíše okrajové a nejsou rozváděny do delších úvah.

Na několika místech se Augustin zmiňuje o židovských zvycích, ale badatelé se shodují, že „jeho skutečné znalosti jsou vágní a povrchní“.²³⁹ Augustinův pohled na dodržování zvyků je omezen jen na lidi s židovským původem. Podobně jako ostatní biskupové se neústupně staví proti jakýmkoli křesťanským snahám účastnit se nebo přibrat židovské náboženské praktiky.²⁴⁰ A takto taky působil i na svou kongregaci:

Je ti řečeno, abys dodržel duchovně den odpočínutí nikoli způsobem, jak Židé dodržují šabat ve světské lenosti (*non quomodo Iudaei obseruant sabbatum carnali otio*). Rádi tráví volný čas v lehkomyšlnosti a rozhazovačnosti. Židé by udělali lépe, kdyby se věnovali nějaké užitečné práci na své půdě místo připojování se k rozkolným bojům v divadle (*in theatro seditiosus exsisteret*). A jejich ženy by udělaly lépe předením vlny o sabatu než tančením nestoudně celý den na balkónech.²⁴¹

Augustinovi právě takové tancování velmi vadilo a stěžuje si na něj na několika místech.²⁴² Stejná kritika, jak tráví Židé šabat, zazněla i v komentáři k Janovu evangeliu (*In evangelium Ioannis tractatus*). Augustin v úvodu pasáže zmiňuje, že věčný život je slíben už ve Starém zákoně a stejné věci byli „nařizeny jak tělesným lidem, tak nám“.²⁴³ Oba nesmí vzít jméno Boží nadarmo a dbát na den odpočínutí:

„*Dbejte den odpočínutí*“, je nařizeny nám více než jim, protože je to přikázáno duchovně dodržovat. Židé dodržují šabat otrockým způsobem, zneužívají ho pro požitkářství a opilství. Jak by bylo lepší, kdyby se jejich ženy zaměstnaly předením vlny než tancováním ten den na balkónech? Bůh chraň, bratři, abychom nazývaly toto dodržování dnem

²³⁸ *Serm.* 359,9.

²³⁹ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 50 a také Paula Fredriksen, „Secundum Carnem: History and Israel in the Theology of St. Augustine“..., str. 40.

²⁴⁰ *Ep.* 82,16.

²⁴¹ *Serm.* 9,3 citováno podle Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 49-50. Kázání nese název O deseti strunách a odkazuje na Ž 33,2 (Hospodinu vzdejte chválu při citaře, zpívejte mu žalmy) a Ž 92,4. Druhý jmenovaný *Žalm* představuje píseň ke dni odpočinku, čímž se dostáváme k tomu, proč Augustin vyjadřuje svůj nesouhlasný názor na to, jak ho Židé tráví.

²⁴² Např. V díle *Enar.* 33,2,5 odmítnul tělesné dodržování dne odpočinku, jak to dělají Židé, jejichž ženy tancují na balkónech. O tanci se vyjadřuje i v *Enar.* 92,2,5: „Ačkoli Bůh ustanovil den odpočinku, tráví ho v činnosti které Bůh zakazuje. Náš odpočinek je od zlých prací, jejich od dobrých, tak je lepší orat než tančit.“

²⁴³ *In evangelium Ioannis tractatus* 3,19 = Augustinus, *Tractates on the Gospel of John*, in: Philip Schaff (ed.) *Nicene and Post-Nicene Fathers, Series I, vol. 7*, New York: Christian Literature Publishing Co. 1888. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf107.html> (19. 2. 2014).

odpočínutí. Křesťan dodrží den odpočínutí duchovně, zdrží se všední práce. Pro co se zdržet od všední práce? Kvůli hříchu. A jak to dokázat? Zeptej se Pána. „Každý, kdo hřeší, je otrokem hříchu“.²⁴⁴ Proto je duchovní dodržování dne odpočínutí nařizeno nám. Všechny tyto přikázání jsou nařizena nám, je třeba je dodržovat.²⁴⁵

Augustin si dále všiml, že Židé dodrží šabat tím, že nesklízí ovoce na poli ani tento den nevaří.²⁴⁶ Celkově Augustin představy o židovských zvycích a svátcích čerpal spíše z Pentateuchu než z osobního pozorování.²⁴⁷ Jeho tvrzení jsou spíše záležitostí rétorického stylu kázání než historičnosti událostí. Svá kázání pronášel nejenom před kongregací v Hippu, ale i v Kartágu a jiných městech.²⁴⁸

Na druhou stranu Augustin v kázání ocenil, že se Židé nepodvolili římské říši a zachovali si své zvyky od předků. Respektoval jejich schopnost uchovat si své zvyky, ale neměl pochopení pro ty, kteří selhali v dodržování pravidel.

Všechny jiné národy podřízeni Římanům převzaly zákony a zvyky Římanů; tento národ byl dobyt, ale stále setrval u vlastního zákona; pokud jde o uctívání Boha zachoval své zvyky a rituály předků (*patrias consuetudines ritumque custodivit*). Ačkoli jejich chrám byl zbourán a jejich starověké kněžství bylo zničeno, jak předpověděli Proroci, stále udržují obřizku a určitý způsob života, který je odlišuje od jiných národů.²⁴⁹

²⁴⁴ J 8,34.

²⁴⁵ *In evangelium Ioannis tractatus* 3,19. Uvedená pasáž se vztahuje k J 1,15-18 „Z jeho plnosti jsme byli obdarováni my všichni milostí za milostí“. Cohen tento úryvek spojuje s dopisem Pseudo-Ignacia *Magneským* 9 (v jeho delší verzi) o dodržování šabatu. „radujte se [...] nikoli jedením starého jídla, pitím vlažné vody, chozením změřené délky, radováním se v tanci a nesmyslným tleskáním“, citováno podle Shaye J.D. Cohen, *Dancing, clapping, meditating: Jewish and Christian observance of the Sabbath in Pseudo-Ignatius*, in: Benjamin Isaac, Yuval Shahar (ed.), *Judaea-Palestina, Babylon and Rome: Jews in Antiquity*, Texts and Studies in Ancient Judaism 147, Tübingen: Mohr Siebeck 2012, str. 4, 10. Dostupné z: http://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/10861140/Cohen_DancingClapping.pdf?sequence=1 (24. 6. 2014).

²⁴⁶ *Contra Faustum* VI.4 = Augustinus, *Reply to Faustus the Manichaean* in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 4, New York: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf104.html> (16. 2. 2014).

²⁴⁷ Např. *Serm.* 133,1 hovoří o židovském svátku stánků – sukot. Toto kázání vykládá biblický oddíl J 7,2-10, ve kterém Ježíš tento svátek neslaví, ale vyzval své bratry, aby odešli na svátky. Van Oort dokládá Augustinovu znalost tohoto svátku, že použil pro něj latinské označení *casae*, které užívali severoafričtí Židé, na rozdíl od Tertuliána, který se více věnoval životu Židů v Africe a termín nepoužíval - Johannes Van Oort, „Jews and Judaism in Augustine's Sermones“, *Instrumenta Patristica et Mediaevalia* 53, 2009, str. 261. Dostupné z: http://www.academia.edu/3832862/Jews_and_Judaism_in_Augustines_Sermones (31. 1. 2014). Nicméně ve Vulgátě lze najít termín *casa* (*Mdr* 11,2) – „prošli neobývanou pouští a na neschůdných místech rozbíjeli stany“ (*in locis secretis fixerunt casas*) i *tabernaculum* (např. *Lv* 23,43) – „že jsem přechovával Izrael ve stáncích, když jsem je vyvedl z egyptské země“ (*quod in tabernaculis habitare fecerim filios Israhel*).

²⁴⁸ Tamtéž, str. 250.

²⁴⁹ *Serm.* 374,2 citováno podle Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 49.

Lze říci, že Augustinův teologický výklad úlohy Židů v dějinách církve nevyplýval z interakce s dobovými Židy, ale z jeho teologického a exegetického zájmu. Nepříliš bohaté kontakty s nimi jsou také dokladem snah církevních koncilů ve čtvrtém století omezit sociální vztahy mezi Židy a křesťany.²⁵⁰ Je možné souhlasit se slovy Fredriksen, že „nemůžeme vědět mnoho o dobových židovských komunitách nebo židovsko-křesťanských vztazích čtvrtého a pátého století v severní Africe na základě Augustinových děl o nich“.²⁵¹ Tuto kapitolu můžeme uzavřít, že Augustin nikdy neprojevil skutečnou blízkost či osobní kontakty s Židy a jeho přístup k Židům není výsledkem jeho osobních setkání s nimi.

7. Intepretace Písma a inpirační zdroje

7.1. Augustinův život mezi lety 383 - 391

Život Augustina jsme opustili v době, kdy dokončil vzdělání a začal pracovat jako profesor rétoriky v Kartágu²⁵², kde se seznámil s manichejstvím, ke kterému se hlásil devět let a velmi ho ovlivnil po celý život, jak například ukázala změna v představě Boha, jak bylo nastíněno dříve.²⁵³ Manichejství pro něj představovalo východisko, když chtěl zůstat křesťanem, ale nenašel uspokojení v církvi své matky. Jeho zájem postupně ochladl.²⁵⁴ Nicméně i když v roce 383 opustil Kartágo a odešel do Říma, nadále zůstal manichejcem.²⁵⁵ S pomocí manichejských na podzim roku 384 přišel do Milána²⁵⁶ jako učitel řečnictví. V Miláně se Augustin setkal s knihy platoniků²⁵⁷ – Plotína a Porhýria a slyšel kázání Ambrože, která zahrnovala alegorii Filóna a Órigena.²⁵⁸ Toto působení dalo Augustinovi odpovědi na jeho otázky týkající se manichejského dualismu a morálního determinismu.

²⁵⁰ Např. koncil v Elvíře, který se konal kolem roku 300, zakázal klerikům a laikům jíst se Židy. - Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 48

²⁵¹ Paula Fredriksen, „Secundum Carnem: History and Israel in the Theology of St. Augustine“..., str. 40.

²⁵² *Conf.* 3.6-7.

²⁵³ Kap. 4.1 této práce.

²⁵⁴ Augustin zmiňuje v *Conf.* 5.11 kázání Helpidia proti manichejství, která ho ovlivnila. Manichejci nebyli schopni vysvětlit některé místa v Písmu, „nýbrž jen nám potajmu pravili, že knihy Nového Zákona byly porušeny od některých, kteří chtěli vnést zákon židovský od víry křesťanské.“

²⁵⁵ *Conf.* 5.10. „Přece však jsem s nimi zůstal v důvěrnějším styku, než s ostatními, kteří nepatřili k té sektě.“

²⁵⁶ *Conf.* 5.13. V této době Miláno představovalo jedno z nejvýznamnějších měst říše. Bylo to vojenské, politické a kulturní centrum, kde se studovala neoplatónská filosofie - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 124.

²⁵⁷ Neoplatónská filosofie byla nejmohutnější myšlenkový proudy období pozdní antiky. Zakladatelem je Plotinos. Vychází z přesvědčení o stupňovitosti jsoucna a o vyzářování nižších stupňů z vyšších (z duchovního božského základu k látce smyslového světa).

²⁵⁸ Paula Fredriksen, „Excaecati Occulta Iustitia Dei...“, str. 301. Alegorický výklad se velmi rozšířil za novoplatoniků, jejichž prostřednictvím pronikl do křesťanské tradice. V křesťanství alegorická výklad zastávala alexandrijská škola.

V Miláně chyběla manichejská komunita, což také urychlilo odloučení Augustina od nich.²⁵⁹ K odloučení dále přispěl příjezd jeho matky Moniky²⁶⁰ a rozhodnutí stát se katechumenem, což bylo ovlivněno jeho ambicemi v profesním životě. Augustin svůj obrat ke křesťanství popisuje zpětně v VII. a VIII. knize *Confessiones*.

Augustin se vrátil do Afriky skoro dva roky po svém křtu²⁶¹ v roce 387, po smrti matky Moniky²⁶². Se synem Adeodatem a přítelem Alypiem byl přivítán a přijat katolíky v Kartágu.²⁶³ Augustin odcestoval do Hippa, aby našel místo, kde by založil komunitu. V této době katolíci v severní Africe procházeli složitou situací. Silnou opozici proti nim představovali donatisté, kteří zastávali opakování křtu a zdůrazňovali mravní rigorismus.²⁶⁴ Chápali se jako jediná pravá církev, která je oprávněná neuznávat platnost svátostí udělené nehodnými kněžími a biskupy. Augustin sám nechtěl vystupovat ve veřejném životě, ale nakonec byl přesvědčen a v roce 391 byl ordinován v Hippu zejména díky snaze hipponského kněze Valeria.²⁶⁵

Augustin se ve funkci presbytera v mnoha polemikách střetává s manichejci. Příkladem je veřejná disputace²⁶⁶ v obecných lázních s Fortunatem v roce 392, jenž stál za velkým úspěchem skupiny v Africe. Debata se týkala původu přirozenosti zla. V důsledku setkání se Augustin zaměřil na knihu *Genesis*²⁶⁷ a na Pavlovy dopisy, aby porozuměl historickému a biblickému pochopení hříchu a vykoupení. Fortunatus samotnou debatu prohrál a následně opustil Hippo.

V devadesátých letech čtvrtého století začal Augustin uvažovat o Bohu, čase a Písmu novým způsobem pod vlivem debaty s Fortunatem z roku 392, četby Tyconia a Pavlových

²⁵⁹ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 123.

²⁶⁰ *Conf.* 6.1.

²⁶¹ *Conf.* 9,6.

²⁶² *Conf.* 9,8 a 9,11. Monika zemřela v listopadu 387, v této době Augustin končí s vyprávěním o svém životě v *Confessiones*.

²⁶³ V roce 391 Augustinův syn zemřel.

²⁶⁴ V podstatě obě skupiny měli stejné dogma, kalendář, liturgii, kánon, udržovali stejné svátky a uctívali stejné mučedníky. Obě komunity vyjadřovali averzi vůči manichejcům. „Pohlíželi s nepřítelstvím a opovržením na skupinu pokládající se za křesťany, jenž považovali křest za nadbytečný, fyzické vzkříšení za směšné a Starý zákon samotný za odporný a svojí podstatou nenáboženský“. - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 139-140.

²⁶⁵ Augustin se snažil vyhýbat možnosti zastávat funkci v episkopátu, dokonce se vyhýbal městům, které byly bez biskupa. Z toho důvodu bez obav přišel do Hippa – Horace Ellington Six-Means, *Augustine and Catholic Christianization: The Catholicization of Roman Africa (391-408)*, Patristic Studies, vol. 10, New York: Peter Lang 2011, str. 27.

²⁶⁶ Disputace mají dlouhou tradici z dob helénismu. Nabízely možnost demonstrovat rétorické schopnosti a diváci oceňovali zajímavou podívanou. Manichejci používali disputace jako prostředek pro šíření svého učení.

²⁶⁷ Jeho první a neúspěšný pokus o nealegorické čtení Genesis proti manichejcům je zachycen v díle *De Genesi ad litteram imperfectus liber* z roku 393.

dopisů, což Augustina dovedlo k poznání kontinuity mezi Zákonem a evangeliem, pochopení Bible *ad litteram* stejně jako *secundum carnem*. Jak Fredriksen poznamenává: „Historie pro Augustina je teologická kategorie, nikoli sekulární, Augustin „dělá historii“ interpretováním biblických textů podle doktrín své církve, nikoli bádáním“.²⁶⁸ Tedy „čtení Písma *ad litteram* pro Augustina znamená, že interpretuje biblické obrazně užitečné texty „s odkazem na minulost“, stejně jako na (křesťanskou) budoucnost“.²⁶⁹ Takovému hodnocení odpovídá i jeho určení role Židů v dějinách křesťanství.

7.2. Pavel z Tarsu

Velkým inspiračním zdrojem pro Augustina představoval Pavel z Tarsu. Pavel psal v řečtině a jeho kázání byla určena převážně Židům v diaspoře.²⁷⁰ Jeho odkazy na Židy jsou velmi rozmanité. Podle slov Chazana „lze v jeho listech nalézt jak prvky úcty k judaismu, tak i prvky pohrdání“.²⁷¹ Gager popsal Pavla slovy, že „nikdo nevytvořil takové nepřátelství mezi Židy a křesťany“.²⁷² Pavlovy verše zejména z listu *Římanům* jsou často brány jako zdroj pro křesťanské autory proti Židům a jejich zvykům.

Na jedné straně je možné najít verše, které se staví proti Izraeli, obřízce či Zákonu – např. prokletí ti, kteří spoléhají na skutky (*Ga* 3,10), nezáleží na obřezanosti ani neobřezanosti (*Ga* 6,15), ze skutků zákona nebude nikdo ospravedlněn, neboť ze zákona pochází poznání hříchu (*Ř* 3,20), Izrael k cíli zákona nedospěl (*Ř* 9,31) či pokud jde o evangelium stali se Božími nepřáteli (*Ř* 11,28). Na druhé straně jsou dochovány v jeho dopisech verše, které jsou mírné – např. užitek obřízky je, že Židům byla svěřena Boží slova (*Ř* 3,1), vírou zákon není rušen, ale potvrzen (*Ř* 3,31), zákon není hříšný (*Ř* 7,7), zákon je sám v sobě svatý a přikázání svaté, spravedlivé a dobré (*Ř* 7,12), Bůh nezavrhl svůj lid (*Ř* 11,1). Na základě těchto příkladů je vidět protikladnost jako Zákon je svatý, ale jeho následovníci spoléhající na skutky jsou pod klatbou. Gager upozornil, že známe pouze Pavlova slova a nemůžeme si být jistí, zda jsou tak přesné jeho záměry.²⁷³ Také je nutné zdůraznit se, že Pavel se ve svých dopisech vyjadřuje k reálným lidem v konkrétní situaci. Luther H. Martin se vyjádřil o Pavlovi, že se snažil o přivlastnění pro křesťanství židovských

²⁶⁸ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 242.

²⁶⁹ Tamtéž, str. 242.

²⁷⁰ Robert Chazan, *Židé středověkého západního křesťanského světa...*, str. 43.

²⁷¹ Tamtéž, Robert str. 43.

²⁷² John G. Gager, *Reinventing Paul*, Oxford: University Press 2000, str. 3.

²⁷³ Tamtéž, str. 10.

dějin a „křesťanství je tak podle jeho argumentace pravým dědicem zaslíbení, daného Abrahamovi“.²⁷⁴

Až pozitivní je verš Ř 9,4-5: „Jsou to Izraelci, jim patří synovství i sláva i smlouvy s Bohem, jim je svěřen zákon i bohoslužba i zaslíbení, jejich jsou praotcové, z nich rodem pochází Kristus.“ Pavel hovoří ke křesťanům z pohanů. Podle vyjádření Pavla Bůh nezavrhl svůj lid a jejich selhání přineslo spásu pohanům.²⁷⁵ Stále slouží důležitému účelu, pedagogickému a eschatologickému, který vyžaduje jejich přežití do konce dnů, až „celý Izrael bude zachráněn“.²⁷⁶

Augustin se s texty Pavla poprvé vážně setkal v Kartágu, když byl stoupencem manichejství.²⁷⁷ Manichejci čerpali od Pavla zejména časté používá protikladů, kterými podporovaly své vlastní dualistické učení.²⁷⁸ Severoafričtí manichejci ho uznávali jako autoritu.²⁷⁹ Jejich vidění Pavla ovlivnilo i Augustina, který se jeho četbou začal více zabírat. Od léta 394 se Augustin mu věnuje v dílech. Snažil se zformulovat na základě četby Pavla argumenty proti manichejským. Pro Augustina toto nebyl jednoduchý úkol, což dokládá i přerušovanost práce.²⁸⁰

7.3. Tyconius

V této situaci nejistoty, jak číst Bibli, Augustinovi pomohla četba Tyconia (asi 330-390)²⁸¹, což byl severoafrický donatista, který ve svém díle *Liber Regularum* z roku 383 podal zásady křesťanské hermeneutiky. Popsal sedm zásad, která jsou podle něj „klíčem k tajemství Písma“.²⁸² Podle Tyconia, kdo přijme tyto zásady, „všechno zavřené se otevře a všechno temné bude osvětleno, takže člověk procházející nesmírnou houštinou proroctví (*prophetiae immensa silua*) bude veden těmito zásadami jako stezkami světla a zůstane

²⁷⁴ Luther H. Martin, *Helénistická náboženství*, Brno: Masarykova univerzita 1997, str. 109. Odkazuje na *Ga* 3,29, *Ga* 3,6-7, Ř 4,16.

²⁷⁵ Ř 11,1 a Ř 11,11.

²⁷⁶ Ř 11,26. Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law...*, str. 8.

²⁷⁷ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 155.

²⁷⁸ Tamtéž, str. 155.

²⁷⁹ K němu se hlásí i Faustus v *Contra Faustum* IX.1.

²⁸⁰ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 157.

²⁸¹ Tyconius a Augustin se nikdy nesetkali. Augustin četl díla Tyconia až po jeho smrti. Nejranější důkaz o Augustinově znalosti Tyconiova díla je z *Ep.* 41 Aureliovi z Kartága v roce 396. *Ep.* 41,2. „...očekávám, že se dozvím, jak už jsem ti několikrát psal, Tvůj názor o Tyconiových sedmi zásadách...“ Aurelius byl Augustinův nadřízený biskup. Je zvažována varianta, že se Augustin ptá, zda smí uvést Tyconia v tomto spise. - Jana Nechutová, „Vzdělanost a křesťanské učení“, in: *De doctrina christiana...*, str. 28. Podle Fredriksen toto dílo četl už v roce 394. - Paula Fredriksen, „Excaecati Occulta Iustitia Dei...“, str. 311-312.

²⁸² Augustin je shrnul v díle *De doctrina christiana* 3.XXX.42.-XXXVII.55.

uchráněn bludu“.²⁸³ Do „nesmírné houštiny prorocství“ zahrnují společně Nový zákon stejně jako Starý. Klíčem bylo respektování historické kontinuity mezi nimi. Augustin byl ovlivněn jeho exegetickými principy pro pochopení vztahu mezi Zákonem a evangeliem. Podle Tyconia jedno závisí na druhém²⁸⁴ – jako Zákon není zrušen vírou, ani víra není zrušena Zákonem. Oba zákony jsou neoddělitelně spojeny. Ovlivnil tak Augustina ve smýšlení o neměnnosti způsobu, jakým Bůh mluví v dějinách, o náboženské platnosti zákona a historické integritě událostí v biblických dějinách.²⁸⁵ Augustin tak byl schopen konstruovat základ historické kontinuity, která se ukazuje v jeho diskusi týkající se Zákona, Židů a jejich zvyků.

Díky němu Augustin došel k poznání, že křesťanství je naplnění judaismu a události v evangeliích ukazují pravý význam událostí ve Starém zákoně. „Stejný Zákon byl dán nejprve Izraeli, podruhé všem národům.“²⁸⁶ Tento motiv se v díle Augustina často opakuje.²⁸⁷ Podle Fredriksen v roce 396 konečně našel způsob, jak číst Bibli souvisle.²⁸⁸ Fredriksen Tyconiovi věnovala velkou pozornost a stručně shrnula body, které Augustin převzal od Tyconia:

- 1) dějiny spásy jsou nepřetržité mezi oběma Zákony
- 2) dějiny spásy jsou lineární (od Adama přes Krista ke konečné spáse na konci věků) a vnitřní (individuální zkušenost každého zachráněného člověka)
- 3) člověk není zachráněn činy, ale vírou, kterou Bůh předem zná
- 4) prorocství, která se zdají být apokalyptické, jsou symbolické typologické popisy současné reality.²⁸⁹

Augustin právě při práci na komentářích k Pavlovým dopisům a četbě Tyconia vypracoval čtyř fázové schéma historie skládající se z: *ante legem*, *sub lege*, *sub gratia* a *in pace*.²⁹⁰ Už dříve rozdělil dějiny do šesti období odpovídající 6 dnům stvoření a 6 obdobím

²⁸³ Francis Crawford Burkett, *The Book of Rules of Tyconius*, Cambridge: University Press 1894, str.xiii.

Dostupné z: <https://archive.org/details/rulesofthyconius00tico> (20. 3. 2014).

²⁸⁴ Francis Crawford Burkett, *The Book of Rule of Tyconius...*, str. 25.

²⁸⁵ Body shrnula Fredriksen. - Paula Fredriksen, „Excaecati Occulta Iustitia Dei...“, str. 312-313.

²⁸⁶ Tyconius, *Liber Regularum* 3,9, in: Francis Crawford Burkett, *The Book of Rules of Tyconius*, Cambridge: University Press 1894.

²⁸⁷ Motiv je zvýrazněn v díle *Adversusu Judaeos* v kap. 10 této práce.

²⁸⁸ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 184.

²⁸⁹ Paula Fredriksen, „Augustin and Israel: *Interpretatio ad litteram*, Jews, and Judaism in Augustine's Theology of History“, *Studia Patristica*, vol. 38, Leuven: Peeters 2001, str. 121.

²⁹⁰ *De civitate Dei* XXII.30., také *Expositio Quarundum Propositionum Ex Epistola Ad Romanos* 12.13-18, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 35, Paris: J.-P.Migne 1865. Dostupné z:

[http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_035_\(AD_1864\)_MLT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_035_(AD_1864)_MLT.pdf.html) (15. 4. 2014).

individuálního života.²⁹¹ Etapy jednak jsou objektivní, společné a historické, když popisují lineární zkušenost lidstva a zároveň jsou individuální, subjektivní a nehistorické.²⁹² Podle Fredriksen Augustin dospěl k vidění, že „boží dílo spásy je nepřerušované od založení Izraele – vlastně od samotného stvoření – přes příchod Krista a ustanovení jeho Církve“, což považuje za radikální a originální odpověď na manichejskou kritiku a odmítnutí Starého zákona.²⁹³ Počátek a konec sdílejí všichni lidé. *Liber Regularum* dovolilo číst Augustinovi číst Bibli alegoricky a typologicky a současně respektovat historickou jednotnost biblických událostí. Jak Augustin píše „tyto zásady [...] umožňují řešit případy, kde se jednou věcí rozumí nějaká věc jiná, což je charakteristické pro obrazné vyjadřování“.²⁹⁴

7.4. Intepretace Písma

Augustin, jak bylo naznačeno výše, přikládal velkou důležitost Písmu. V *Confessiones* uvádí, že k Písmu se obrátil po četbě Ciceronova *Hortensia* během svého studia v Kartágu.²⁹⁵ Ve srovnání s Ciceronem se mu sloh Bible zdál prostý.²⁹⁶ Augustin popisuje nové chápání Písma, jeho „vážnost“ po tom, co slyšel kázání Ambrože.²⁹⁷ Pod vlivem Ambrože se Augustin poprvé na Starý zákon začíná dívat alegoricky *secundum spiritum*.

A s radostí jsem poslouchával Ambrože, když v kázáních k lidu velmi horlivě doporučel toto pravidlo: Litera zabíjí, duch však oživu²⁹⁸. A když, odhaluje tajemný závoj, objasnil duchovně, kde litera zdánlivě dávala špatný smysl, nebyl jsem uražen tím, co pravil, ačkoliv tvrdil to, o čem jsem nevěděl, je-li to pravdivé.²⁹⁹

Ambrož poučil Augustina, že biblický text je plný figurativního jazyka. Představil mu alegorii, spirituální porozumění biblickému textu, což Augustin uvítal, protože chtěl

²⁹¹ *Ante legem* představuje dobu před Izraelem, *sub lege* je boží zjevení Izraeli, *sub gratia* vyjadřuje boží zjevení v Kristu a *in pace* druhý příchod Krista - Paula Fredriksen, „Excaecati Occulta Iustitia Dei...“, str. 305.

²⁹² Paula Fredriksen, „Augustin and Israel: *Interpretatio ad litteram*, Jews, and Judaism in Augustine's Theology of History“..., str. 122.

²⁹³ Paula Fredriksen, „Excaecati Occulta Iustitia Dei...“, str. 305-306.

²⁹⁴ *De doctrina christiana* 3.XXXVII.56.

²⁹⁵ *Conf.* 3.5.

²⁹⁶ *Conf.* 3.5. Svůj názor svaluje na svou pýchu - „naplněn pýchou, sám sobě jsem se zdál býti velikým.“

²⁹⁷ *Conf.* 6.5.

²⁹⁸ 2 Kor 3,6.

²⁹⁹ *Conf.* 6.4. Tento výklad vychází z metody, která pracuje se čtyřmi významový stupni: rovina historická významová etická (morální), analogie a alegorická.

porozumět Písmu.³⁰⁰ Zájem o interpretaci Písma se odráží v Augustinových dalších dílech, čímž se dostáváme k jeho mínění o židovském čtení Písma.

7.4.1. De utilitate Credendi

Augustin se v tomto díle *De utilitate Credendi* z roku 391 se věnuje intepretaci Písma. Čerpal ze svého dřívějšího vzdělání a zaměstnání profesora rétoriky. Jedná se o jednu z prvních prací, které napsal jako presbyter. V tomto díle jsou vidět silící tendence proti manichejské kritice. Obviňuje manichejce ze „zničující kritiky“ Starého zákona.³⁰¹ Podle Augustina jsou čtyři smysly Písma – historický, aetiologický, analogický a alegorický.³⁰² Všechny jsou použity v Bibli³⁰³ Ježíšem a apoštoly, čímž jsou podle Augustina potvrzeny.

Augustin se zastavil u vztahu mezi Zákonem a evangeliem. Přiznává, že poslušnost Zákona není nezbytná pro spásu, ale také tvrdí, že Zákon je stále prospěšný pro ty, co jsou v otroctví, a z tohoto důvodu je užitečně ustanoven.³⁰⁴ Skrze Ježíše je možné osvobození z tohoto otroctví, který představuje strach ze Zákona, v němž jsou po určitou dobu umístěni Bohem. Strach z nedodržování Zákona zmiňuje i v pozdějším díle *Odpověď Simplicianovi*.³⁰⁵ Augustin zde naznačuje prospěšnost dodržování Zákona, tak jak to dělají Židé. Nicméně dokud nepochopí, že je možnost osvobození prostřednictvím Krista, zůstávají ze strachu v otroctví. S odkazem na Pavla³⁰⁶ Augustin zdůrazňuje výchovnou funkci Zákona myšlenou ale jen do příchodu Krista. S tím souvisí vysvětlení, proč křesťané, ačkoli si ponechali Starý zákon, dále nepokračovali v tom, co bylo uloženo, neboť vše je naplněno v Kristu.³⁰⁷

Unterseher si všímá Augustinova zdůraznění *spirituálního* porozumění dodržování Mojžíšova zákona.³⁰⁸ Augustin věří, že „Zákon byl vyhlášen a kodifikován na příkaz a

³⁰⁰ *Conf.* 11.2. „Nedopusť, abych v něm bloudil, nebo jiné do bludu uvedl!“

³⁰¹ *De utilitate Credendi* 2.4. = Augustinus, *On the Profit of Believing*, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf103.html> (19. 2. 2014).

³⁰² *De utilitate Credendi* 3.5. Historický smysl představuje, co bylo napsáno nebo uděláno v minulosti, aetiologický ukazuje z jaké příčiny je věc udělána či řečena, analogický zjišťuje spojení mezi 2 zákony a alegorický poukazuje na to, co v Písmu nemá být bráno doslova, ale musí tomu být rozuměno figurativně.

³⁰³ Např. jako aetiologické význam Augustin uvádí příklad zákazu propustit manželku z jakékoli příčiny. Farizeové namítají, že Mojžíš ji dovolil propustit, když dostane rozlukový lístek. Ježíš jim odpoví: „Pro tvrdost vašeho srdce vám Mojžíš dovolil propustit manželku. Od počátku to však nebylo. Pravím vám, kdo propustí svou manželku z jiného důvodu než pro smilstvo a vezme si jinou, cizoloží.“ – *Mt* 19,8-9.

³⁰⁴ *De utilitate Credendi* 3.9.

³⁰⁵ *Odp. Simp.* I.1,17.

³⁰⁶ *Ga* 3,24.

³⁰⁷ *De utilitate Credendi* 3.9. *Mt* 5,17. Je to nejčastější odpověď Augustina, proč křesťané nedodržují zvyky Starého Zákona. Např. *Contra Faustum* XV.8, *Contra Faustum* XIX.17, *Ep.* 82,2.15, *Adversus Judaeos* 3.4.

³⁰⁸ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 91.

z vůle Boha“ (*dei iussu ac voluntate*).³⁰⁹ Nezřekl se důležitosti takových rituálů obsahující podle něj spirituální vzhled, ale dále odkazuje na 2 Kor 3,14: „Avšak jejich myšlení na tom ustrnulo. Až do dnešního dne zůstává onen závoj při čtení staré smlouvy a zůstává skryto, že je zrušen v Kristu“.³¹⁰ Motiv závoje se stal charakteristickým znakem židovské neschopnosti číst správně Písmo, což Augustin často opakuje i v následujícím oddíle.

7.4.2. De doctrina christiana

O něco více a konkrétněji se o Židech a jejich čtení Písma Augustin vyjadřuje ve svém díle *De doctrina christiana*³¹¹, kde vyložil „určitá pravidla“ pro interpretování Písma.³¹² Užívá termín znaky (*signa*)³¹³, což jsou ukazatelé, které odkazují k věcem dalším než k sobě samým. Podle něj znak je „věc, která působí, že člověku vytane na mysli kromě představy, kterou vnuká smyslům, ještě něco jiného“.³¹⁴ Podle něj je problém odlišit druhy znaků. Nejvýznamnějším a nejvyužívanějším znakem jsou slova, které rozděluje na přirozené (*naturalia*) a smluvené (*data*).³¹⁵

Může dojít k nepochopení smyslu psaného slova, protože „může být zatemněn znaky buď neznámými nebo dvojnáznými“.³¹⁶ Ty mohou být přenesené (*signa translata*) nebo vlastní (*signa propria*).³¹⁷ Augustin uvádí důvod svého zájmu o znaky: „Rozhodli jsme se prozkoumat ten druh znaků, který se týká lidí, a pojednat o něm, protože znaky dané od Boha a obsažené ve svatém Písmu nám byly zprostředkovány lidmi, kteří Písmo sepsali“.³¹⁸ Právě na základě křesťanské víry má čtenář rozlišit, o jaké znaky se jedná. Augustin varuje, aby obrazná řeč nebyla brána jako řeč ve vlastním smyslu a naopak řeč ve vlastním smyslu nebyla brána jako řeč obrazná.³¹⁹ A Židé podle něj udělali v prvním případě chybu – chápali metaforické slovní obraty *ad litteram*. Četli *signa translata* jako *signa propria*, takže ztratili

³⁰⁹ *De utilitate Credendi* 5.12.

³¹⁰ 2 Kor 3,14-16. *De utilitate Credendi* 3.9.

³¹¹ Dílo bylo napsáno mezi lety 396-426. Augustin přestal psát v polovině třetí knihy a vrátil se k němu až skoro o 30 let později. Důvod přerušení není znám.

³¹² Za Augustina se utvářel kánon biblických knih. Africká církev do toho silně zasahovala z důvodu věroučných sporů s jinými křesťanskými skupinami. Augustin do kánonu řadil i tzv. deuterokanonické knihy.

³¹³ Znaky byla oblast, kterou se také zabývali antičtí filosofové – např. Aristotelés rozlišoval vlastní a obrazné výrazy (*Rétorika* III.2). Celá antická teorie znaku vychází z jeho díla *De interpretatione*.

³¹⁴ Čerpal od Cicera. Např. když vidíme dým, víme, že za tím vězí oheň. *De doctrina christiana* 2.I.1.

³¹⁵ Přirozené znaky označují bez vůle nebo záměru i něco jiného kromě jejich vlastního významu (např. kouř značí oheň). Smluvené znaky si navzájem dávají živé bytosti, aby si podávali informace o vnitřních poznacích.

³¹⁶ *De doctrina christiana* 2.X.15.

³¹⁷ *Signa propria* jsou znaky, které ukazují na specifické věci nebo přímo interpretují kontext. Zatímco *signa translata* odkazují k věcem nebo pojmům mimo jejich bezprostřední kontext k něčemu jinému. Pokud se *signa propria* vyskytuje v biblickém textu, význam je potřeba hledat ve stejném příběhu (v dějové linii, často v minulosti).

³¹⁸ *De doctrina christiana* 2.II.3.

³¹⁹ *De doctrina christiana* 3.X.14..

spirituální vhléd své vlastní tradice.³²⁰ Jako příklad chybného čtení je často uváděn Pavlův verš: „Litera zabíjí, ale Duch dává život“.³²¹ Pokud takový výrok není pojímán jako obrazný, je mu rozuměno tělesně jako lpění na liteře těla a to Augustin nazývá „smrtí duše“.³²² K tomu dodává: „Mít tedy znaky za věci a nebýt schopen povznést vnitřní znak nad tělesné stvoření, k pohledu na věčné světlo, to je skutečné duchovní otroctví (*animae servitus*)“.³²³ V tomto otroctví se nachází židovský národ, který se od ostatních národů liší tím, že mají jediného Boha.³²⁴ „A i když uctívali znaky duchovních věcí tak, jako by to byly tyto věci samy, a i když nevěděli, k čemu se tyto znaky vztahují, tkvěla v nich hluboce vštípená jistota, že se pro tuto službu líbí jedinému neviditelnému Bohu a Pánu všeho.“³²⁵

A proto ti, kteří tvrdošjně lpěli právě na takovýchto znacích, nemohli přijmout Pána, protože on všechny znaky relativizoval (nastal již přece čas, kdy měl být jejich význam odhalen). A tak proti němu jejich předáci vznášeli obvinění, protože v sobotu uzdravoval,³²⁶ a lid, který se držel znaků, jako by to byly věci samy, nevěřil, že je Ježíš Bůh nebo že od Boha přišel, neboť nechtěl brát znaky tak, jak je respektovali Židé.³²⁷

Podle Augustina Židé uctívali duchovní znaky, tak jako by to byly znaky samy, i když nevěděli k čemu se znaky vztahují, byla to služba Bohu.³²⁸ Ale příchodem Krista se znaky změnilly a odhalil se jejich význam (Ježíš je nebral jako Židé), což Židé nepřijali a drželi se svých starých znaků. Podle Augustina patří k otrocké slabosti držet se litery.³²⁹ Ti, kteří uvěřili „se sami odevzdali Bohu jako nový chrám, jehož pozemskému obrazu, starému chrámu, dosud sloužili“.³³⁰ Židé byli v otroctví alespoň „užitečných“ znaků³³¹ na rozdíl od

³²⁰ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 193. Augustin jako příklad uvádí šabat, který Židé viděli jako *signum proprium*, a omezili se na „tělesné“ praktiky.

³²¹ 2 K 3,6. Toto je oblíbené biblické místo Augustina, kterým se hlásí k tradici alegorického výkladu. *De doctrina christiana*, str. 138, pozn. 35. Uvedl ho i v *Conf.* 6.4, jak Ambrož horlivě ve svých kázáních opakoval tento verš – „objasnil duchovně, kde litera zdánlivě dávala špatný smysl.“

³²² *De doctrina christiana* 3.V.9. Tento příklad rozebírá i v díle *Odp. Simp.* I.1,17.

³²³ *De doctrina christiana* 3.V.9.

³²⁴ Podobné srovnání zmínil v *Contra Faustum* XX.10.

³²⁵ *De doctrina christiana* 3.VI.10. Židé podle Augustina potvrzovali boží vůli. Byli jediným národem před příchodem Krista, který uctíval Boha, aniž by si ho zpodobňoval. Za což Augustin oceňuje křesťanský sbor v Jeruzalémě z Židů před křesťanskými sbory z pohanů.

³²⁶ *Mt* 12,9-14, *L* 6,6-11.

³²⁷ *De doctrina christiana* 3.VI.10.

³²⁸ *De doctrina christiana* 3.VI.10.

³²⁹ *De doctrina christiana* 3.IX.13.

³³⁰ *De doctrina christiana* 3.VI.10.

³³¹ Užitečné znaky jsou takové „znaky, které byly pro nějakou věc ustanoveny užitečně jako k oné věci, pro jejíž označení byl tento znak ustanoven“. - *De doctrina christiana* 3.VII.11. Toto rozdělení je pravděpodobně původem od Augustina.

pohanů, kteří byly otroky „zbytečných znaků“, jimiž byli sami autory.³³² Přes výtky vůči Židům Augustin uznává, že i když neuspěli s pochopením spirituální důležitosti svých rituálů, jsou stále v lepší pozici než pohané, protože alespoň vyznávají jednoho pravého Boha zatímco pohané nikoli.

Augustin dodává, že nikoli všichni Židé žili otrocky pod Zákonem. Mezi nimi byli i duchovně svobodní (patriarchové, proroci), kteří uctívali znaky užitečné a Bohem ustanovené, konali podle nich a chápali jejich smysl.³³³ Zhlédli jejich vyšší význam. Augustin zdůraznil historický a kulturní kontext jejich životů a činů. Varuje, aby praktiky starozákonních knih nebyly přenášeny do současnosti.³³⁴ Činy některých jedinců mají být brány historicky ve vlastním smyslu. Bible je odsoudila a neschvaluje je. „Mnohé věci, které v oné době patřily k povinnosti, se mohou dnes dít pouze jako projev chůtce.“³³⁵ Právě obrana a výklad starozákonní morálky a zvyků sloužila jako argument proti námitkám manichejců.

7.4.3. Septuaginta

Augustin se několikrát zmiňuje o řeckém překladu Starého zákona Septuagintě, kterou uznává za „největší autoritu v oblasti Starého zákona“ mezi překlady.³³⁶ Opakovaně vyzdvihoval autoritu této tradice a cenil si původu jejího vzniku³³⁷, tedy hlavně shodu překladatelů³³⁸, a dokonce ji řadil nad hebrejské originály, neboť „boží prozřetelnost“ se skrze těchto Sedmdesát uskutečnila, že „knihy, které židovský národ nechtěl ostatním vydat, ať ze zbožného respektu k těmto textům nebo ze žárlivosti, byly tehdy [...] se značným předstihem vydány pohanům“.³³⁹ Vše, co bylo nejprve řečeno Židům, se díky Septuagintě dostalo k Řekům. Přes ocenění Septuaginty se Augustin domnívá, že nejvhodnější je pátrat

³³² *De doctrina christiana* 3.VII.11.

³³³ *De doctrina christiana* 3.IX.13.

³³⁴ *De doctrina christiana* 3.XVIII.26.

³³⁵ *De doctrina christiana* 3.XXII.32..

³³⁶ *De doctrina christiana* 2.XV.22. Jinak Augustin dával přednost revizím ze severní Itálie. Upřednostňuje text zvaný *Itala*, což není známé, jaký text byl takto označen.

³³⁷ Např. *Ep.* 28,2,2, *De civitate Dei* XVIII.43, *De doctrina christiana* 2.XV.22.

³³⁸ Legendu o jeho vzniku zachycuje tzv. Aristeův list. Jedná se o fiktivní dopis adresovaný alexandrijským Židem jménem Aristeas Filokratovi do Jeruzaléma. Překlad byl určen pro Židy žijící v diaspoře zejména v Alexandrii. Později text Židé opustili a křesťané ho nadále používali. – „Aristeas“, in: Zdeněk Soušek (ed.), *Knihy tajemství a moudrosti I.*, Praha: Vyšehrad 1998, str. 19-23.

³³⁹ *De doctrina christiana* 2.XV.22. A dodává: „Může tomu tedy být tak, že Sedmdesát překládalo metodou, kterou vzhledem k potřebě pohanů uznal za vhodnou Duch svatý“.

v originálním textu, jinak může dojít k nepřesnostem, jako příklad nejednotnosti uvádí *Izaiáše*.³⁴⁰

Augustin brání židovské překladaatele Septuaginty proti obvinění, že by záměrně klamali a spíše se přiklání k písarské chybě, že někde v opisu z originálu omylem bylo opsáno něco špatně.³⁴¹ Pokud se objeví neshoda v případě, že oba texty nemohou být pravdivé, přiklání se Augustin k textu, ze kterého je pořízen překlad.³⁴² Nebránil se vyjádřit i k některým nesrovnalostem např. k rozdílu časových údajů mezi hebrejskými a křesťanskými rukopisy.³⁴³

O Septuagintě také píše v dopisech Jeronýmovi, který začal nově překládat Starý zákon. Augustin vyjádřil své výhrady k jeho latinskému překladu založeném na hebrejských rukopisech než na textu Septuaginty.³⁴⁴ Obával se, aby nový překlad nepřinesl zmatek mezi lidmi, kteří dosud používali starší latinské verze vycházející ze Septuaginty.³⁴⁵ Dělal si starost, jestli překlad bude „tak svědomitě věrný“.³⁴⁶ Měl pochybnosti zda bude nový překlad přijat.³⁴⁷ Jako příklad uvádí příběh biskupa z města Oea, který četl novou verzi a vznikl rozruch o překladu zejména mezi Řeky.³⁴⁸ Tak se zeptal místních Židů a ti „ať už z neznalosti nebo zloby, tvrdili, že řecké a starší latinské knihy říkají to, co hebrejské“.³⁴⁹ Jeroným později tuto situaci komentuje, že hebrejský rukopis se přesně neshoduje v tomto místě s jeho překladem a zdůvodnil volbu konkrétního slova. Následně naráží na uvedené Židy: „Je zřejmé, že buď neznali hebrejsky, nebo byli potěšeni říct, co nebyla pravda“.³⁵⁰

³⁴⁰ *Iz 58,7* „...nebud' netečný k vlastní krvi“, podle Bible kralické „a před tělem svým abys je neskrýval“, což podle Augustina v prvním případě přeneseně odkazuje na křesťany a v druhém na nepřezírání vlastního těla. Sám používá latinské varianty rukopisů Septuaginty: *domesticos seminis tua* a *carnem tuam*. Příklad spojuje s veršem *Ř 11,14* „abych vzbudil žárlivost svých pokrevních bratří a některé z nich přivedl ke spáse“. Když to spojí dohromady, tak se podle něj mluví o Židech jako o tělesných bratrech, protože pocházejí z jejich kmene. - *De doctrina christiana 2.XII.17*.

³⁴¹ *De civitate Dei XV.13*. „...a nepřičítejme to zlobě Židů“.

³⁴² *De civitate Dei XV.14*.

³⁴³ *De civitate Dei XV.10-11*. Podrobně rozebírá spor ohledně stáří Metuzaléma. Mezi možnými důvody, které někteří zastávají, uvádí Augustin i „však Židé závidíce nám, že Zákon i proroci se dostali překladem do našich rukou, něco ve svých rukopisech změnili, aby vážnost našich zmenšili“. Spor uzavírá, že věk patriarchů byl podle obou textů velmi dlouhý, aby se lidstvo mohlo rozmnožit.

³⁴⁴ *Ep. 28,2*. Augustin prosí Jeronýma, ať předkládá způsobem, jakým překládal knihu *Jób*, tj. ze Septuaginty.

³⁴⁵ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 291.

³⁴⁶ *Ep. 71,2.3*.

³⁴⁷ *Ep. 71,2.4*. Augustin měl obavy, aby se nevznikly rozdíly mezi sbory podle překladů, které používají.

Domníval se, že překlad z hebrejštiny bude složitě obhájit. Obával se, pokud bude text konzultován s Židy, aby jejich odpověď nebyla odlišná od křesťanské.

³⁴⁸ Konkrétně šlo o *Jon 4,6* – překlad podle ČEP brečťan, podle Bible kralické skočec.

³⁴⁹ *Ep. 71,3.5*.

³⁵⁰ *Ep. 75,7.22*.

Dále Jeroným vyzval s náznačkem jízlivosti Augustina pokud má nějaké pochybnosti v jakékoli části překladu, ať se zeptá Židů, jaký je význam originálu.³⁵¹

V díle *De civitate Dei* nalezneme Augustinova slova zachycující přijetí nového překladu Židy: „Za našich dob žil kněz Jeroným, veliký učenec a znalec všech tří jazyků, který přeložil totéž Písmo do latiny ne už z řečtiny, ale z hebrejštiny. O jeho velectěné práci doznávají Židé, že je správná, kdežto o Sedmdesáti překladatelích tvrdí, že v leccěms udělali chybu“.³⁵²

7.5. Korespondence s Jeronýmem

Augustin a Jeroným si vzájemně vyměňovali dopisy několik desetiletí. Část z nich se týkala dodržování židovského zákona křesťany, což představuje výjimečný případ přímé komunikace Augustina s někým o židovském tématu. Augustin považoval za správné, že židovský zákon dodržovali apoštolové a první křesťané. Naopak Jeroným psal z postoje rétoriky *Adversus Judaeos* a odsuzoval tyto praktiky. Augustin v zimě roku 394 píše Jeronýmovi dopis (*Epistula 28*), který se týkal jeho výkladu listu *Galatským*. Jeroným dopis nedostal a Augustin mu o tři roky později píše znovu (*Epistula 40*) a opakuje to, co uvedl dříve. Ani druhý dopis Jeroným neobdržel. V roce 403 poslal kopii prvních dvou dopisů a napsal ještě třetí (*Epistula 71*), který se týkal Jeronýmova překladu Starého zákona, a poslal je po diákonu Cypriánovi. Tyto dopisy Jeroným už dostal a odpověděl na ně.

Augustina „velmi znepokojil“³⁵³ Jeronýmův výklad Pavlova dopisu *Galatským*, konkrétně verše 2,11-14. V daném oddílu Pavel vyčítá Petrovi jako Židovi, proč nedodržuje židovský zákon a nutí pohany, aby ho dodržovali. Jeroným ve svém výkladu čerpal od Órigena a vyjadřoval se v linii stávající tradice, kdy tvrdil, že jejich hádka byla předstírána a byla sehrána k poučení publika. Fredriksen dodává, že pozdější komentátoři se snažili vyložit tyto pasáže ve smyslu, že už Ježíš učil proti židovství, což se ukázalo velmi obtížné.³⁵⁴

Augustin s tímto výkladem nesouhlasil a trval na tom, že tento text se musí číst doslova, a šlo tedy o skutečnou neshodu. Podle něj byl opravdu Petr opraven, že se nechoval

³⁵¹ *Ep.* 75,6.20.

³⁵² *De civitate Dei* XVIII.43. Augustin dodává, že pokud se obě verze neshodují: „co stojí v hebrejských textech, a u Sedmdesáti nikoliv, nechtěl Boží Duch vyslovit skrze ně, nýbrž skrze ony proroky. Je-li pak v Sedmdesáti něco, co v hebrejských není, chtěl to týž duch vyjádřit raději skrze ony, nežli skrze tyto: tím ukázal, že ti i oni byli proroci.“ Obojí je možné pokládat za autoritu, což Augustin dokládá příkladem odlišného dne ohlášení vyvrácení Ninive podle *Jon 3,4* – *De civitate Dei* XVIII.44.

³⁵³ *Ep.* 40,3.3.

³⁵⁴ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 236

správně.³⁵⁵ Jeronýmův výklad považoval za nebezpečný, protože by mohl snižovat autoritu Písma.³⁵⁶ Augustin v druhém dopise Jeronýmovi píše a ptá se, proč by Petr a Pavel nemohli žít podle příkazů Zákona?³⁵⁷ Nevidí důvod, proč by Pavel nemohl zachovávat své zvyky. „Pavel byl opravdový Žid; a když se stal křesťanem, neopustil tyto židovské rituály (*sacramenta*), které lidé obdrželi správným způsobem a po určitou dobu.“³⁵⁸ Augustin dodává, že není škodlivé pro ně, kteří uvěřili v Krista zachovat obřady Zákona, které se naučili od svých otců, pokud na nich nestaví spásu a naději, protože ta přichází v Ježíši. Z tohoto důvodu by neměly být obřady závazné pro pohany do budoucna, protože tak na sebe uloží těžké a zbytečné břemeno, což je může odvrátit od víry.³⁵⁹ „Pavel se účastnil židovských rituálů, jelikož byl od narození Žid, a když říkal všechno, co jsem citoval, myslel to tak; nepředstíral to, co nebyl.“³⁶⁰ Augustin pokračuje veršem *1 Kor 9,20* – jelikož Pavel nepředstíral, z toho důvodu se neúčastnil pohanských obětí, aby přivedl pohany do církve.

Jeroným konečně reaguje v roce 404 (*Epistula 75*). Ve výkladu *Galatským* se hlásí k Órigenovi³⁶¹ a tradici řecky psaných autorů, které vyjmenovává a všechny četl. Z nich odvodil svůj výklad.³⁶² Vybízí ironicky Augustina, ať klidně zastává svůj názor a přesvědčuje o tom biskupy. Jeroným se snažil biblickými příklady³⁶³ ukázat, že Petr věděl, že Zákon už není v platnosti, ale měl strach ze Židů³⁶⁴, proto předstíral dodržování zvyků. Obvinil Augustina, že jeho pozice dodržování Zákona židovskými křesťany spadá do hereze jako ebionité, kteří „ačkoli věří v Krista, byli prokleti otci pro toto jediné pochybení, že spojují obřady Zákona s evangeliem Krista a hlásí se k jejich víře v tom, co je nové bez vzdání se toho, co je staré“.³⁶⁵ Uvádí i další příklad: „V našich dnech existuje sekta mezi Židy ve všech synagogách Východu, která se volá sektou Minei (*Mineorum*)³⁶⁶, která je dokonce odsouzena farizeji.“³⁶⁷ Stoupenci této sekty jsou známí běžně jako Nazarénští³⁶⁸.

³⁵⁵ *Ep.* 40,4.5.

³⁵⁶ *Ep.* 28,3.3-5. Což by nakonec vedlo k prospěchu manichejským, kteří tvrdí, že biblické texty byly zkaženy.

³⁵⁷ *Ep.* 40,4.4.

³⁵⁸ *Ep.* 40,4.4.

³⁵⁹ *Ep.* 40,4.4.

³⁶⁰ *Ep.* 40,4.6.

³⁶¹ Órigenés napsal mnoho exegetických spisů mezi nimi také pět svazků na list *Galatským*.

³⁶² *Ep.* 75,3.4.

³⁶³ *Sk* 10,13-48, *Sk* 11,1-18.

³⁶⁴ *Ep.* 75,3.9. Jeroným zmiňuje i obřízku Timotea. Pavel ho měl nechat obřezat ze strachu z Židů (*Sk* 16,3).

³⁶⁵ *Ep.* 75,4.13.

³⁶⁶ Je to latinizovaná forma hebrejského *minim* „sektáři“ - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 292.

³⁶⁷ V této době termín běžně není používán a farizeové fakticky neexistují. Podle Fredriksen výběr slov vztahující se k Novému zákonu má spíše za cíl posílit nepřátelství římských křesťanů proti Židům a heretikům, že současní nepřátelé jsou stejní jako kanoničtí nepřátelé Krista - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 292.

³⁶⁸ Název odkazuje na město Nazaret, kde Ježíš prožil mládí.

[...] Ale zatímco touží být Židy i křesťany, nejsou ani jedno z nich“.³⁶⁹ Takoví lidé podle Jeronýma nikdy nemohou být přijati do Církve. Boyarin v tomto výkladu poukázal na to, že Jeroným jako křesťanský autor naznačuje legitimitu „pravého“ židovského náboženství společně s křesťanstvím proti falešným Nazarénským.³⁷⁰ Jeroným útočí na důsledky Augustinova postoje, varuje proti nakažení židovskými zvyky. „Jestliže není jiná možnost než přijmout Židy spolu se zvyklostmi stanovené jejich zákonem a jestliže se jim dovolí pokračovat v církvi Kristově v tom, co praktikují i v synagogách Satana – řeknu to, co si myslím – nestanou se křesťany, ale udělají z nás židy“.³⁷¹

Jeroným dodává, že židovské obřady jsou pro křesťany fatální a zraňující, a kdokoli je dodržuje, ať už původně Žid nebo pohan, je uvržen do „jámy zatracení“.³⁷² Obvinil Augustina z judaizování, jak to běžně dělali nepřátelé křesťanství. Není možné být zároveň Židem a křesťanem.

Augustin reaguje o rok později v dopise (*Epistula* 82), kde mnoho z řečeného opakuje. „Tvrdím, že obřizka a další věci tohoto druh, byly prostřednictvím toho, co je nazýváno Starý zákon, dán Židům boží autoritou, jako znamení budoucích věcí, které byly naplněny v Kristu, a nyní, když tyto věci jsou naplněny, nařízení týkající se těchto věcí zůstaly pouze pro čtení křesťanů, aby pochopili proroctví, které bylo dáno dříve, avšak nikoli nutně praktikovány jimi.“³⁷³ Augustin míní, že křesťané mají o zvycích číst, nikoli je dodržovat. Zatímco Jeroným se obává množství křesťanů praktikující židovské zvyky, Augustin předpokládá, že zvyky u židovských křesťanů budou upadat: „I když tyto rituály nebyly uloženy na pohany, jejich dodržování, na které Židé jsou zvyklí, nebylo zakázáno takovým způsobem, aby vyvolalo dojem, že jsou hodny opovržení a odsouzení. Proto pomalu a postupně všechno toto dodržování vytratí prostřednictvím hlásané milosti Krista“.³⁷⁴ V dopisech Augustin zdůrazňuje časovou omezenost dodržování zákona předávaného od otců.³⁷⁵ Hlásí se k toleranci těch, „kteří se připojili ke křesťanské církvi z tohoto národa, kterému tyto obřady byly dány“.³⁷⁶ Zastal se také svého výkladu *Galatským*, i když uznal, že řecké texty nečetl. Ačkoli dopisy někde mají ostřejší tón jsou zakončeny přátelsky.

³⁶⁹ *Ep.* 75,4.13.

³⁷⁰ Daniel Boyarin, „The Christian Invention of Judaism: The Theodosian Empire and the Rabbinic Refusal of Religion“ ..., str. 27.

³⁷¹ *Ep.* 75.4.13.

³⁷² *Ep.* 75,4.14.

³⁷³ *Ep.* 82,2.15.

³⁷⁴ *Ep.* 82,2.15.

³⁷⁵ *Ep.* 82,2.17.

³⁷⁶ *Ep.* 82,2.20.

8. Contra Faustum (397-398)

8.1. Manichejství a židovství

Nejvýznamnější dílo Augustina o Židech je *Contra Faustum* – protimanichejská polemika. Manichejství bylo v Africe za Augustina velmi rozšířené.³⁷⁷ Část děl jeho zakladatele Máního (216-276)³⁷⁸ je známá pouze z citátů v Augustinových polemických spisech.³⁷⁹ Manichejci největší podporu získali v perské říši za krále Šáhpuhra I. Šířili se zejména mezi křesťany a viděli se jako dovršení pravého křesťanství.³⁸⁰ Proti nim se tvrdě zasahovalo v římské říši. Dostálová shrnuje jejich situaci: „Byli považováni za živel, který svým odporem ke světu ohrožuje říši a je příčinou sociálního neklidu“.³⁸¹ Brown je popsal jako „malou skupinu s hrozivou reputací“.³⁸² Císař Dioclecian na obranu proti „perskému“ pronikání nařídil prokonzulovi Afriky upálit vůdce, spálit jejich knihy a jejich majetek odevzdat do císařské pokladny.³⁸³ V době, kdy se Augustin začíná přiklánět k manichejství, už existují určitá jejich omezení.³⁸⁴ V roce 382 Theodosius nařídil, aby byli popraveni ti, kteří budou nalezeni.³⁸⁵ Skutečný dopad těchto nařízení byl mírný, ale existovala možnost perzekuce.³⁸⁶

Manichejci zastávali dualismus. Podle nich ve světě mezi sebou bojují dobro a zlo, které jsou rovnocenní. Odlišovali se od křesťanství výkladem světa a člověka. Byli to dokétisté, kteří zastávali, že Ježíš měl pouze zdánlivé tělo.³⁸⁷ Neměl tedy fyzické tělo a otec tohoto Ježíše nebyl bohem Starého zákona. Proto se domnívali, že Zákon nemá nic

³⁷⁷ Radislav Hošek. „Manichejci a Augustin“, In: Aurelius Augustinus, *Říman, člověk, světec*, Praha : Vyšehrad 2000, str. 63.

³⁷⁸ Uvádí se různé roky úmrtí 274 až 277.

³⁷⁹ Růžena Dostálová, Radislav Hošek, *Antická mystéria*, Praha: Vyšehrad 1997, str. 271.

³⁸⁰ *Conf.* 3,6. „Tak jsem upadl mezi lidi šílené pýchou, nad míru smyslné a mnohomluvné, jejichž řeči byly jenom ďáblou léčkou a lepem připraveným ze smíšeniny slabité jména Tvého a jména Pána Ježíše Krista a Utěšitele našeho, Ducha svatého. Tato jména neumlkala v ústech jejich, ale byl to jen zvuk a hluk jazyka, neboť srdce bylo prázdné pravdy.“

³⁸¹ Růžena Dostálová, Radislav Hošek, *Antická mystéria...*, str. 272.

³⁸² Peter Brown, *Augustine of Hippo...*, str. 35.

³⁸³ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 106-107.

³⁸⁴ V roce 372 Valentinianus I. zakázal manichejcům se setkávat.

³⁸⁵ Augustin uznal perzekuci manichejců ale snižoval ji. Poznamenal, že manichejci dostali milost. Jen Faustus s několika dalšími byl vykázán na ostrov, což lze sotva podle něj považovat za trest. *Contra Faustum* V.8.

³⁸⁶ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 107.

³⁸⁷ Podle dokétistů je lidské tělo a jeho ukřižování neslučitelné s Kristovou božskou přirozeností, proto nelze Kristovo tělo považovat za skutečné. – Denisa Červenková, *Jak se křesťanství stalo náboženstvím...*, str. 85, pozn. 399.

společného s evangeliem stejně jako Starý zákon nemá nic společného s Novým zákonem tedy s křesťanstvím.³⁸⁸ Podle nich Písmo bylo prvními zprostředkovateli změněno a deformováno. Nový zákon není pro ně tak autoritativní jako díla Máního.

Nejvýraznější polemické body se týkaly nejvyššího boha, dokétického Krista, vnitřního zla v těle a Pavlových textů.³⁸⁹ Na základě tohoto přesvědčení odsoudili Židy a judaismus. Cílem jejich protižidovských polemik se stali katoličtí křesťané. Všechny tradiční argumenty jsou řečeny v díle *Contra Faustum*, kde na ně Augustin reaguje. Manichejci při kritice Židů využívali raně křesťanské teology jako Justina nebo Markiána.³⁹⁰ Velkým zdrojem byl i Pavel, ke kterému se hlásili a využívají jeho názorové různosti. Manichejci nepřipouštěli antropomorfismus v Písmu a vysmívali se představám boha v lidské podobě.³⁹¹ Brown vystihl jejich vztah k Židům slovy: „V manichejství, přísný Jehova Židů byl odmítnut jako zlý démon a Patriarchové jako nemorální staří muži“.³⁹²

Podle dopisu římského manichejského posluchače Secundia Augustinovi byli katoličtí křesťané považováni za součást židovských kmenů, což mělo nejspíše snížit autoritu křesťanů zařazením jich k Židům.

Jak mnohem lepší by bylo, kdyby, když jsi odešel od manichejství, ses připojil k Akademii³⁹³ nebo napsal výklad válek Římanů, kteří dobyli svět. Jak skvělé a vznešené výsledky bys tam objevil, ty ctnostný muž absolutní skromností a chudoby, kdybys nepřešel do židovských kmenů s jejich barbarskými zvyky.³⁹⁴

Vzájemné vztahy mezi Židy a manichejci byly dosti nepřátelské. V polemikách se právě útoky manichejců na židovství a křesťanská obrana židovství staly předmětem ostrých diskusí.³⁹⁵ Manichejci požadovali eliminovat ze současného křesťanství a z Nového zákona

³⁸⁸ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 111.

³⁸⁹ Tamtéž, str. 112.

³⁹⁰ Tamtéž, str. 116.

³⁹¹ Augustin uvádí manichejské otázky v *Conf.* 3.7.: Odkud je zlo? Zda Bůh jest omezen lidskou postavou a má-li vlasy a nehty? Biblický verš *Gn* 1,26 manichejci vidí jako další argument pro oddělení boha knihy *Genesis* a boha Nového zákona.

³⁹² Peter Brown, *Augustine of Hippo...*, str. 39.

³⁹³ Akademikové byly následovníci Platóna, jedna z filozofických škol v době helénismu. Škola se stala známá pro svůj skepticismus, který využívali v debatách s ostatními školami. - Allan D. Fitzgerald (ed.), *Augustine through the ages: an encyclopedie...*, str. 4-5.

³⁹⁴ Secundinus, *Letter of Secundinus to Augustine* 3, in: Mark J. Vermes, *Epistula Secundini and contra Secundinum*, M.A. Thesis, University of Warwick 1997. Dostupné z: <http://www.roger-pearse.com/weblog/augustine-against-secundinus-the-manichaean-in-english/#epistula> (15. 5. 2014).

³⁹⁵ Albert H. Newman, „Introductory essay on the Manichaean heresy“, chapt. VII.- The Relation of Manichaeism to Judaism, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 4, New York: Christian Literature Publishing Co. 1887, str. 34. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf104.html> (16. 2. 2014).

všechny stopy judaismu,³⁹⁶ čemuž odpovídá kritika polygamie, velkého počtu dětí nebo obětování zvířat.

Fredriksen si všimla, jak překvapivě podobné vidění judaismu měli katolíci i manichejci. Podle ní je to jediná oblast, kde nacházeli shodu.³⁹⁷ Obě skupiny odsuzovali chlípnost židovských praktik, omezenost židovské biblické interpretace a spojovali židovské uctívání a obětování zvířat s idolatrií.³⁹⁸ Lze to najít v tradici *Adversus Judaeos*, u Augustina už podstatně méně.

8.2. Faustus

Manichejec Faustus byl o něco starší než Augustin a stejně jako on pocházel ze severní Afriky. Poprvé se setkali v roce 382 v Kartágu, kam Faustus přišel jako putující *electus* a biskup. Augustin později toto zachytil v díle *Confessiones*, ale ze setkání s ním byl zklamaný.³⁹⁹ Následně Augustin odjel do Itálie, zatímco Faustus zůstal v Africe. V roce 386 ho zastihlo nařízení proti manichejcům, takže byl nucen odejít na pustý ostrov ve Středozezemním moři, kde napsal dílo *Capitula*. Toto dílo později posloužilo Augustinovi jako základ pro jeho odpověď *Contra Faustum*.

Faustus vidí manichejství jako nejčistší formu křesťanství. Pro něj je to jediná církev zcela neposkvřená židovstvím,⁴⁰⁰ kterým se snažil zpochybnit katolickou tradici. Jak píše Fredriksen nepřipouštěl žádný křesťanský význam židovského Písma.⁴⁰¹ Faustovy slovní útoky proti židovské tradici a praktikám měly kořeny u křesťanských učenců z druhého století (hlavně Tertuliána a Justina).⁴⁰² Faustus čerpal ze zjevení Máního a využil rozporů v Pavlových dopisech a evangeliích.⁴⁰³ Hned v úvodu zpochybnil apoštolské autorství evangelií a zdůraznil jejich rozdíly.⁴⁰⁴ Manichejci se domnívali, že obdrželi ucelené učení od Máního, takže všechno navíc bylo zbytečné. Faustovy hlavní argumenty jsou: opozice boha Starého a Nového zákona, nemorálnost postav Starého zákona a rituální požadavky

³⁹⁶ Tamtéž, str. 34.

³⁹⁷ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 211.

³⁹⁸ Tamtéž, str. 211.

³⁹⁹ *Conf.* 5.3 a 5.6. „Do Kartága přišel manichejský biskup jménem Faustus, veliké osidlo d'áblovo, jenž chytil mnohé do léčky svou sladkou výmluvností.“

⁴⁰⁰ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 214.

⁴⁰¹ Tamtéž, str. 214.

⁴⁰² Paula Fredriksen, „*Excaecatī Occultā Iustitia Dei*“..., str. 314-315. Oba tvrdili, „doslovné dodržování božích nařízení, je to poslední, co Bůh chtěl.“ Augustin se obával, aby to neoslabilo autoritu Písma.

⁴⁰³ Pavlových dopisů si cení více než evangelií, protože jsou podle něj z první ruky, tedy více autentické, a jsou podepsány samotným Pavlem. - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 215.

⁴⁰⁴ Albert H. Newman, předmluva ke *Contra Faustum*, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 4..., str. 196. „[Faustus] Předpokládá, že Evangelia, v jejich současné formě, nejsou dílem apoštolů, ale pozdějších judaizovaných falzifikátorů“.

Mojžíšova zákona. V první řadě Faustus útočí na křesťanství a judaismus si bere jako prostředníka, který mu má pomoci v útocích na Augustina.

Přestože Augustin i Faustus zastávali odlišný typ křesťanství, používali stejné nástroje vycházející se zvyklostí řecko-římské rétorické kultury.⁴⁰⁵ Rétorické vzdělání se zaměřovalo na to, jak vést argument. Takové vzdělání se prvotně nezaměřovalo na interpretaci textu, čemuž odpovídaly veřejné disputace ve formě soutěžení. Do této formy Augustin zasadil i dílo *Contra Faustum*, kde prezentuje své argumenty proti Faustovi, jako by oba muži vedli debatu. Nejprve cituje Fausta a následně jeho výtky obsáhle vyvrací.

Augustin v díle hlavně brání Starý zákon, což je primární účel⁴⁰⁶ a Židé jsou až vedlejším námětem. Několikrát se v textu objevuje slovo judaismus (*iūdaismus*) vyrčené jak Faustem tak Augustinem.⁴⁰⁷ V návaznosti na diskusi o používání termínů Faustus v úvodu díla mluví o Adimantovi, kterému se mělo podařit důkladně vyvrátit *Iudaicae superstitionis*.⁴⁰⁸ Dílo samo o sobě není zaměřeno proti Židům. Augustin v textu obhajoval pokračující existenci Židů umístěním jich pod boží ochranu a trval na tom, že nemají být zabíjeni či násilně tlačeni ke vzdání se zvyků svých předků, tj. přestat být Židy.⁴⁰⁹ To vše s ohledem na jejich místo v křesťanském učení. Fredriksen nazvala toto dílo „obrovským vyvrácením latinského manicheismu“.⁴¹⁰ Podle ní byl Faustus nebezpečný v tom, jak „vystavěl tolik anti-židovských postojů a interpretací, které manichejci zastávali společně s Augustinovou vlastní církví“.⁴¹¹ Jednotlivá Augustinova stanoviska týkající se judaismu se často opakují a jsou vzájemně propleteny.

8.3. Starý zákon, židovské zvyky, Ježíš a Židé

Augustin v průběhu celého díla odráží útoky Fausta napadající katolické křesťany, že přijali Starý zákona, ale nedodržují starozákonní zvyky. Faustus braní manichské učení, které považuje na rozdíl od křesťanského za správné:

⁴⁰⁵ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 221-

⁴⁰⁶ Např. *Contra Faustum* XV.2.

⁴⁰⁷ Např. Augustin mluví o Pavlovi, který opustil judaismus (*relicto Iudaismo*) a následně, že šťasten přešel od judaismu ke křesťanství (*Iudaismo ad Christum transisse laetatur*, oba *Contra Faustum* IX.2). Faustus mluví o konverzi z judaismu do křesťanství (*ex Iudaismo forte ad Christianismum conversi*, *Contra Faustum* XIII.1).

⁴⁰⁸ *Contra Faustum* I.1. Dále Faustus spojuje Židy se *superstitio* v *Contra Faustum* XV.1 a XVIII.3.

⁴⁰⁹ Např. *Contra Faustum* XII.13, dále XIII.10.

⁴¹⁰ Paula Fredriksen, „*Excaecati Occulta Iustitia Dei...*“, str. 301.

⁴¹¹ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 223.

Proč nepřijímáme Starý zákon? Protože až je nádoba plná, co je přelito, není přijato, ale je dovoleno přetéct; a plný žaludek odmítá, co nemůže pojmout. Tak Židé, spokojeni se Starým zákonem odmítají Nový; a my kteří jsme přijali Nový zákon od Krista, odmítáme Starý. Vy přijímáte oba, protože jste pouze z poloviny naplnění z každého, a jedno není kompletní, ale zkaženo druhým.⁴¹²

Faustus přirovnává náboženské skupiny (manichejce, křesťany a Židy) k nádobám, pokud jsou z poloviny naplněné neměli by být doplněny něčím jiného charakteru, než co obsahují. Jinak to není doplnění ale ředění.⁴¹³ Z tohoto důvodu rovněž odmítají Starý zákon.⁴¹⁴ Faustus vyčítá katolickým křesťanům, že zůstali na půli cesty, což je vlastně nejhorší možnost – opravují staré oblečení novým, dávají nové víno do starých lahví⁴¹⁵, slouží dvěma pánům.⁴¹⁶ Podle něj vlastně „udělali z křesťanství příšeru, napůl koně napůl člověka“.⁴¹⁷

Augustin obhajoval, proč křesťané nedodržují Zákon, který je „vždy dobrý jako je slunce vždy dobré“⁴¹⁸, před Faustem, který tvrdil, že ačkoli křesťané nežijí podle židovského zákona, stále jednají a myslí jako Židé, protože si udržují texty Zákona.⁴¹⁹

Když se mně Žid zeptá proč se hlásím k víře Starého zákona, zatímco nedodržuji jeho pravidla, má odpověď je tato: Morální pravidla zákona jsou dodržovány křesťany; symbolická pravidla jsou správně dodržována během doby, kdy věci nyní odhalené byly předznamenány. Proto tyto rituály, které nepovažuji už dále za závazná, stále považuji za svědectví stejně jako tělesné sliby, ze kterých Starý zákon odvozuje svůj název. Ačkoli evangelium učí nás doufat ve věčné požehnání, také nacházím potvrzení evangelia v těchto věcech, které se „jim staly, je výstražný obraz a bylo to napsáno k napomenutí nám“.⁴²⁰ Tolik naše odpověď pro Židy.⁴²¹

Augustin zde shrnuje několik poznatků. Jednak se hlásí ke Starému zákonu a k jeho četbě, ale nikoli k dodržování židovským zvykům. Odlišuje jejich správné dodržování v minulosti

⁴¹² *Contra Faustum* XV.1.

⁴¹³ *Contra Faustum* XV.1.

⁴¹⁴ *Contra Faustum* XV.1 Faustus manichejce vidí jako nevěstu Kristovu, která „přijala pouze dopisy svého manžela.“

⁴¹⁵ *Mt* 9,16-17.

⁴¹⁶ *Contra Faustum* XV.1.

⁴¹⁷ *Contra Faustum* XV.1.

⁴¹⁸ *Contra Faustum* XV.8. Srov. Ř 7,12.

⁴¹⁹ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 113.

⁴²⁰ *I Kor* 10,11.

⁴²¹ *Contra Faustum* VI.2.

před příchodem Krista, po jeho příchodu už nevidí jejich platnost. A s pomocí biblického verše vyzývá, aby se neopakovalo to, co dělali Židé, což bylo sepsáno, aby to posloužilo křesťanům vyvarovat se jejich chyb. Je zajímavé také úvod a závěr pasáže - pokud se Židé zeptají, toto je má odpověď - neboť tento text se neobrací na Židy.

Augustin tvrdil, že židovské chápání Zákona, jak bylo ustanoveno Izraelem a jak je popsáno v Bibli, bylo správné. Židovské chování považuje za chvályhodné, protože je potvrzeno božím záměrem. Právě takový názor byl na dobu Augustina přelomový, protože do té doby židovské praktiky byly celkově odsuzovány – obřízka byla odporná a směšná.⁴²² Naopak Augustin tvrdil, že Židé dělali dobře, když si uchovali všechny tyto věci. „Bůh nařídil Izraeli uchovat Zákon *secundum carnem*, tak oni to udělali“.⁴²³ Je třeba zdůraznit, že Augustin má na mysli Židy v minulosti, před příchodem Krista. Ačkoli nepovažuje za užitečné dodržovat rituály „podle starého systému“, dodává: „Starý zákon nás učí, že věci teď ukázané byly dlouho předtím předznamenány [...] Bylo by rouhání a bezbožnost odložit tyto knihy, protože Pán žádá nás teď nikoli doslovný, ale spirituální a intelektuální vhled na jejich obsah“ (*non iam observare corporaliter, sed intellegere et facere spiritaliter nos Dominus iubet*).⁴²⁴ Stručně změnu vystihuje slovy:

Co bylo tehdy nařízení Písma, je teď svědectví. (*Unde Scriptura illa tunc erat praeceptum, nunc testimonium*). [...] Písmo, které vyžadovalo symbolické jednání, teď svědčí o věcech, co znamenají. Písmo, ve kterém byl kdysi nařízen stín, v němž budoucí věci kryl závoj, je teď autoritativním svědkem odhalené pravdy.⁴²⁵

Podle Augustina se s příchodem Krista změnil význam Písma a je nutné správně odlišovat doslovný a obrazný výklad. I když dodržování Starého zákona jako svátosti nejsou dále závazné pro křesťany, jsou „stále autoritou svým významem“ (*in significandi auctoritate manserunt*).⁴²⁶ Odmítl popřít důležitost doslovného dodržování Mojžíšových zvyků v biblické době.⁴²⁷ Tvrdí, že popření Mojžíšových zvyků by bylo stejné „provinění“ jako pro křesťany teď opomenout čtení Starého zákona.⁴²⁸ „Obdrželi jsme Starý zákon, z tohoto

⁴²² Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews*..., str. 244.

⁴²³ *Contra Faustum* XII.9. Paula Fredriksen, „Augustin and Israel: *Interpretatio ad litteram*, Jews, and Judaism in Augustine's Theology of History“..., str. 129.

⁴²⁴ *Contra Faustum* VI.9.

⁴²⁵ *Contra Faustum* VI.9.

⁴²⁶ *Contra Faustum* VI.5.

⁴²⁷ *Contra Faustum* VI.7.

⁴²⁸ *Contra Faustum* VI.9. Augustin v dopise *Ep.* 82,2 Jeronýmovi zmiňuje vhodnost čtení Starého zákona, aby křesťané poznali jeho nařízení, i když je nemají dodržovat.

důvodu nikoli abychom uplatnili tyto sliby, ale abychom v nich viděli předpovědi Nového zákona; Starý je svědek pro Nový.⁴²⁹ Augustin velmi často v průběhu celého díla opakuje, že Nový zákon (konkrétněji Kristus) naplňuje Starý zákon.

Už jsme ukázali dostatečně proč a jak zachováváme autoritu Starého Zákona, nikoli pro napodobení židovského otroctví, ale pro potvrzení křesťanské svobody. Proto nedodržíme jako otroci, co bylo nařízeno jako předpověď nám, ale jako svobodní čteme, co bylo napsáno k potvrzení nám.⁴³⁰

Podle Augustina se Židé díky tělesnému dodržování Zákona nacházejí v otroctví, zatímco křesťané jsou svobodní. Téma otroctví ve spojení se čtením se Písma se objevuje už dříve.⁴³¹

Augustin se neohrazuje vůči židovským kořenům křesťanství a cituje Pavla⁴³², který se hlásí ke svému židovskému původu.⁴³³ Slovy Pavla Augustin odporuje Faustovi a brání Starý zákon:

Co má tedy Žid navíc? A jaký je užitek obřizky? Veliký v každém ohledu! Předně ten, že Židům byla svěřena Boží slova.⁴³⁴ [...] A proč je řečeno, že smlouvy náleží hlavně Izraelitům, a proto nejenže byl Starý zákon dán pouze jim, ale také Nový zákon byl předznamenám ve Starém? Naši oponenti často projevují velkou ignorantskou zuřivost v útočení na vydání Zákona daného Izraelcům, nikoli pochopení, že Bůh si přeje nás nebýt pod zákonem, ale pod milostí. Tady odpovídají samotným apoštolem, který, když mluví o přednostech Židů, uvádí toto jako jediné, že obdrželi zákon. Kdyby zákon byl špatný, apoštol by ho nezmiňoval ve chvále Židů (*quae si mala esset, non utique in eorum laude poneretur*).⁴³⁵

Augustin vyčítá manichejcům, že se hlásí k Pavlovi a vybírají si jen určitá jeho slova pro útok na Starý zákon, přestože Pavel nepovažoval Zákon za špatný.⁴³⁶ Zde obrací Faustův

⁴²⁹ *Contra Faustum* IV.2. Odkazuje na L 24,44 Zjevení Ježíše v Jeruzaléme: „To jsem měl na mysli, když jsem byl ještě s vámi a říkal vám, že se musí naplnit všechno, co je o mně psáno v zákoně Mojžíšově, v Prorocích a Žalmech.“ Augustin tak dokládá potvrzení svědectví starých knih. Také *Contra Faustum* XV.2.

⁴³⁰ *Contra Faustum* VIII.2. Doprovází to varováním z *1 Kor* 10,11: „To, co se jim stalo, je výstražný obraz a bylo to napsáno k napomenutí nám, které zastihl přelom věků“.

⁴³¹ Např. *De utilitate Credendi* 3.9, *De doctrina christiana* 3.IX.13.

⁴³² *Contra Faustum* XII.2. Naráží na to, že manichejci uznávali apoštola Pavla, který se ale hlásil k odkazu hebrejských proroků - např. Ř 1,2.

⁴³³ Ř 9,3.

⁴³⁴ Ř 3,1-2.

⁴³⁵ *Contra Faustum* XII.3.

⁴³⁶ Např. Ř 7,12.

argument týkající se nedodržování zvyků Starého zákona, také manichejci přijímají Pavla ale nikoli celého. Podle křesťanské tradice všechny starozákonní předpovědi proroků jsou naplněny v Kristu. Augustin to vyjadřuje velmi výstižně: „Celý obsah tohoto Písma je buď přímo nebo nepřímo o Kristu“.⁴³⁷

Následně se Faustus pokusil zaútočit z jiné strany a snažil se dostat na svou stranu Augustina v otázce odmítnutí Starého zákona, konkrétně v oblasti jednání starozákonních postav: „Jako přítel Zákona, měl by ses připojit ke mně s odmítnutím Židů za poškození Zákona v této směsi nevhodných příkazů. Jasně si musíš být vědom, že tyto příkazy nejsou Zákon ani žádná část Zákona, protože tvrdíš, že jsou spravedlivé, ačkoli se nepokoušíš udržet přikázání.“⁴³⁸ Útočí na autory, kteří podle něj „znetvořili Zákon“ a dodává: „Jednou uvidíš, že jsme nepřátelé judaismu, nikoli Zákona“ (*statim videbitis nos Iudaismi inimicos fuisse, non Legis*).⁴³⁹ A vyjmenovává prohřešky Davida, Judy, Šalamouna aj. Augustin opakuje, co již dříve bylo řečeno a snaží se jejich počínání v křesťanské optice vysvětlit.⁴⁴⁰ „V Písmu svatém zlé skutky jsou někdy proctvím nikoli zla, ale dobra,“⁴⁴¹ což Augustin podotkl u příběhu Judy a jeho snachy Tamar⁴⁴². Dobro v tomto případě představuje narození dítěte. Chování postav ve Starém zákoně není podle Augustina o moc více odpudivé než chování manichejců.⁴⁴³ „Každá část příběhu v prorockých knihách by měla být vnímána jako mající obrazný význam, kromě toho, co slouží pouze jako rámec pro doslovné nebo figurativní předpovědi toho krále a jeho lidí“.⁴⁴⁴ Příběhy, které čtenář Písma čte, popisující chvályhodné i zavrženíhodné charaktery osob ho mají poučit jak v případě, kdy se dotyční vrátili na správnou cestu, tak i když pokračovali ve zlu.⁴⁴⁵

Augustin manichejce vidí jako následovníky falešného Krista a postihlo je to, co nevěřící Židy podle Pavla: „Když se čte Mojžíš, leží na jejich srdci závoj.“⁴⁴⁶ Tento závoj zakrývá srdce Židů a oni špatně intepretují Písma četbou.⁴⁴⁷ Nicméně Židé se pokoušejí číst

⁴³⁷ *Contra Faustum* XII.7. Dodává, že odkazy mohou být alegorické či enigmatické.

⁴³⁸ *Contra Faustum* XXII.2.

⁴³⁹ *Contra Faustum* XXII.2.

⁴⁴⁰ Např. Jákob nespáchal žádný zločin, když měl čtyři ženy, neboť v té době to bylo běžným zvykem a bylo to z důvodu plození potomstva. - *Contra Faustum* XXII.47.

⁴⁴¹ *Contra Faustum* XXII.83.

⁴⁴² *Gn* 38.

⁴⁴³ *Contra Faustum* XXII.98.

⁴⁴⁴ *Contra Faustum* XXII.94.

⁴⁴⁵ *Contra Faustum* XXII.96.

⁴⁴⁶ 2 Kor 3,15. *Contra Faustum* XII.4.

⁴⁴⁷ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 137.

Zákon a Proroky zatímco manichejci nikoli.⁴⁴⁸ Takže svárem není dodržování Zákona, ale spíše slepota týkající se správné interpretace Zákona.⁴⁴⁹ Důvod, proč Židé neuvěřili v Krista, byl, protože nedodrželi dokonce ani prosté doslovné příkazy Mojžíše. [...] Na základě této pýchy, zvrácení a opuštění toho, co pochopili, byli spravedlivě oslepeni, aby nemohli pochopit další věci“.⁴⁵⁰

Podle Augustina „Židé sami, kteří si dělali legraci z ukřižování Spasitele, v kterého věříme, nepřipustí, že Kristus je předpovězen ve výrocích a činech zaznamenaných ve Starém zákoně, jsou přinuceni přijít k nám pro vysvětlení těchto věcí, které, jestliže jsou nevysvětlené, musí se jevit bezvýznamné a směšné. To vedlo Filóna⁴⁵¹, velké židovského učence, o němž Řekové mluví jako o soupeři Platóna ve výmluvnosti, k pokusu vysvětlit některé věci bez jakéhokoli odkazu na Krista, v kterého on nevěřil“.⁴⁵² Augustin jeho pokus vidí jako neúspěšný a odvolává na výrok Pavla týkající se obrácení se Kristu a odstranění závoje.⁴⁵³ Augustin se takto snažil dokázat, že i židovský učenec není schopen vyložit některá místa v Písmu, aniž by odkazoval na Krista. Je otázkou do jaké míry Augustin znal Filóna.⁴⁵⁴

Augustin viní Židy za ukřižování, což byla v té době běžná kritika a nijak se nevymezoval proti svým předchůdcům.⁴⁵⁵ „Není pochyb, že On byl pověšen nevěřícími Židy.“⁴⁵⁶ Augustin argumentuje, že ačkoli Židé popírají, že Kristus přišel a trpěl, proroctví o Kristu lze najít v jejich vlastním Písmu. A dokládá to předpovědi proroka *Daniela*, že jejich svatá místa budou shozena, ustanou obětování a pomazání.⁴⁵⁷ „Teď když se všechny tyto věci odehrály, ptáme se Židů na pomazání Svatého proroka (*Sanctum sanctorum*), nedávají odpověď. Ale to je ze Starého zákona, kde Židé získaly všechny znalosti, které máme o

⁴⁴⁸ *Contra Faustum* XII.4.

⁴⁴⁹ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 124. Podle Unterseher ačkoliv to není řečeno přímo Augustin naráží na rozdělení *signa propria* a *signa translata* z díla *De doctrina christiana* – více kap. 7.4.2. této práce.

⁴⁵⁰ *Contra Faustum* XVI.32.

⁴⁵¹ Filón Alexandrijský byl vůdčí osobností židovské komunity v Alexandrii. Bránil judaismus před řecko-římským světem. Zastával platonismus – všechno dobré, pravdivé a krásné u Řeků bylo odvozeno ve skutečnosti Platónem z Mojžíše – Luther H. Martin, *Helénistická náboženství...*, str. 92. Ve svém alegorickém výkladu Bible, především knihy *Genesis*, spojuje židovský monoteismus s platónskými myšlenkami.

⁴⁵² *Contra Faustum* XII.39.

⁴⁵³ 2 Kor 3,16.

⁴⁵⁴ Jsou rozdílné názory badatelů na tuto záležitost. Augustin Filóna mohl znát prostřednictvím Ambrože nebo přes latinské překlady. - Allan D. Fitzgerald (ed.), *Augustine through the ages: an encyclopedia...*, str. 154.

⁴⁵⁵ Augustin rovněž ve svých kázáních často ukazuje na Židy, kteří ukřižovali Ježíše. Např. *Serm.* 45,5 (*qui a Iudaeis caesus, flagellatus, contemptus, crucifixus*), *Serm.* 62,4 (*Iudaea gens cognovit, et crucifixit*), *Serm.* 88,4 (*Iudaei qui crucifixerunt*) Jejich vina je vyzdvihována, zatímco římská vojska nejsou Augustinem uváděni.

⁴⁵⁶ *Contra Faustum* XVI.22.

⁴⁵⁷ *Dan* 9,24-27.

Kristu a Jeho příchodu. Proč se ptají Jana, zda je Kristus?⁴⁵⁸ [...] Židé stále popírají Krista, i když je předpovězen v Písmu a za svou špatnost jsou oslepeni.⁴⁵⁹ Augustin se až diví, jak je možné, že Židé nepřijali Ježíše, když podle něj existuje tolik dokladů z jejich Písma, že on je tím očekávaným mesiášem.

8.4. Židé jako Kain

Pro popsání vztahu Augustina k Židům je nejpřínosnější XII. kniha, ve které jsou mimo jiné Židé přirovnáni ke Kainovi. Podle Unterseher Augustin zde zformuloval dva nové exegetické posuny. Za prvé rozvedl interpretaci *Genesis* 4, kde identifikuje Kaina s Židy. Za druhé náboženská praxe Židů stanovená v Pentateuchu je chápána doslovně *ad litteram*.⁴⁶⁰ Augustin vycházel z historicity biblických zvyků a trval na tom, že Židé měli zvyky dodržovat *secundum carnem*. Augustin v souvislosti s Kainem nabídl teologického ospravedlnění pro pokračující soudobé židovství jako svědků křesťanské pravdy, proto jsou označeni znamením a jsou pod boží ochranou.

8.4.1. Dřívější interpretace Kaina jako Žida

„Příběh Kaina a Ábela ukazuje množství problémů, které upoutaly představu starověkých židovských a křesťanských exegetů pro mnoho staletí“.⁴⁶¹ Tento příběh je velmi známý (*Gn* 4,1-16) a byl často vykládán. Nejvíce byla zdůrazňována protikladnost bratrů. Ábel sloužil jako model k následování a naopak Kain byl příkladem toho, komu je nutné se vyhýbat. Na Ábela je odkazováno i v dalších částech Bible a jiných textech.⁴⁶² Byla oceňována jeho víra a vhodná oběť Bohu. Podobná polarita se vyskytuje i v židovské tradici.⁴⁶³ Nejvíce se jim věnovali Ambrož a Filón Alexandrijský. Filón zdůraznil morální akcent příběhu.⁴⁶⁴ Neopomenul zmínit situaci, kdy Kain odmítl připustit svou vinu před Bohem.⁴⁶⁵ Popřením viny seslal na sebe větší trest, než kdyby svého činu litoval. Jeho

⁴⁵⁸ *J* 1,19-20.

⁴⁵⁹ *Contra Faustum* XII.44. Důvody k oslepení jsou skryté a kromě Boha je nikdo nezná.

⁴⁶⁰ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 106.

⁴⁶¹ Tamtéž, str. 55.

⁴⁶² *Mt* 23,34-35, *4 Mak* 4,11.

⁴⁶³ Např. *Mišna – Sanhedrin* 4,5. Dostupné z: <http://www.talimidim.cz/misna/sanhedrin/kapitola-4/> (12. 2. 2014).

⁴⁶⁴ Filón Alexandrijský, *Quaestiones et Solutiones in Genesis, De Sacrificiis Abelis et Caini IV.15-17 = Questions and Answers on Genesis I.* 61-62, London: H.G.Bohn 1854-90. Dostupné z <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book41.html> (11. 4. 2014).

⁴⁶⁵ Tamtéž, 69. *Gn* 4,9.: Hospodin řekl Kainovi: „Kde je tvůj bratr Ábel?“ Odvětil: „Nevím. Cožpak jsem strážcem svého bratra?“

postojem byl výrazně ovlivněn Ambrož, podle něhož trest slouží jako nápravný rozsudek vedoucí Kaina zpět k Bohu.⁴⁶⁶

Jako vedlejší téma se začaly rozvíjet komentáře, které ztotožnily Ábela s Církví a Kaina s Židem. Podle Unterseher se toto téma plně nerozvinulo.⁴⁶⁷ Do popředí se dostává až s Augustinem v tomto díle, což představovalo zlom, jež přispěl k postihnutí vztahu křesťanství a judaismu. V této souvislosti se hovořilo hlavně o rozdílu mezi oběťmi bratrů a o vyvolenosti mladšího bratra nad starším s odkazem na vyvolenost Církve nad Židy.⁴⁶⁸ Od 2. století dochází v křesťanství k rozvoji anti-židovské asociace s Kainem. Justin Mučedník, Tertulián, Ambrož⁴⁶⁹ či Jeroným odkazovali na Kaina jako typ židovského člověka.⁴⁷⁰ Justin Mučedník poprvé použil spojení Kaina s Židy⁴⁷¹, kde zdůraznil nepřijatelnost obřizky Bohem. Argumentoval, že Bůh přijal i neobřezané např. Noema, Lota nebo Ábela. Irenej z Lyonu připodobnil farizeje ke Kainovi⁴⁷², kteří ze žárlivosti zabili Krista a „pohrdli radou Slova stejně jako Kain“.⁴⁷³ Jeroným uvádí odlišný motiv – Bůh nepřijal modlitby Židů, jako nepřijal modlitby Kaina. Naopak přivítal prosby Církve jako i Ábela.⁴⁷⁴ Etymologicky se zaměřil na slovo Nod⁴⁷⁵ které podle něj znamená „toulavý, potulný“, což odpovídá současné situaci Židů žijící převážně v diaspoře.⁴⁷⁶ Židé tedy teď kočují od doby, kdy nedrží svou půdu a jsou rozptýleni po celém světě. Tento motiv je častý v patristických textech. Nicméně církevní otcové v tomto spojení mezi Kainem a Židy nešli do hloubky, což udělal až Augustin.

⁴⁶⁶ Ambrož, *De Cain et Abel* 2.IX.35 citováno podle Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 71.

⁴⁶⁷ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 72.

⁴⁶⁸ Augustin uvádí v *Serm.* 5,5: „Žid je otrokem křesťanů“ a také: „Starší bude sloužit mladšímu“ s odkazem na *Gn* 25,23.

⁴⁶⁹ Ambrosius, *De Cain et Abel* 2.IX.37. in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 14, Paris: J.-P. Migne 1845. Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0339-0397_Ambrosius_De_Cain_Et_Abel_Libri_Duo_MLT.pdf.html (11. 4. 2014).

⁴⁷⁰ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 3.

⁴⁷¹ Justin, *Dialogue with Trypho* 19.

⁴⁷² Odkazuje na *Mt* 23,27-28.

⁴⁷³ Irenaeus, *Against Heresies (Adversus omnes Haereses)* IV.18.3, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 1, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf01.html> (20. 1. 2014).

⁴⁷⁴ Jerome, *Commentatoriorum in Amos Prophetam* II.21,22, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 25, Paris: J.-P. Migne 1845.

Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0347-0420_Hieronymus_Commentariorum_In_Amos_Prophetam_Libri_Tres_MLT.pdf.html (25. 5. 2014).

⁴⁷⁵ *Gn* 4,16. „Kain odešel od tváře Hospodinovy a usadil se v zemi Nódu, východně od Edenu“.

⁴⁷⁶ Jerome, *The Homilies of Saint Jerome (1–59 on the Psalms)*, Homily 35 on Psalm 108, str. 261, in: *The Fathers Of The Church A New Translation*, vol. 48, New York: Catholic University of America 2010.

Dostupné z: <http://books.google.cz/books?hl=cs&id=2MBHW1WHAbsC&q=cain#v=snippet&q=cain&f=false> (12. 4. 2014).

8.4.2. Augustinova exegeze Kaina jako Židů

Výklad tohoto příběhu je považován za ústřední ve formulování Augustinova vidění Židů. Podle Unterseher v souvislosti s Židy „Augustinova teologie vychází primárně z exegeze *Genesis* 4“.⁴⁷⁷ Augustin rozvedl verš po verši příběh a přirovnal osud Židů ke Kainovi, čímž posílil důležitost pokračování judaismu v době po Kristu. Jsou to skutečnosti, kterým se dřívější křesťanská exegetická tradice dostatečně nevěnovala. Augustin se zaměřil zejména na Kainův trest a jeho znamení. Na rozdíl od židovské interpretace křesťanská odmítla identifikovat charakter Kainova znamení.⁴⁷⁸ Podle Unterseher „i když Augustin následuje křesťanskou interpretativní tradici, když odmítl identifikovat přesnou povahu znamení, chopil se dříve opomíjeného verše (*Gn* 4,15) a vytvořil klíčovou typologickou asociaci mezi Kainovým znaméním a Židy a judaismem“.⁴⁷⁹

Augustin začíná výklad volbou oběti, které přirovnává k částem Bible a dodržováním zvyků:

Jako Kainova oběť z plodin země je odmítnuta, zatímco Ábelova oběť z jeho ovcí a jejich tuku je přijata, tak víra Nového zákona velebicí Boha v neškodné službě milosti je upřednostňována před pozemským (*terrenis*) dodržováním Starého zákona. I když Židé správně praktikovali tyto věci (*ante Iudaei recte illa fecerunt*), byli vinni za nevíru v nerozpoznaném čase Nového zákona, když Kristus přišel, z doby Starého zákona.⁴⁸⁰

Augustin vyzdvihl Nový zákon nad dodržováním zvyků Starého zákona, aby ale nedošlo k interpretaci, že odmítá starozákonní rituály, dodává, že toto dodržování bylo správné a Židé tedy dobře plnili nařízení *secundum carnem*.⁴⁸¹ Pro Augustina Židé nemají pouze právo, ale také odpovědnost věrně setrvat u zvyků svých předků do doby, než přijmou křesťanství. Unterseher dodává, že „pro Augustina vina Židů neleží v dodržování zvyků předků, ale v selhání rozeznat příchod Krista“.⁴⁸² Bůh dává přednost křesťanské službě před židovskými zvyky jako dal přednost oběti Ábela před Kainovou.

⁴⁷⁷ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 3.

⁴⁷⁸ Tamtéž, str. 79.

⁴⁷⁹ Tamtéž, str. 80.

⁴⁸⁰ *Contra Faustum* XII.9.

⁴⁸¹ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 129.

⁴⁸² Tamtéž, str. 129.

Následuje motiv viny a prokletí. Kain na otázku, kde je jeho bratr, odpovídá, že není jeho strážcem.⁴⁸³ „A jakou odpověď mohou Židé dát tento den, když se jich ptáme na Krista slovy Boha, tj. z posvátného Písma, když oni neznají Krista, o kterém mluvíme?“⁴⁸⁴ Následně Hospodin Kaina prokleje, „tak i nevěřící lid Židů je odvržen od země, tj. z Církve, která v přiznání hříchů rozevřela svá ústa, aby přijala prolitou krev pro zmírnění hříchů rukou lidí, kteří nejsou pod milostí, ale pod zákonem. A tento vrah je proklet Církví; tj. že Církev připouští a uznává klatbu vyslovenou Apoštolem: „Ti však, kteří spoléhají na skutky zákona, jsou pod kletbou“.⁴⁸⁵

Augustin i v jejich činu zabití přirovnal Židy ke Kainovi: „Ábel, mladší bratr, je zabit starším bratrem; Kristus, v čele mladších lidí, je zabit staršími lidmi Židy. Ábel umírá na poli; Kristus umírá na kalvárii.“⁴⁸⁶ Obě události, jak je Augustin podal, končí přeneseně smrtí mladšího z rukou staršího.

Církev připouští a uznává, že Židé jsou prokleti, protože po zabití Krista nadále pokračují na zemi se světskou obřízkou, světským šabatem, světským Pesachem, zatímco skrytá síla nebo ctnosti známé Kristu, který toto obdělávání obsahuje, není postoupeno Židům, kteří pokračují v hříšnosti a nevěře, jak je ukázáno v Novém zákoně. Dokud se neobrátil k Hospodinovi, závoj, který je na jejich myslích ve čtení Starého zákona, není odebrán. Závoj je odebrán pouze Kristem.⁴⁸⁷

Židé jako Kain pokračují s obděláváním půdy v tělesném dodržování Zákona, který jim nedá svou sílu⁴⁸⁸, protože nepřijali Krista. V této chvíli Augustin neopomněl zdůraznit marnost současných židovských praktik. Zde je vidět rozdíl mezi současným dodržováním židovských zvyků, které nemá užitek a uchováním si zvyků v minulosti přes množství překážek, což Augustin oceňuje.⁴⁸⁹ Problém je, že i po příchodu Krista pokračují v chápání Zákona, jako kdyby stále nepřišel. Jelikož Židé odmítli Krista, závoj nebyl odstraněn z jejich očí. Augustin tvrdí, že kdyby se Kain přiznal Bohu, mohl by se podílet na milosti, takže mohl ovládnout svůj hřích spíše než zabít svého nevinného bratra.⁴⁹⁰ Fredriksen dodává, že

⁴⁸³ Gn 4,9.

⁴⁸⁴ *Contra Faustum* XII.10.

⁴⁸⁵ Ga 3,10, *Contra Faustum* XII.11.

⁴⁸⁶ *Contra Faustum* XII.9.

⁴⁸⁷ *Contra Faustum* XII.11. Závoj odkazuje na evangelia - na oponu Chrámu, která se roztrhla ve chvíli Ježíšově smrti (Mt 27,51, Mk 15,38).

⁴⁸⁸ Gn 4,12.

⁴⁸⁹ Zmíněno na předchozí straně práce. *Contra Faustum* XII.9.

⁴⁹⁰ Gn 4,7, *Contra Faustum* XII.9.

v Augustinově vidění Židé Kristovou smrtí nezískali žádný prospěch díky své nevěře.⁴⁹¹ Stejně jako Kainovi není jim dovoleno sbírat plody své práce.

Další část výkladu se týká vyhnání⁴⁹² a znamení ochrany. „V každé zemi, kde Židé jsou rozptýleni truchlí pro ztrátu svého království, a jsou v hrozném podmanění velké převahy křesťanů.“⁴⁹³ Židé rozptýleni mezi národy, teď jednak truchlí pro ztrátu své země a jednat pro život v podmanění křesťanských vládců. A jako v případě Kaina⁴⁹⁴ sedminásobná pomsta padle na toho, kdo zabije někoho z „bezbožného rodu Židů“ (*genus impium carnalium Judaeorum*).⁴⁹⁵ Augustin vysvětluje, že Židé jsou ochráněni do budoucna jako Kain a křesťané uvidí podmanění těch, kteří „vydali Pána smrti“.⁴⁹⁶ Pro Augustina jejich podmanění bude důkazem jejich zločinů. Trvá na vině Židů na smrti Krista, ale aby nebyli zabíjeni, jsou poznamenáni znamením (*signum*)⁴⁹⁷ jako Kain.⁴⁹⁸ Augustin nenabídl explicitní definici Kainova znamení⁴⁹⁹, ale dá se předpokládat, že myslel praxi židovských rituálů nejenom obřízku.

Podle Fredriksen jediné místo, kde Židům zůstává jejich status vyděděnců a kde Augustin stojí blízko starší anti-židovské tradici, je záležitost týkající se židovské politické bezmocnosti. Následky roků 70 a 135 jsou absolutní a konečné: Židé stejně jako Kain, se nikdy nemůžou vrátit domů.⁵⁰⁰

Augustin se naposledy o Židech jako o Kainovi vyjadřuje v situaci ohledně možnosti, jak se vyhnout tomuto osudu: „Pouze když nějaký Žid přijme Krista, není už dále Kain, ani není odchýlen od Hospodina, ani neobývá zemi Nod.“⁵⁰¹ Židé mají na výběr a mohou přestat

⁴⁹¹ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 268.

⁴⁹² *Gn* 4,14.

⁴⁹³ *Contra Faustum* XII.12.

⁴⁹⁴ Augustin spojuje Kainovu stížnost (*Gn* 4,14) na klatbu také se Židy. Kain lituje odchodu a půdy a nikoli oddělení od Boha.

⁴⁹⁵ *Contra Faustum* XII.12.

⁴⁹⁶ *Contra Faustum* XII.12.

⁴⁹⁷ Židé jsou pod boží ochranou, takže eliminoval jakékoli teologické argumenty pro fyzické zranění Židů. Ve 4.století není společenská situace, ve které by Židé byli pod takovým ohrožením. Židé jsou v jeho době římskými občany. Mohou zasedat v městských radách či vlastnit půdu. - Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 272.

⁴⁹⁸ *Gn* 4,15.

⁴⁹⁹ V tomto ohledu Augustin pokračuje v mlčení ostatních církevních otců, kteří neuspěli s definicí znamení. Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 137, pozn. 59. Unterseher se domnívá, že sociální realita v římské říši, která dovozovala judaismus praktikovat jen lidem židovského původu, mohla ovlivnit Augustinův výklad Kainova znamení.

⁵⁰⁰ Paula Fredriksen, *Secundum Carnem...*, str. 41, *Contra Faustum* XII.12.

⁵⁰¹ *Contra Faustum* XII.13, dále XIII.10. Ke Kainovi a rozptýleným Židům přirovnává Augustin i manichejce, kteří opustili přítomnost Hospodina.

být Kainem za předpokladu, že se stanou křesťany a přijmou Krista. Ale nevybízí k tomu a ani to více nerozvíjí, což vlastně dokládá, že Augustin nebyl nijak horlivý pro židovské konverze ke křesťanství.⁵⁰² Ke Kainovi se vrací v díle *Enarrationes in Psalmos* 40,13⁵⁰³, kde říká, že Židé nesou znamení Kaina.

Svým trestem Židé podle Augustina naplňují eschatologickou roli v božím plánu. Augustin rozvedl představu o Židech jako svědcích - koncept, který přijal z dřívější církevní tradice.⁵⁰⁴ Boží ochrana Židy nejenom chrání, ale také jim zaručuje privilegovaný status. Aby podpořil své stanovisko o současné a budoucí roli Židů tvrdí, že představují určité desky (*scriniaria*) pro křesťany, které drží Zákon a proroky, a dosvědčují učení církve, že ctí svátosti.⁵⁰⁵ Augustin zde vykresluje Židy jako opatrovníky knih Starého zákona⁵⁰⁶, což má dokládat, že křesťané neočernili dřívější události. Naopak tyto události jsou odhaleny a naplněny.⁵⁰⁷ Tento argument zachování Starého zákona lidmi, kteří jsou až „nepřátelští“, má pomoci potvrdit pravdy křesťanství důkazem, že předpovědi o Kristu nejsou nějaké výmysly křesťanů, ale mají nezávislé svědky. A právě tato služba je odlišuje od ostatních, a proto je potřeba nějaké identifikační znamení. Pomocí zvyků, které zachovávají, dává Bůh najevo své spojení s nimi a ochranu nad nimi a přání, aby stále existovali.⁵⁰⁸ Takže Židé mohou pokračovat ve zvycích, čímž Augustin přestoupil předchozí křesťanskou tradici.⁵⁰⁹ Platnost judaismu, kterou nabízí není obrana samotného judaismu, ale judaismus má roli *pouze* v míře, která poskytuje cennou službu křesťanství tím, že nesou posvátné Písmo, kde jsou zapsány proroctví o Kristu. Proto judaismus nemá nezávislé postavení odlišené od křesťanství.

V návaznosti na příběh Kaina se Augustin obdivně vyjadřuje k Židům, kteří se navzdory útisku zachovali své zvyky, čímž se odlišují od ostatních národů.⁵¹⁰

⁵⁰² I když Augustin v díle *Adversus Iudaeos* vyzývá Židy, aby vstoupily do církve. Více v kap.10 této práce.

⁵⁰³ *Enar.* 40,13. Dílo je psáno v letech 411-413.

⁵⁰⁴ Např. Justin, *Dialogue with Trypho* 21, Lactantius *Divinae Institutiones* IV.12.

⁵⁰⁵ *Contra Faustum* XII.23.

⁵⁰⁶ Ve stejném duchu se vyjadřuje v i v díle *Enar.* 57,7. „Naši knihovníci, kterými se stali [Židé] stejně jako otroci jsou zvyklí za své pány nosit dokumenty takovým způsobem, že títo slábnou nošením a tamti prospívají čtením.“

⁵⁰⁷ Srov. *Contra Faustum* XIII.10, *De civitate Dei* IV.34 a XVI.21.

⁵⁰⁸ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 275.

⁵⁰⁹ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 141.

⁵¹⁰ *Enar.* 59,18. Augustin opakuje, že jsou mezi podmaněnými národy Říma odlišeni od ostatních znamením jako Kain. Dále Kain a jeho znamení v souvislosti s Židy uvádí v *Enar.* 40,13.

Je pozoruhodné, jak všechny národy, které Římané podmanily, převzaly pohanské obřady římského uctívání praktiky Římanů; zatímco židovský národ, ať už pod pohanskými nebo pod křesťanskými panovníky, nevzdali se znaků jejich zákona (*signum legis suae*), které je odlišuje od ostatních národů a lidí. Žádný panovník nebo král, který zastihl pod svou vládou lidi s tímto znamením Židy, je nezabil, nenutil je přestat být Židy, a tak Židé byli odděleni v jejich dodržování, odlišní na rozdíl od zbytku světa.⁵¹¹

Augustin se vyjadřuje ve smyslu, že Židé nemají být nuceni, aby se vzdali svých zvyků, naopak je to jejich charakteristický rys, kterým jsou odděleni od ostatních. Žádný panovník by neměl tlačit na Židy, aby se vzdali svého Zákona. V této souvislosti se Zákon stává symbolem božské ochrany pro Židy. Nemá jim být zakázáno pokračovat v jejich rituálech tedy přestat být Židy. Ačkoli by se to mohlo zdát jako pozitivní starost Augustina o Židy, vyjadřuje se tak s ohledem na úkol nést a šířit Písmo, a tak potvrzovat křesťantví.

Podle Unterseher výklad Kainova trestu podává souhrně odůvodnění pro pokračování přítomnosti Židů v křesťanské společnosti. Jednotlivé části jsou:

- 1) Židé jsou potulní lidé.
- 2) Nesmí být zabiti.
- 3) Musí být zachováni do konce věků.
- 4) Slouží jako svědci.
- 5) Jsou poznamenáni dodržováním rituálů Tóry.⁵¹²

8.5. Chám, svědkové a olivová ratolest

Následně ještě ve XII. knize Augustin vykládá příběh Noema a archy. Nejdůležitější v rámci tématu je situace, kdy se Noe opil, usnul a odhalil se.⁵¹³ Nejstarší a nejmladší syn ho zakryjí, poté co jim to prostřední bratr Chám oznámí. Právě jako Cháma Augustin vidí jako Židy:

⁵¹¹ *Contra Faustum* XII.13, dále XIII.10.

⁵¹² Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 133.

⁵¹³ *Gn* 9,21-23

prostřední syn jsou židovští lidé, kteří nesouhlasili na prvním místě s Proroky, ani neuvěřili poté s pohany. Viděli nahotu svého otce, protože souhlasili s Kristovou smrtí,⁵¹⁴ řekli to svým bratrům venku, to co bylo skryté v Prorocích bylo prozrazeno Židy. A tak jsou otroky svých bratrů. Co jiného je tento národ nyní, než stůl pro křesťany nesoucí Zákon a Proroky a svědčící o učení církve, takže my uctíváme ve svátosti to, co zveřejnili v listu.⁵¹⁵

Motiv stolu nesoucí Písmo a svědcích církve je už zmíněno v předchozím oddíle v souvislosti s zachováním Židů sloužícím křesťanům za trest. Augustin zdůraznil zejména službu, kterou vykonávají pro křesťany a zvýraznil, že Starý zákon je zachován nezávislými až nepřátelskými lidmi, což pomáhá potvrdit křesťanství pro pohany, kteří se prostřednictvím Židů setkávají s Písmem. Augustin v *Contra Faustum* zmiňuje mnoho pohanů, kteří se takto dozvěděli o Kristu.⁵¹⁶ Augustin rovněž zdůrazňuje starodávnost křesťanství odkazující na židovská Písma. Nebylo myšleno, že Písma byla psána účelně ve prospěch křesťanů, ale podtrhl, že „byla publikována a zachována dlouho předtím jako proroctví v židovském národu“.⁵¹⁷ „Nikdo nemůže říci, že tato proroctví byla vytvořena tak, aby vyhovovala současné době, neboť se nacházejí v knihách Židů.“⁵¹⁸ Augustin opakovaně vyzdvihuje hebrejská Písma jako potvrzení křesťanské víry:

Je to směšně absurdní říkat nám, že je nemožné přesvědčit pohany naučit se křesťanskou víru z židovských knih. Vlastně je to skvělé potvrzení naší víry, že takové důležité svědectví pochází od nepřátel. Věřící pohané nemohou předpokládat, že tato svědectví o Kristu jsou nedávné podvrhy, jelikož se nachází v knihách, které jsou uchovávány jako posvátné tak dlouhou dobu těmi, kteří ukřižovali Krista, a stále pohlíželi s nejvyšší úctou na ty, kteří se každý den rouhají Kristu. [...] Nevíra Židů zvyšuje než snižuje autoritu knih, jelikož tato slepota je sama předpovězena. Dosvědčují pravdu svým nepochopením jí. Neporozumění knihám, které předpovídají, že oni neporozumí, dokládají, že tyto knihy jsou pravdivé.⁵¹⁹

⁵¹⁴ *Contra Faustum* XII.23. V předcházející části *Contra Faustum* Augustin uvedl, jak synové Šéf a Jefet zakryly svého otce, protože nesouhlasili s Kristovou smrtí. Augustin připodobnil Noema ke Kristu, kdy jeho tělo bylo odhaleno.

⁵¹⁵ *Contra Faustum* XII.23.

⁵¹⁶ *Contra Faustum* XVI.21.

⁵¹⁷ *Contra Faustum* XIII.10.

⁵¹⁸ *Contra Faustum* XV.11.

⁵¹⁹ *Contra Faustum* XVI.21.

Augustin ačkoli vítal, že pohané přicházejí do církve a čtou Starý zákon, s odkazem na Židy jako svědků pravdy, zastával názor, že jen čtením z nich se křesťany nestanou. A obával se, aby nepřevzali židovské zvyky. Augustin nemá problém s tím, že první křesťané z Židů zachovávali zvyky. „Tyto praktiky byly neškodné v případě těch, kteří se v nich narodili a vyrůstali, ačkoli dále už nejsou vyžadovány pro předznamenané věci, které přichází.“⁵²⁰ Podle Augustina by více škody napáchalo odsoudit zvyky jako škodlivé v případě těch, pro jejichž dobu byly míněny, a tak by měli pokračovat.⁵²¹ Pokračuje: „Kristus, který přišel naplnit všechny tyto proroctví, našel tyto lidi v tom zasvěcené (*eos initiatos*).“⁵²² Na druhou stranu, ti, kteří tímto neprošli a jsou přivedeni ke Kristu, nemají podle Augustina žádnou povinnost přijímat židovské zvyky. „Starověký lid Boha před Kristem, který přišel naplnit Zákon a proroky, byl žádán dodržovat všechny tyto věci, jimiž Kristus byl předznamenán. To byla svoboda pro ty, kteří pochopili význam dodržování, ale bylo to otroctví pro ty, kteří ne.“⁵²³

Augustin dále čerpal ještě z biblického příběhu o olivové ratolesti (Ř 11,16-24) a věnoval vztahům mezi Židy a pohany. Augustin si vypůjčil metaforu apoštola Pavla, že Židé, kteří neuvěřili v Krista, jsou vylomenými větvemi a pohané planým olivovníkem, který je naroubován na dobrou olivu. Ale i „posvátný rod Hebrejců se může podílet na tučnosti olivy“,⁵²⁴ protože může být naroubován zpět. Varoval pohany, ať nejsou hrdí na pád Židů.⁵²⁵ „Pokud Bůh neušetřil přirozených větvích, ani vás neušetří.“⁵²⁶ Pohané jsou ti, kteří si nejpřejí být zachyceni kořeny, i když nejsou „nalomeni jako tělesní nevěřící Židé,“ stále zůstávají v hořkosti plané olivy.⁵²⁷ Na závěr vyzývá ty, kteří byli vylomeni, ať se vrátí, že budou znovu naroubování, což platí pro Židy. Augustin tyto pohany ztotožňuje s manichejci, kteří podle něj uctívají slunce a měsíc.⁵²⁸ Jinak se výklad neliší od Pavlova. Motiv olivové

⁵²⁰ *Contra Faustum* XIX.17. Odkazuje na apoštola Pavla, který nechal obřezat Timotea „z ohledu na tamější židy.“ Timoteus se k němu chtěl přidat, jeho matka byla židovka a otec pohan – *Sk* 16,3.

⁵²¹ *Contra Faustum* XIX.17. Podle názoru Fausta křesťané původem z pohanů nevděčí za nic hebrejskému dědictví. Jsou nadbytečná, protože lze uvěřit i bez nich, což důkazem jsou manichejci. - *Contra Faustum* XIII.1

⁵²² *Contra Faustum* XIX.17.

⁵²³ *Contra Faustum* XIX.17.

⁵²⁴ *Contra Faustum* IX.2.

⁵²⁵ Ř 11,18-20.

⁵²⁶ *Contra Faustum* IX.2.

⁵²⁷ Ř 11,21. *Contra Faustum* IX.2. Hořkost odkazuje na počátek oddílu IX. knihy, kde Faustus mluví o Pavlovi, že odchodem z judaismu ke křesťanství přešel od hořkého ke sladkému a bylo by bláznovství přejít od sladkého k hořkému – *Contra Faustum* IX.1.

⁵²⁸ *Contra Faustum* IX.2.

ratolesti se objevuje také v Augustinově kázání⁵²⁹ a více v jeho pozdější práci *Adversus Judaeos*.

Toto dílo je nejvýznamnější pro pochopení Augustinova pohledu na Židy, protože obsahuje řadu původních myšlenek na toto téma. Fredriksen velmi přínosně poznamenala, že Augustinovi šlo celkově zejména o argumenty, které se hodily do polemiky a že ve skutečnosti nevyjadřují, co si Augustin opravdu myslel či cítil k Židům.⁵³⁰ Podobně se vyjadřuje i Cohen, že v tomto díle popsal zachování Židů v rámci biblické typologie (Kain, Chám), ale podle něj je to spíše záležitost strategie.⁵³¹ Co Augustin řekl o Židech často záviselo na tom, co potřeboval říci. Jeho postoj vyzrál a ještě zesílil v jeho pozdějším díle *De civitate Dei*. Podle Cohena v díle *Contra Faustum* jsou naplněny čtyři z jeho šesti bodů představující prvky Augustinova výkladu Židů⁵³² – díky rozptýlení podávají svědectví o jejich trestu, slepota, strážci Starého zákona a našel dne i vyjádření k dodržování zákonů předků.⁵³³

9. De civitate Dei (413-426)

Augustin začal psát dílo *De civitate Dei* asi patnáct let po *Contra Faustum*. Jak už bylo zmíněno dříve dílo bylo napsáno jako reakce na dobové události. I tady se zmínky o Židech a judaismu objevují okrajově zejména v knihách XV. až XVIII. Pokud už se Augustin vyjádří, z velké části se shoduje s jeho předchozími postoji, ale lze si všimnout posunu od knihy *Genesis* k *Žalmům*. Novým motivem je interpretování žalmického verše: „Jen je nepobíjej, aby můj lid nezapomněl; rozežeň je mocí svou (*Ne occidas eos ne forte obliviscantur populi mei disperge eos in fortitudine tua*)“⁵³⁴, který Augustin vyložil jako přání Boha nezabýjet Židy.

Narozdíl od *Contra Faustum* Kain zde představuje zakladatele pozemské obce⁵³⁵ a Augustin zde o něm výslovně nemluví jako o předobrazu Židů: „je to prorocství, spočívající

⁵²⁹ *Serm.* 201,2. Kázání ve věnuje narození Ježíše. Ježíš byl označen jako král Židů nikoli pohanů, protože planá oliva bude naroubována na ušlechtilou větev nikoli ušlechtilá na planou. „Přesto, větve zasluhující si vylomení, to jsou nevěřící Židé, odpovídají mudrcům, když se jich ptají, kde se narodil Kristus“ (*Mt 2,1-2*).

⁵³⁰ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 261.

⁵³¹ Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law...*, str. 37.

⁵³² Jsou uvedeny v kap. 2, na str. 13.

⁵³³ Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law...*, str. 41.

⁵³⁴ *Ž 59,12*.

⁵³⁵ *De civitate Dei* XV.1, Jsou dvě obce – jedna žije podle lidí předurčená k věčnému trestu s ďáblem, druhá žije podle Boha předurčená k věčnému kralování s Bohem. U jejich vzniku je lidská dvojice – Kain patří k obci lidské, Ábel k obci Boží. Ábel žádnou obec nezaložil, protože je nahoře. Také *De civitate Dei* XV.15.

v alegorii, a vzpomínám si, že jsem něco o tom vyložil ve spise proti manichejci Faustovi“.⁵³⁶ Židy s Kainem nespojuje, neboť o tom už mluvil dříve a teď chce hovořit o něčem jiném. Některé motivy se opakují z *Contra Faustum* např. hebrejské knihy předpovídající Krista⁵³⁷ nebo spojování Starého a Nového zákona⁵³⁸.

Na úvod bych se krátce vrátila k tématu římského náboženství, kdy v IV.knize *De civitate Dei* jsou Židé dáni za příklad těch, kteří „dostali od jediného Boha mnohem pozeňanější úrodu“ než pohané, kteří obětují „velkému davu falešných bohů pro pozemské statky“.⁵³⁹ Augustin odlišil Židy od ostatních tím, že uctívají jediného boha. Následně ale pokračoval ve výčitkách: odpadli k cizím bohům i k modlám, nechali se svést zvědavostí magických kouzel, zabili Krista. Za tyto skutky jsou rozptýleni Bohem a důvodem proto je, že všechno, co se děje, je předpovězeno v jejich knihách. A dodává: „aby se snad nemyslilo, že jsme si to vymysleli my, kdyby se to četlo v našich“.⁵⁴⁰

Známý biblický příběh, který Augustin uvedl už dříve, je příběh Noema a jeho synů. V *De civitate Dei* je Chám viděn jako přebraz odtržených a „zkaženě žijících křesťanů, neboť Kristovo umučení, naznačené nahotou toho člověka, sice svým vyznáním zvěstují, ale svým špatným životem je zneuctívají.“⁵⁴¹ Jako v *Contra Faustum* je Noe připodobňován ke Kristu.⁵⁴² Šém a Jefet představují Židy a Řeky (tedy židovské a řecké křesťany) povolane k ospravedlnění, protože zakryli otcovu nahotu, která znamenala Kristovo umučení, aniž by ho spatřili. Židé nejsou výslovně spojeni s Chámem, ale je možné v tomto výkladu je zařadit mezi odtržené na stejnou úroveň špatně žijících křesťanů.

Ze všech tří synů Noema „všešly ostrovní pronárody v různých zemích, pronárody různého jazyka a různých čeledí“.⁵⁴³ Mezi potomky Šéma patří i Heber⁵⁴⁴, k němuž sahá původ hebrejského písma, jak Augustin píše,⁵⁴⁵ a také po něm mají Hebreové jméno. Heber nezanechal pouze hebrejský jazyk, který přešel na Abrahama, ale i písmo. Podle Augustina je špatná domněnka, že písmo začalo až s Mojžíšem a předáním Zákona, což podle něj je

⁵³⁶ *De civitate Dei* XV.7.

⁵³⁷ *De civitate Dei* XV.26.

⁵³⁸ *De civitate Dei* XVI.26.

⁵³⁹ *De civitate Dei* IV.34.

⁵⁴⁰ *De civitate Dei* IV.34.

⁵⁴¹ *De civitate Dei* XVI.2.

⁵⁴² *Contra Faustum* XII.23.

⁵⁴³ Gn 10,5. *De civitate Dei* XVI.3.

⁵⁴⁴ Gn 11,10-14. Podle Gn je Heber pravnuke Šéma.

⁵⁴⁵ *De civitate Dei* XVI.3 a XVIII.39.

vyvrácené tím, že Mojžíš měl ustanovit ještě před předáním Zákona muže, kteří by vyučovali hebrejské písmo. Augustin dodává, aby se žádný národ nepovyšoval pro svou starobylost nad křesťanské patriarchy a protoky, neboť i egyptská starobylost je mladší než jejich⁵⁴⁶, čímž se hlásí k této tradici. Hebrejský jazyk byl společný lidstvu, dokud se nerozdělily kmeny za života Hebera.⁵⁴⁷ Jeho potomek Abraham předal jazyk Jákobovi, ze kterého pochází izraelský národ a Kristův lid.⁵⁴⁸

Židé jsou zmiňováni v rámci jejich role v křesťanském výkladu dějin jako izraelský národ. Tento národ je spojován zejména s Abrahamem, který „není otcem jediného národa izraelského, ale všech národů“⁵⁴⁹, a jeho syny. Augustin přechází k příběhu Izákových synů Jákoba a Ezaua, kdy starší syn reprezentuje Židy, mladší Jákob zase křesťany. Čerpá ze slov Hospodina Rebece: „Dva národové jsou v tvém životě – a dva kmeny z lůna tvého vzejdou; a jeden národ přemůže druhý a starší bude sloužiti mladšímu“.⁵⁵⁰ Bez jakýchkoli pochybností Augustin říká, že Židé slouží křesťanství a děje se to zrovna teď, a všichni tomu tak rozumí.

„Starší bude sloužiti mladšímu“ nerozuměl téměř nikdo z našich souvěrců jinak, nežli že starší lid židovský bude sloužiti mladšímu lidu křesťanskému.[...] A co jiného by to bylo nežli, co se očividně naplňuje na židech a křesťanech?⁵⁵¹

Ezau a Jákob byli předobrazem dvojího lidu – židovského a křesťanského.⁵⁵² Zatímco z jednoho bude jeden národ a z druhého množství národů.⁵⁵³ „Skrze ústa židů je veleben Kristus jakoby nevědomky, protože si je [proroctví] neuvědomují.“⁵⁵⁴ Jako Jákob je pánem svého bratra, tak jeho lid panuje nad Židy.⁵⁵⁵

Augustin stejný motiv použil i v *Enarrationes in Psalmos* 41, kde spojil verš „starší bude sloužit mladšímu“ ve významu, že starší jsou zatraceni a dodává „Židé nám slouží, jsou

⁵⁴⁶ *De civitate Dei* XVIII.39.

⁵⁴⁷ *De civitate Dei* XVI.11.

⁵⁴⁸ *De civitate Dei* XVI.11.

⁵⁴⁹ *De civitate Dei* XVI.16, XVII.1. a XVIII.27.

⁵⁵⁰ *Gn* 25,23. *De civitate Dei* XVI.35.

⁵⁵¹ *De civitate Dei* XVI.35.

⁵⁵² *De civitate Dei* XVI.42.

⁵⁵³ *De civitate Dei* XVI.42. S odkazem na *Gn* 48,19: „Jeho mladší bratr jej však přeroste a jeho potomstvo naplní pronárody.“

⁵⁵⁴ *De civitate Dei* XVI.37.

⁵⁵⁵ *De civitate Dei* XVI.37.

jako naše aktovky, studujeme a oni nesou naše knihy.“⁵⁵⁶ Ve stejném díle na jiném místě zase spojil motiv Kaina a Jáкова - jak Jákovovi byla dána přednost před Ezauem⁵⁵⁷ a Davidovi před svým bratrem⁵⁵⁸, tak křesťanům byla dána přednost před Židy.⁵⁵⁹ Vedle Kaina a Ábela Jákov s Ezauem představují další odkaz na bratry zastupující křesťanství a judaismus.

Rovněž v tomto díle jako v *Contra Faustum*⁵⁶⁰ je opakován motiv se závojem, který halí jejich pohled. Až přijmou Židé Krista rouška halící jejich srdce bude snata.⁵⁶¹ Kvůli své slepotě jsou neschopni rozpoznat, že slíbený mesiáš už přišel⁵⁶², za trest žijí ve stavu sklíčenosti, daleko od svého domova a bez posvátných obětí.⁵⁶³ Podle Augustina Kristus je ctěn i Židy, kteří se ale domnívají, „že dobrořečí jiného, jehož ve svém bludu očekávají“.⁵⁶⁴ Tak Židé se nachází v úžasném sebeklamu a slepotě (*mirabili vanitate atque caecitate*)⁵⁶⁵, když zbytečně hledají někoho jiného. Následně Augustin naznačuje, že Židé později v Krista uvěří.

Že však tito tělesní Izraelité, kteří nyní v Krista věřit nechtějí, uvěří později, tj. uvěří jejich potomci (neboť po jejich smrti přejdou na jejich místo oni), to dosvědčuje též prorok slovy: „Po mnoho dní zůstanou izraelští synové bez krále, bez velmože, bez obětních hodů, bez posvátného sloupu, bez efódu a domácích bůžků“.⁵⁶⁶ Každý vidí, že tak je tomu dnes se Židy. Ale slyšme, co dodává: „Potom se však izraelští synové obrátí a budou hledat Hospodina, svého Boha, i svého krále Davida. Se strachem přiběhnou k Hospodinu a jeho dobrotě v posledních dnech“.⁵⁶⁷

Jedná se o nový motiv, kdy se Augustin obrací do budoucnosti a k roli Židů v ní. Podle něj Židé nakonec dají za pravdu křesťanství a uvěří v Krista. Je zajímavé, že odkazuje na současnou nedobrou situaci Židů, která má dokládat tento výklad dějin. Ale jedná se spíše o

⁵⁵⁶ *Enar.* 41,13.

⁵⁵⁷ *Gn* 25,23 a *Ga* 3,24.

⁵⁵⁸ *I S* 16,12.

⁵⁵⁹ *Enar.* 78,8.

⁵⁶⁰ Např. *Contra Faustum* XII.11.

⁵⁶¹ Podle *2 Kor* 3,16. *De civitate Dei* XVII.7.

⁵⁶² *De civitate Dei* XVI.37.

⁵⁶³ *De civitate Dei* XVIII.46 a XVIII.28.

⁵⁶⁴ *De civitate Dei* XVI.37.

⁵⁶⁵ *De civitate Dei* XVII.18.

⁵⁶⁶ *Oz* 3,4.

⁵⁶⁷ *Oz* 3,5. *De civitate Dei* XVIII.28.

obecné vyjádření, než aby se opravdu zajímal o to, jak Židé žijí v jeho době. Pro tento výklad si půjčil slova proroka Ozeáše a zdůrazňuje právě motiv příchodu Židů do církve.

Augustin se zastavil u proctví proroka Agea: „Sláva tohoto nového domu bude větší nežli prvního, praví Hospodin zástupů. A na tomto místě budu udílet pokoj, je výrok Hospodina zástupů“⁵⁶⁸, který cituje v souvislosti se zničením chrámu. V té době se zhoršilo postavení Židů a tímto veršem se podle Augustina marně chlácholili, že bude lépe.⁵⁶⁹ Augustin se domnívá, že nový dům není myšlena doslova stavba nového chrámu ale církev⁵⁷⁰, a „proto tedy neměl ten národ od té doby proroků a proto byl navštěvován řadou útrap v područí cizích králů a Římanů, aby si nemyslili, že toto Ageovo proctví se splnilo tím obnovením chrámu“.⁵⁷¹ Augustin zde znovu naráží na odlišný výklad Písma tedy podle jeho názoru špatný židovský výklad.

Augustin čerpal ze starozákonních knih i v případě postavení Židů po ukřižování Ježíše.

Židé pak, kteří ho zabili a nechtěli v něho uvěřit, protože měl zemřít a vstáti z mrtvých, byli od Římanů zpustošeni ještě žalostněji, vyrváni úplně ze své vlasti a rozptýleni po světě (neboť se nacházejí všude), takže nám pomoci svých Písem vydávají svědectví, že jsme si proctví o Kristu nevymyslili. Přemnozí z nich je rozjímali a uvěřili v něho před jeho umučením a hlavně po jeho vzkříšení: a těch bylo předpovězeno: „Bude-li počet synů Izraelových jako písek mořský, zbytky budou spaseny“.⁵⁷² Zato byli zaslepeni ostatní, o nichž bylo prorokováno: „Staň se jejich stůl pře nimi osidlem a odplatou a úrazem. Ať se zakalí jejich oči aby neviděli: a jejich záda vždycky shrubuj“.⁵⁷³ Proto, když nevěří Písmům našim, splňují se na nich Písma jejich, která čtou slepě.⁵⁷⁴

Zde se objevuje několik motivů, které Augustin řekl už dříve. Nezavazuje Židy viny na smrti Ježíše.⁵⁷⁵ Za svůj podíl na tom jsou potrestáni od Římanů. Díky tomu jsou rozptýleni a dokládají svým Písmem proctví o Kristu. Ti, kdo uvěří budou spaseni a ostatní budou oslepeni. I v *Contra Faustum*⁵⁷⁶ jsou Židé označeni za stůl křesťanů nesoucí svědectví pro pohany, což je hlavní důvod, aby nebyli zabíjeni – není to pro jejich fyzickou ochranu ale

⁵⁶⁸ Ag 2,9.

⁵⁶⁹ *De civitate Dei* XVIII.45.

⁵⁷⁰ *De civitate Dei* XVIII.48.

⁵⁷¹ *De civitate Dei* XVIII.45.

⁵⁷² Iz 10,22.

⁵⁷³ Ž 69,23-24.

⁵⁷⁴ *De civitate Dei* XVIII.46.

⁵⁷⁵ *De civitate Dei* XVIII.32 a XVI.2.

⁵⁷⁶ *Contra Faustum* XII.23.

z důvodu spásy pro pohany, jak uvádí Unterseher.⁵⁷⁷ Augustin pokračuje v podobném duchu:

Ovšem někdo by mohl říci, že si křesťané o Kristu vytvořili ta proroctví, která se uvádějí jako Sibyllina nebo snad i jiných, a která nemají s židovským národem nic společného. Ale nám postačí ta proroctví, která pocházejí z knih našich nepřátel, těch, o nichž poznáváme právě skrze toto svědectví, jež nám proti své vůli vydávají, majíce a opatřující tytéž, že i oni jsou rozptýleni po všech národech, kam se jen šíří Kristova církev. Neboť v žalmech, které také čtou, je o té věci dávné proroctví tohoto znění: „[...] nezabíjej jich, aby někdy nezapomněli na tvůj zákon; rozptyl je ve své moci“.⁵⁷⁸

Augustin se snaží doložit, že křesťanská proroctví se opírají o židovské texty tedy o „knihy našich nepřátel“, kteří neochotně podávají svědectví, což zvyšuje důvěryhodnost křesťanského učení. I kdyby to Židé odmítali, nic s tím nenadělají. Všude, kam jsou Židé rozptýleni, nesou s sebou své knihy takže i „Kristovu církev“, která se rozrostla na všechny strany, čímž Židé naplňují svou roli zachováním knih Starého zákona.⁵⁷⁹ Proto zde uvedl žalmický verš, který následně opakuje hned v navazujícím odstavci, kde také Augustin zdůrazňuje, že jenom díky milosrdenství Boha nebyli Židé vyhubeni. Jen jemu mohou děkovat za svou existenci. Zdůrazňuje, proč je důležité, že nezůstali na jednom místě a byli rozptýleni.

Ukázal tedy Bůh Církvi na jejich nepřátelích Židech milost svého milosrdenství, protože jak dí apoštol, jest „pád jejich spásou národům“⁵⁸⁰ a proto jich nezabil, t.j. nevyhladil v nich jejich židovství, třebaže byli od Římanů poraženi a utištěni, jen aby nezapomněli Boží zákon a byli tudíž schopni vydávat svědectví, o kterém mluvíme. Proto nestačilo říci: „Nezabíjej jich, aby jednou nezapomněli na tvůj zákon:“ bylo ještě třeba dodat: „Rozptyl je:“ vždyť kdyby byli s těmito svědeckými Písmy jenom ve své zemi a ne všude, pak by je církev, která je všude, nemohla mít ve všech národech za svědky dávných proroctví o Kristu.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ Lisa. A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 157.

⁵⁷⁸ Ž 59,12, *De civitate Dei* XVIII.46.

⁵⁷⁹ *De civitate Dei* XVIII.47.

⁵⁸⁰ Ř 11,11. „Ale jejich selhání přineslo pohanům spásu, aby to vzbudilo žárlivost židů.“

⁵⁸¹ *De civitate Dei* XVIII.46

V tomto díle Cohen rozpoznal pět ze šesti bodů – oproti *Contra Faustum* není zde slepota, ale navíc je zde žalmický verš a budoucí obrácení Židů.⁵⁸²

Augustin verš *Žalmu 59* použil už dříve a to v díle *De fide rerum quae non videntur*,⁵⁸³ které bylo napsáno skoro o patnáct let dříve než *De civitate Dei*. Také zde Augustin viní Židy za zabití Krista kvůli jejich slepotě, ale rovněž trval na tom, že nesmí zaniknout. Hlavní téma daného oddílu je, že knihy Židů poskytují potvrzení pro proroctví křesťanského náboženství:

[Židé] by neměli být vyhlazeni stejně jako by tato sekta neměla úplně přestat existovat (*ut eade, secta omnino nulla est*), ale byla rozptýlena po zemi, aby tak nesla s sebou proroctví milosti udělena nám, přesvědčit nevěřící může každý, když nám to prospěje. A právě tato věc, kterou uplatňuji, jste obdrželi posléze způsobem, jakým byla předpověděna: „Jen je nepobíjej“, říká On, „aby můj lid nezapomněl; rozežen je svou mocí.“ Proto nebyli zabiti, aby nezapomněli tyto věci, které četli a slyšeli mezi sebou. Kdyby úplně zapomenuli, i když nechápali Písma svatá, byli by zabiti v samotných židovských rituálech, protože když by Židé neznali nic ze Zákona a z Proroků, neměli by pro nás užitek (*prodesse non possent*). Proto nebyli zabiti, ale rozptýleni, aby ačkoli nebyli ve víře, přesto byli zachováni.⁵⁸⁴

Augustin na tomto místě výjimečně označil judaismus za *sectu*, která by měla nadále existovat. Zdůrazňuje, aby Židé nebyli zabiti, jednak kvůli jejich rozptýlení a jedna aby nezapomněli to, co četli. Je to zajímavá oddíl také z důvodu, že se nejedná o text, kde by se judaismu věnoval větší měrou. Augustin v tomto textu zdůraznil prospěšnost Židů, která spočívá v jejich rozptýlení a nošení proroctví a také důležitost Zákona pro samotné Židy, který je trvalý.

Na *Žalm 59* odkazuje i v díle *Enarrationes in Psalmos 58* z roku 414, kde se hlásí k uvedenému výkladu. Židé jsou svědky, kteří mají spisy předpovídající Krista. Pokud se pohan diví tomuto proroctví, je možné je dokázat z vydání Židů, že je křesťané nenapsali,

⁵⁸² Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law...*, str. 41.

⁵⁸³ O tomto krátkém traktátu se soudilo, že je falešný, ale Augustin ho zmiňuje v *Ep.* 231,7 Dariovi, kde vyjmenovává díly, které mu poslal a mezi nimi uvádí i tento. Doba vzniku se přepokládá po roce 399, protože text hovoří o zákonech proti idolatrii vydaných císařem Honoriem v tomto roce. Augustin v díle cituje Bibli podle starších latinských překladů nikoli podle Vulgáty Jeronýma, takže se předpokládá, že text nevznikl na konci jeho života. – *The Fathers of Church*, vol. 4, Catholic University 2010, str. 261. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=OfHoUXbnTo0C&dq=augustine+epistola+231&hl=cs&source=gbs_navlinks_s (20. 6. 2014).

⁵⁸⁴ *De fide rerum quae non videntur* 6.9.

ale byly tady dlouho před nimi.⁵⁸⁵ Podle Augustina žalmický verš naznačuje, že Židé jsou jejich nepřátelé a přežívají, proto aby se zvyšoval počet křesťanů.⁵⁸⁶

Fredriksen tvrdí v této souvislosti, že když Augustin našel tento žalmický verš, už ho nepotřeboval, a když ho použil, obvykle ho používal společně s Gn 4 – postavou Kaina.⁵⁸⁷ Její tvrzení dokládá korespondence s Paulínem z Noly či *Sermon 201*. Z datace není jasné zda byl sepsán dříve dopis Paulína nebo proneseno kázání.

Paulínus z Noly (354-431)⁵⁸⁸ byl biskupem v Nole.⁵⁸⁹ Jeho korespondence s Augustinem trvala roky a Paulín musel opakovaně Augustinovi psát, protože všechny jeho dopisy nedostal. Augustin se snažil vyložit některé verše, které dělali Paulínovi problém, včetně Ž 59,12. Paulínus napsal Augustinovi (*Epistula 121*) pravděpodobně kolem roku 410.

V Žalmu 59 – kde [žalmista] říká o Židech: „Hle, co chrlí jejich ústa, mezi jejich rty jsou meče“⁵⁹⁰, ale trochu později říká: „Jen je nepobíjej, aby můj lid nezapomněl; rozežeň je svou mocí a sraz je, Pane.“⁵⁹¹ Tak my vidíme naplnění v nich [Židech] v tomto dni; jsou svrženi z jejich starověké slávy, žijí rozptýleni mezi všemi národy, bez chrámu, obětí, proroků.⁵⁹²

Paulín předpokládá, že žalmický verš se týká Židů a je vysloven Kristem k Otci. Jeho správnost má opět dokládat jejich současná situace. Později dodává, že Ježíš se modlil, aby nebyli Židé zabiti, v době svého utrpení zatímco byl veden ke kříži.⁵⁹³ Ale přiznává, že mu není jasné, proč žalmista dodává „aby nezapomněli tvůj Zákon“⁵⁹⁴, když je Bůh zavrhl.

Augustin odpovídá (*Epistula 149*) v roce 413 a ve svém výkladu dotyčného Žalmu se zaměřuje na Židy po zničení jejich Chámu.

[Národ] i když poražen a překonán, nepodleh pověrám (*superstitiones*) vítězného lidu [Římanů], ale zůstal pevný ve Starém zákoně, a tak zachoval na celé zemi svědectví

⁵⁸⁵ *Enar.* 58,1,19.

⁵⁸⁶ *Enar.* 58,2,1.

⁵⁸⁷ Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 349. Žalmický verš bez odkazu na Kaina (Gn 4) použil v dílech *De civitate Dei*, *De fide rerum quae non videntur* a *Adversus Iudaeos*.

⁵⁸⁸ O Paulínovi se Augustin zmiňuje v *De civitate Dei* 1,9, jak ho zastihlo pustošení Noly.

⁵⁸⁹ Nole se nachází v severní Itálii.

⁵⁹⁰ Ž 59,8.

⁵⁹¹ Ž 59,12

⁵⁹² *Ep.* 121,7.

⁵⁹³ Odkazuje na *L* 23,34.

⁵⁹⁴ *Ep.* 121,7.

Písma, když Církev byla povolána k bytí. Neexistuje jasnější svědectví dokázat národům tuto blahodárnou skutečnost, že jméno Krista získalo tak významnou autoritu jako naději věčného spasení bez náhlého a neočekávaného výmyslu ducha lidské domněnky, ale bylo předpovězeno a napsáno dávno předtím.[...] Proto „Nepobíjej je“ znamená nevyhlazujte samotný lid, „aby nezapomněli“, což by se jistě stalo, kdyby byli nuceni přijmout obřady a oběti pohanů a nedokázali by zachovat jméno svého náboženství (*nomen religionis suae*). Bylo napsáno o Kainovi, který byl jedním z nich, že „Hospodin ho poznamenal znamením, aby jej nikdo nezabil.“⁵⁹⁵ Nakonec po vyrčení „Nepobíjej, aby můj lid nezapomněl“ jako v odpovědi na otázku, co bylo třeba udělat, aby mohli uniknout smrti, k dalšímu účelu dávají svědectví pravdě, to znamená, že by neměli být zničeni a neměli by zapomenout na zákon Boží, je přidáno: „Rozežeh je svou mocí“, že ti, kteří popřeli, obtěžovali, zabili Jeho, nesou kamkoli svědectví tohoto Zákona, jehož nezapomněli.⁵⁹⁶

Augustin tedy Paulínovi odpovídá, že Židé jsou svědci a nesou Zákon, proto nemají být zabiti a jsou rozptýleni. Pokud by přijali „zvyky a oběti pohanů“ nedokázali by si své náboženství zachovat.⁵⁹⁷ Židé uniknout smrti, když nezapomenout Zákon, tedy jméno Krista, o kterém nevědí. Augustin oba biblické motivy spojil blíže k sobě: Židé nemají být zabíjeni (Ž 59,12), protože nesou znamení Kaina (Gn 4,15).

Augustin v *Sermon* 201⁵⁹⁸ nejspíše napsaném mezi lety 411-415 hovoří o osudu pohanů a Židů. Jedná se o vánoční kázání na téma narození Ježíše a jeho odmítnutí Židy. Vychází z *Mt* 2,1-4 a Augustinovi tento příběh mudrců z východu a krále Heroda posloužil k vysvětlení role Židů a pohanů. Augustin uznává, že Židé zachovali několik svých starých rituálů (*paucis veteribus sacramentis*)⁵⁹⁹, ale nikoli pro svou spásu a vědění ale kvůli pohanům. Z tohoto důvodu:

Byli Židé vyhnáni ze svého království a rozptýleni po zemi tak, aby se mohli stát svědky víry, kterou nenáviděli. Vskutku i poté, co ztratili svůj Chrám, oběti, kněze a království, se drží svého jména a původu v několika starobylých rituálech, aby snad, smíšením nedobrovolně s pohany, nezmizeli a neztratili svědectví pravdy. Podobně jako Kain, který v závislosti a pýše zabil svého spravedlivého bratra, byli označeni znamením, takže je nikdo nemůže zabít. Tato skutečnost může být celkem s jistotou prokázána z Žalmu 58, kde

⁵⁹⁵ Gn 4,15.

⁵⁹⁶ Ep. 149,9.

⁵⁹⁷ Tento oddíl je zmíněn už v kap. 4.2 týkající se termínu *religio*.

⁵⁹⁸ Kázání je zmíněno v předchozí kap. 8.5, pozn. 529 v souvislosti s motivem olivové ratolesti.

⁵⁹⁹ *Serm.* 201,3.

Kristus hovořící jako člověk, říká: „Bůh mi dá, že spatřím pád těch, kdo proti mně sočí. Jen je nepobíjej, aby můj lid nezapomněl.“ Překvapivě právě skrze tento lid, nepřátelé křesťanské víry, byl dle Kristovy předpovědi dán důkaz pohanům, aby snad nedošlo k tomu, že kdyby pohané viděli, jak očividně byla ta proroctví naplněna, mohli by se domnívat, že si tato Písma sestavili křesťané sami, protože věci, které chápou jako dokonalé skutky, byly předcítány jako předpovězeny Kristem. Proto jsou svatá Písma předávána Židy. Tak nám Bůh skrze naše nepřátele činí jasným to, že On je nezabil, tj., že je nevyhladil z tváře země, aby nemohli zapomenout Jeho zákon, neboť tím, že jej čtou a dodržují, byť jen navenek, jej udržují v paměti, a tak na sebe přivolávají soud a nám poskytují svědectví.⁶⁰⁰

Augustin v tomto kázání řekl v podstatě to stejné jako odpověděl Paulínovi, ale toto kázání pronesl k lidem ve svém kostele. Kain je spojen se znamením, které odlišuje Židy od ostatních, a nikdo ho stejně jako Židy nemá zabít, což dokládá žalmický verš, který je vložen do úst Krista a který představuje ochranu při rozptýlení mezi pohany. To je hlavní důvod pro to, aby zůstali zachováni. Také se Augustin dotýká dodržování Zákona Židy, které se děje „byť jen navenek“. Zatímco dříve Augustin míní, že křesťané Zákon čtou⁶⁰¹, tak Židé jej čtou a dodržují. Konec pasáže shrnuje jejich osud, který je trestem za jejich činy, a zároveň jsou neochotní svědci křesťanství.

Žalm 59 byl velmi často používán ve středověku a byl chápán doslovně jako augustiniánský prvek o Židech a judaismu.⁶⁰² Fredriksen dodává, že když pozdější křesťané během středověku chtěli sesbírat Augustinovy myšlenky pro prohlášení, které chtěli udělat o Židech, *Žalm*, jak je předložen v *De civitate Dei*, byl vždy připraven po ruce.⁶⁰³ Tento žalmický verš později posloužil k ochraně pozdějších generací pro staletí v středověké křesťanské Evropě.⁶⁰⁴ Zatímco v době Augustina Židé nejsou víceméně fyzicky ohroženi na životě, v pozdějších stoletích se situace mění a zvyšuje se naléhavost *Žalmu* takto intepretovaného Augustinem.

10. Adversus Judaeos

⁶⁰⁰ *Serm.* 201,3.

⁶⁰¹ *Ep.* 82,2.15.

⁶⁰² Paula Fredriksen, *Augustine and the Jews...*, str. 349.

⁶⁰³ Tamtéž, str. 350.

⁶⁰⁴ Paula Fredriksen, „*Excaecati Occulta Iustitia Dei...*“, str. 320.

Augustin své hlavní myšlenky o judaismu vyjádřil mnohem dříve než v *Adversus Judaeos*, i když je to jeho jediné dílo, ve kterém se Židé objevují v názvu. Mohlo by se zdát, že se hlásí k žánru *Adversus Judaeos*, ale není to odpovídající. Dílo bylo napsáno na konci Augustinova života, ale není jasný rok vzniku.⁶⁰⁵ V rukopisech text byl vydáván pod názvem *sermo* či *tractatus*.⁶⁰⁶ Dílo bylo určeno křesťanům a nesloužilo jako nástroj misijních snah mezi Židy. Signer shrnul možné důvody pro vznik⁶⁰⁷:

- 1) poskytnutí pokynů pro křesťany
- 2) potření heretických vlivů jako „judaizované“ praktiky
- 3) nabídnutí polemiky proti Židům a judaismu⁶⁰⁸

Rovněž podle Cohena se jedná o text, ve kterém Augustin „instruuje o úloze Židů v správně uspořádaném křesťanském světě“.⁶⁰⁹ Dílo svým slohem odpovídá kázání. Často se v něm opakují některé dřívější motivy (např. slepota Židů, jejich nesprávná interpretace Písma), ale lze nalézt určité odlišnosti od předchozích Augustinových děl. Podle Cohena toto dílo obsahuje málo, co je nového nebo odlišného.⁶¹⁰ Největším rozdílem je uzavřenost tématu, text má na rozdíl od výše zmíněných děl užší téma, které se nezaměřuje tolik do minulosti. Augustin zde zřetelně vyzývá Židy, aby přišli do církve. Nejčastěji své argumenty podepřel o slova Pavla a *Žalmů*.

Adversus Judaeos je otevřeno veršem z Pavlova listu *Římanům* 11,22: „Považ dobrotu i přísnost Boží: přísnost k těm, kteří odpadli, avšak dobrotu Boží k tobě, budeš-li se jeho dobroty držet“. Jedná se o verš uzavírající oddíl věnující se olivové ratolesti, kterou následně Augustin rozebírá. Augustin nepochybuje, že tato slova mívá na Židy, kteří jsou jako olivová větev, která byla plodná ve svém kořeni představující patriarchy, ale byla zlomena díky nedostatku víry.⁶¹¹ Planá větev představovaná pohany byla naroubována a „bude se podílet na bohatství pravé olivy poté, co byly přírodní větve odříznuty“.⁶¹² Tento motiv olivové

⁶⁰⁵ Text není zmíněn v *Retractationes*, což stěžuje upřesnění dobu vzniku. Dílo mohlo vzniknout až po napsání *Retractations* v letech 428-429. Pokud by *Adversus Judaeos* bylo řazeno mezi kázání, tak by se v *Retractations* ani neobjevilo a mohlo by tedy být napsáno dříve.

⁶⁰⁶ Allan D. Fitzgerald (ed.), *Augustine through the ages: an encyclopedie...*, str. 12.

⁶⁰⁷ Michael Signer, „Adversus Judaeos“, in: Allan D. Fitzgerald (ed.), *Augustine through the ages: an encyclopedie*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Co. 1999, str. 12.

⁶⁰⁸ Tento třetí důvod považuje za nepřímý.

⁶⁰⁹ Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law...*, str. 35.

⁶¹⁰ Tamtéž, str. 34.

⁶¹¹ *Adversus Judaeos* 1.1. = Augustinus, *In answer to the Jews*, in: Roy Joseph Deferrari (ed.), *The Fathers Of The Church. A New Translation*, vol. 27, New York: Catholic University of America 1955. Dostupné z: <https://archive.org/details/fathersofthechur009508mbp> (20.5.2014).

⁶¹² *Adversus Judaeos* 1.1.

větev Augustin použil už v díle *Contra Faustum*.⁶¹³ Také zde varuje pohany, aby se tím nechlubili⁶¹⁴, protože Bůh je schopen naroubovat Židy zpět, nicméně oni stále trvají na své nevíře, za což jsou souzeni.⁶¹⁵ Zde Augustin použil motiv soudu, ale Pavel ho nezmiňuje. Jinak se oba výklady shodují. Augustin použil ostrý kontrast: Židé představují větev uříznutou z olivovníku kvůli své pýše a naopak pohané jsou naroubováni kvůli „věrné pokoře“ (*fidelis humilitas*).⁶¹⁶ Je zde vidět příslib možného návratu Židů a tento motiv prochází celým cílem.

Augustin se následně obrací k základnímu důvodu, proč Židé zůstali v nevíře: sice čtou Písmo, ale nerozumí mu. Nerozpoznali v Kristu světlo a spásu, proto jsou slepí (*caeci*) a nemocní (*aegroti*).⁶¹⁷ Augustin naznačuje, že ani nechtějí být vyléčeni, i když jim Písmo dává možnost uzdravení.⁶¹⁸ Znovu opakuje, že to není tak, že by se křesťanů netýkal Starý zákon, když nedodržují zvyky jako Židé.⁶¹⁹ Svou odpovědí opakuje motiv naplnění Zákona v Kristu - světlo bude odkryto v Kristu a díky němu „už křesťané nebudou muset pokračovat v dodržování zvyků z dob Proroků, nikoli, že by dodržování bylo odsouzeno, ale protože bylo změněno.“⁶²⁰ Augustin pronáší smířlivý postoj vyjádřený tím, že neodsuzuje židovské zvyky, ale jejich význam se podle něj změnil.

Právě změnu se snaží Augustin ukázat na příkladech ze *Žalmů*⁶²¹, které podle něj odkazují na Krista. Viní například Židy, že mají v sobě hořkost svých rodičů, kteří dali Ježíši pít víno se žlučí.⁶²² Podle Augustina takové obvinění se netýká těch, kteří uvěřili v Krista v té době ani těch, kdo uvěřili dnes nebo až do konce věků uvěří, protože ten, „kdo uvěří, je pravý Izrael, který uvidí Boha tváří v tvář“ (*ad verum Israel scilicet qui videbit Dominum facie ad faciem*).⁶²³

Augustin se znovu vrací k tématu nesprávné interpretace Písma Židy. Jako příklad citoval slova *Žalmu*: „Bůh zachrání Sijón a zbuduje judská města [...]. Potomstvo jeho služebníků je bude dědičně držet; budou v nich bydlet ti, kdo milují jeho jméno.“⁶²⁴ A dodal:

⁶¹³ *Contra Faustum* IX.2.

⁶¹⁴ Ř 11,18.

⁶¹⁵ *Adversus Judaeos* 1.1. Podle *Mt* 8,12: „ale synové království budou vyvrženi ven do tmy; tam bude pláč a skřípění zubů.“

⁶¹⁶ *Adversus Judaeos* 1.2.

⁶¹⁷ *Adversus Judaeos* 1.2.

⁶¹⁸ *Adversus Judaeos* 1.2.

⁶¹⁹ *Adversus Judaeos* 2.3.

⁶²⁰ *Adversus Judaeos* 3.4. Dodává verš *Mt* 5,17 o naplnění, nikoli zrušení Zákona v Kristu.

⁶²¹ Cituje ze *Ž* 46 (Kristus jako ženich a Církev jeho nevěsta), *Ž* 69 (spojení s utrpením Krista na kříži od Židů) a *Ž* 80 (téma změny vlastnictví vinice od Židů k těm, kdo věří v Krista).

⁶²² *Mt* 27,34.

⁶²³ *Adversus Judaeos* 5.6.

⁶²⁴ *Ž* 69,36-37.

„až Židé uslyší tato slova, přijmou je v jejich tělesném smyslu (*carnaliter accipiunt*) a představí si pozemský Jeruzalém, který je v otroctví se svými dětmi, nikoli naše věčná matka, která je na nebesích“.⁶²⁵ V textu se Augustin obrací překvapivě přímo na Židy:

Nebo bys raději patřil k Jeho nepřátelům, na které odkazuje v *Žalmu*: „Můj Bůh mě nechal prohlédnout si mé nepřátele: nepobíjej je, ať nezapomenou můj Zákon. Rozežeň je svou mocí?“⁶²⁶ To je důvod proč [i když] nedbající Božího zákona, ale nesoucí stejný Zákon z důvodu smlouvy pro pohany [...], nevědomky se staráte o Zákon lidem, kteří jsou voláni od slunce východu až po západ.⁶²⁷ Nebo to opravdu popřete? Pak taky tyto události byly předpověděny takovou velkou autoritou, naplněny takovým zjevením – buď jste neschopní kvůli velké slepotě uvažovat o tom nebo kvůli pozoruhodné drzosti (*mirabili impudentia*) jste odmítli to uznat.⁶²⁸

Augustin zde opakuje žalmický verš jako mnohokrát předtím, ale zde se zdá, jako by se obracel přímo na Židy. Důvodem pro jejich zachování je jejich úkol – nést Písmo pro potřeby pohanů. Podle Augustina si svůj úkol neuvědomují. Jejich tvrdohlavé postavení Augustin svaluje na jejich slepotu či neochotu prozívat. Popis slepoty Židů ještě zdůrazní: „Jste tak slepí, že říkáte to, co nejste a nepoznáte to, co opravdu jste“.⁶²⁹

Augustin se v tomto díle vyjadřuje proti výjimečnosti Židů a hlásí se k uzavření nové smlouvy s Bohem⁶³⁰. Podle Augustina Židé mylně tvrdí, že Písmo odkazuje pouze na ně jako Izrael.⁶³¹ Naopak tvrdí, že křesťané se těší světlu nové smlouvy, zatímco Židé zůstávají nehybně v zbytečném dávnověku.⁶³² Do domu Jákobova, který je Bohem povolán, může patřit kdokoli, nejsou to jenom Židé, jak si myslí. Augustin využil tuto příležitost, aby zopakoval, že Židé jsou „tělesný“ Izrael, zatímco křesťané jsou „spirituální“, kteří nahradili tělesný Izrael. „Starší teď slouží mladšímu“⁶³³ podle vzoru Jákoba a Ezaua. Pro Augustina se Písmo naplnilo v postavách těchto dvou bratrů. Zákon bude se šířit od Siónu a Jeruzaléma ke všem národům, nikoli od hory Sión k jednomu národu.⁶³⁴ Augustin se snažil vyložit, že Židé

⁶²⁵ *Adversus Judaeos* 5.6. Podle *Ga* 4,25-26 „Hagar znamená horu Sinaj v Arábii a odpovídá nynějšímu Jeruzalému neboť žije v otroctví i se svými dětmi. Ale budoucí Jeruzalém je svobodný, a to je naše matka.“

⁶²⁶ *Ž* 59,12.

⁶²⁷ *Ž* 50,1.

⁶²⁸ *Adversus Judaeos* 7.9.

⁶²⁹ *Adversus Judaeos* 7.10.

⁶³⁰ *Jer* 31,31. „Hle, přicházejí dny, je výrok Hospodinův, kdy uzavřu s domem izraelským i s domem judským novou smlouvu.“

⁶³¹ *Adversus Judaeos* 7.9.

⁶³² *Adversus Judaeos* 6.8.

⁶³³ *Gn* 25,26.

⁶³⁴ *Adversus Judaeos* 8.11.

ztratili svou vyvolenost a podle něj zničení jejich chrámu poskytlo konečný důkaz jejich odmítnutí.⁶³⁵ Dále na podporu svých slov cituje Augustin slova z *Malachiáše*: „Nemám ve vás zaslíbení, pravil Hospodin zástupů, dary z vaší ruky jsem si neoblíbil.“⁶³⁶ Dar oběti je nyní nabídnut křesťany nikoli Židy. Přesto všechno Židé mají možnost dát se na správnou cestu, i když to měli udělat dříve. Podle Cohena Augustin neopustil pavlovskou naději na obrácení Židů.⁶³⁷

Nikoli já, ale Prorok, kterého si můžete přečíst, skrze něho nemůžete popřít, že Bůh mluví, a nemůžete popřít autoritu svatého Písma na boží příkaz, vehementně křičí a zvedne svůj hlas jako polnice⁶³⁸ a káráje vám říká, „O ty dome Jákobův, přišel jsi, a nechal jsi nás jít ve světle Pána. Vy, v osobě svých rodičů, zabili jste Krista. Dlouho jste nevěřili v Něho a byli jste proti Němu, ale nejste ještě ztraceni, protože jste stále naživu; máte čas teď na pokání; stačí přijít teď. Měli jste přijít už dávno, samozřejmě, ale přijďte teď; poslední den ještě přijde.“⁶³⁹

Augustin vyzývá Židy, aby vstoupili do církve a šli „ve světle Pána“,⁶⁴⁰ a tak odstraní svou slepotu. Také nabádá, aby si křesťané nevychnutávali pýchu, ale naopak se radovali z Židů. Augustin v závěru díla ukazuje dva směry, kterým se Židé mohou dát a jaké to bude mít následky:

Židé přijímají tato boží svědectví s radostí nebo s rozhořčením, přesto však, když můžeme, nechte nás ukázat velkou lásku k Židům. Netěšme se pyšně z polámaných větví, spíše uvažujme o té milosti, o milosrdenství, o kořeni, na kterém jsme naroubováni⁶⁴¹. Poté nevychnutávající si pýchu ale s hlubokým pocitem pokory, nikoli s urážející opovržlivostí, ale s chvějícím jástem⁶⁴², řekneme: Pojdte a procházejme se v Hospodinově světle⁶⁴³, protože Jeho jméno je velké mezi pohany. „Když Jeho uslyší a poslechnou, budou mezi nimi, ke kterým Písmo říká: „Pojďte s ním a budete osvíceni: a vaše tváře nebudou zahanbeny.“⁶⁴⁴ Když ale uslyší a neposlechnou, když uvidí a budou žárliví⁶⁴⁵, budou mezi

⁶³⁵ *Adversus Judaeos* 9.12.

⁶³⁶ *Mal* 1,10. *Adversus Judaeos* 9.12

⁶³⁷ Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law...*, str. 39. Srov. Ř 7,24.

⁶³⁸ Podle *Iz* 58,1.

⁶³⁹ *Adversus Judaeos* 8.11.

⁶⁴⁰ *Adversus Judaeos* 9.14. Podle Ž 112,4.

⁶⁴¹ Ř 11,7.

⁶⁴² Srov. Ž 2,11.

⁶⁴³ Srov. *Iz* 2,5.

⁶⁴⁴ Srov. Ž 34,6.

⁶⁴⁵ Srov. Ř 11,11

nimi, o nichž žalm říká: „Zlý musí vidět a bude našťvaný, musí skřípat zuby a chřadnout“. ⁶⁴⁶ Avšak já, církev říká Kristu, „jako plodný olivovník v domě božím, doufám v milosrdenství na věky, na věky věků.“ ⁶⁴⁷

Tento traktát nenabízí moc nových impulsů ukazující Augustinův zájem o Židy. Částečně shrnuje dřívější myšlenky a často se obrací k Bibli. Cohem si také všimá výzvy k obrácení Židů ke křesťanství, což představuje šestý bod jeho augustinovských motivů a dodává, že je více zřetelnější v pozdějších dílech. ⁶⁴⁸ Cohen zde rozpoznal stejné motivy jako v *De civitate dei* – jenom chybí motiv slepoty a zmíněno dodržování zvyků předků. ⁶⁴⁹ Je možné považovat dílo, jak Singer napsal, za závěrečné poznámky či rady pro křesťany, jak přistupovat k Židům, ale nenajdeme zde naléhavost vztahující se na současnou situaci. Během třiceti let Augustin nikdy výrazně nevybočil ze svého postoje k Židům a judaismu, tak jak ho formuloval v diskusi s manichejci. Ke stávajícím stanoviskům přidával další. V tomto díle *Adversus Judaeos* se zaměřil zejména na vymezení prostoru, kam podle něj Židé patří. Ohradil se proti jejich vyvolenosti, ale na druhou stranu ani ostatní se nad Židy nemají povyšovat. Dílo závěrečnou myšlenkou směřuje k budoucnosti, kdy Židé dají za pravdu křesťanství a přijmou Krista, pak společně půjdou po cestě s křesťany.

Augustin zanechal budoucím generacím bohaté dědictví, které ovlivnilo a spolutvořilo církevní postoj k Židům po několik staletí. ⁶⁵⁰ Na Augustina navázal Řehoř I. Veliký (540-604), jehož činnost vtiskla papežské politice vůči Židům slovy Šedinové „augustinskou pečeť zdrženlivosti a umírněnosti“. ⁶⁵¹ Řehoř vyslovil doktrínu svědků ve svých dopisech, které se staly základem pro středověké papežské výnosy na ochranu známé jako *Sicut Iudaeis*. ⁶⁵² Obsahem těchto výnosů vedle zákazu nucených křtů, ničení židovských hřbitovů, bylo i potvrzení, že Židé smějí praktikovat judaismus a mají právo na ochranu své osoby a majetku. Podle Šedinové lze těžko vystopovat dopad takových nařízení, protože měly vliv jen na

⁶⁴⁶ Srov. Ž 112,10.

⁶⁴⁷ Ž 52,10. „Ale já jsem jako zelenající se oliva v domě Božím. Doufám v Boží milosrdenství navěky a navždy.“ *Adversus Judaeos* 10.15.

⁶⁴⁸ Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law...*, str. 41.

⁶⁴⁹ Tamtéž, str. 41.

⁶⁵⁰ Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 165.

⁶⁵¹ Jiřina Šedinová a kol., *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu...*, str. 43-44.

⁶⁵² Michael Signer, „Adversus Judaeos“, in: Allan D. Fitzgerald (ed.), *Augustine through the ages: an encyclopedie...*, str. 14. První bula tohoto názvu a obsahu byla vydána Kalixtem II.- Jiřina Šedinová a kol., *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu (mezi integrací a izolací)*, Praha: Academia 2011, str. 76.

místní církevní představitele.⁶⁵³ Augustinovo-řebořský přístup sledovaly i ekumenické koncily v otázce tolerance Židů. Na Augustina v pozdější době navazovali Isidor ze Sevilly (560-636)⁶⁵⁴, opat kláštera ve Fuldě a pozdější mohučský biskup Rabanus Maurus (780-856).⁶⁵⁵ Později ve středověku se začínají jeho myšlenky opouštět ve stále napjatějším a nepřátelštějším křesťanském světě. Nicméně významným následovníkem Augustina byl opat z Cluny Bernard z Clairvaux (1090-1153), který se k jeho názorům o Židech obrátil během 2. křížové výpravy, kdy vyzývá křížácké bojovníky, aby Židy nezabíjeli, neboť Židům už vyměřil trest sám Bůh – trest věčného vyhnanství.⁶⁵⁶ Bernard z Clairvaux píše už v době, kdy Židům hrozí fyzická smrt.

Židé nemají být zabíjeni nebo zahráni na útěk. Zeptej se kohokoli, kdo zná posvátné Písmo jaké najde předpověď Židů v Žalmech. „Prosím nepobíjejte je“, říká. Židé jsou pro nás žijící slova Písma, připomínají nám vždy za co, náš Pán trpěl. Jsou rozptýleni po celém světě, tak odpykávají svůj zločin, mohou být kdekoli žijící svědci naší spásy [...] Jestliže Židé budou zcela zničeni, co se stane naší nadějí pro jejich slíbenou spásu, jejich případná konverze?⁶⁵⁷

⁶⁵³ Jiřina Šedinová a kol., *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu (mezi integrací a izolací)*..., str. 77.

⁶⁵⁴ Isidor ze Sevilly, *Quaestiones in Vetus Testamentum* 6.1.2, 6.10, 6.16, 6.17. Spojil Kaina se Židy. Obvinil je z světského dodržování obřizky a sabatu. Trval na tom, že Židé nemají být zabíjeni a uvedl žalmický verš. Ztotožnil Kainovo znamení s Židy, tak jsou odlišeni od jiných lidí. Znamením je židovský zákon a obřizka. In: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 83, Paris: J.-P. Migne 1850. Dostupné z:

[http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_083_\(AD_1850\)_Walker_Fundation_MLT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_083_(AD_1850)_Walker_Fundation_MLT.pdf.html) (20. 6. 2014).

⁶⁵⁵ Rabanus Maurus, *Commentarium in Genesim* 2.1. Odvolal se na žalmický verš jako ospravedlnění pro židovskou diasporu. Je překvapen, že Židé na rozdíl od jiných národů podřízených Římanům, neztratili své zvyky. Židé mají být chráněni, aby mohli dodržovat svůj Zákon a praktikovat obřizku. Rabanus spojuje znamení Židů jak s Tórou obecně, tak s obřizkou konkrétně. In: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 107, Paris: J.-P. Migne 1851. Dostupné z: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_107_\(AD_1851\)_Harvard_College_University_MLT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_107_(AD_1851)_Harvard_College_University_MLT.pdf.html) (20. 6. 2014).

⁶⁵⁶ Robert Chazan, *Židé středověkého západního křesťanského světa*..., str. 77.

⁶⁵⁷ *Letters of st. Bernard of Clairvaux*, London: Burns Oates, 1953, citováno podle:

<http://www.cejr.us/dialogika-resources/primary-texts-from-the-history-of-the-relationship/258-bernard-of-clairvaux> (2. 6. 2014).

11. Závěr

V dnešní době je vztah křesťanského světa k Židům a k judaismu ve středověku často diskutován. Tato práce se podívala hlouběji do historie na osobnost Augustina (354-430) a na jeho přístup k Židům. Cílem diplomové práce bylo postihnout šíři Augustinových názorů a jejich charakter. Za života Augustina i mnohem dříve Židé žili v severní Africe. Jejich přítomnost ve 4. století dokládají ojediněle Augustinovy poznámky v kázáních a dopisech. Jeho osobní kontakty se Židy byly velmi skromné a zřejmě jim nepřikládal velkou vážnost, na čemž se shodují badatelé.⁶⁵⁸ Židé ve 4.-5. století naráželi v právní oblasti na omezení, zejména se to týkalo konverze k judaismu a provádění obřizky, přesto si mohli zachovat své zvyky a z určitého hlediska měli výjimečné postavení mezi náboženskými skupinami.

V římské říši se používalo několik označení pro náboženské tradice (*secta*, *superstitio*, *religio*). Římská tradice spojovala *religio* se souborem praktik předávanými po generace, které jsou schváleny úřední mocí. Představy, které toto nespĺňovaly, byly označeny za *superstitio*. S nástupem křesťanství se tyto definice mění a termíny jsou více protikladné. *Religio* představuje uctívání správné, zatímco *superstitio* nesprávné z pohledu Augustina. Objevuje se nárok na pravost. Tyto termíny se používaly i v právní oblasti.

Amnon Linder prošel právní předpisy týkající se Židů a zjistil, že pro judaismus⁶⁵⁹ se používal termín *secta* (původně používaný bez náboženské konotace), *superstitio* a *religio*. Tato situace se mění po roce 416, kdy pro judaismus se používá pouze *superstitio*. Dále podle něj jen zřídka se používají termíny *natio* a *genus*. Je zajímavé, že Augustin tuto linii vyjadřování nereflektuje. Nejčastěji na Židy odkazuje jako na národ, několikrát judaismu přiznal označení *secta*, jednou dokonce *religio*. Nikdy neoznačil judaismus za *superstitio* (i když Faustus v *Contra Faustum* se tak vyjadřoval) před ani po roce 416. Zmíněné termíny pro judaismus se vyskytují zejména v menších dílech a dopisech a například v jeho traktátu *Adversus Judaeos* se ani jeden z těchto termínů neobjevuje. Tato oblast se neobjevuje u žádného uvedeného autora, který se věnoval Augustinovi.

Augustin píše v době, kdy před ním existuje mnoho děl spadající do žánru *Adversus Judaeos*, která používala obvinění vůči Židům k posílení křesťanského postavení a naopak k diskreditování judaismu. Augustin rovněž některé v menší míře využíval.

⁶⁵⁸ Např. Lisa A. Unterseher, *The mark of Cain and the Jews...*, str. 50 a také Paula Fredriksen, „Secundum Carnem: History and Israel in the Theology of St. Augustine“..., str. 40.

⁶⁵⁹ Amnon Linder, *The Jews in Roman Imperial Legislation...*, str. 55-67.

Augustina ovlivnilo jeho vzdělání v klasické literatuře a léta strávená v manichejství. Po obratu ke křesťanství hledal odpovědi na své otázky, jak dokládá jeho autobiografie *Confessiones*. Odpovědi nachází v Písmu, k jehož porozumění mu pomohly teze k výkladu Písma od donatisty Tyconia. Augustin zdůrazňuje správné čtení Písma a domnívá se, že Židé ho nečtou správně - zaměňují obrazné a doslovné vyjádření. Augustin si velmi cenil Septuaginty a naopak měl obavy z přijetí Jeronýmova překlad Starého zákona Vulgáty, jak se mu svěřuje v jejich korespondenci.

Augustin se o judaismu zmiňuje nejvíce ve svých třech dílech – *Contra Faustum* (397-398), *De civitate Dei* (413-426) a *Adversus Judaeos* (427-428). Jak je vidět díla vznikla v jiné době za jeho funkce biskupa v Hippu. *Contra Faustum* je protimanichejská polemika proti Faustovi, ve které Augustin reaguje na jeho výtky a útoky vůči křesťanství. Faustus si často bere judaismus jako prostředníka a skrze něj útočí na křesťanství. Augustin vehementně brání křesťanství, kritizuje manichejství a přitom židovství určuje místo v křesťanských dějinách. Podobný rámec má i dílo *De civitate dei*, které vzniklo v reakci na pád Říma v roce 410 a také se věnuje Židům a jejich roli s důrazem na biblické události. Kázání *Adversus Judaeos* psané na konci Augustinova života oslovuje křesťany s pokyny, jak přistupovat k Židům. Ačkoli vznik těchto děl spadá do průběhu třiceti let, Augustin své vyjádření výrazně nemění – motivy zůstávají stejné, občas se objeví nový, jak to zdůraznil Jeremy Cohen.⁶⁶⁰

Augustin svou argumentaci staví na Bibli. Nejvíce čerpal z knihy *Genesis*, *Žalmů* a listu *Římanům*. Významné je ztotožnění Židů s Kainem (*Gn* 4,1-16). Jako Kain Židé jsou potrestáni vyhnáním ze své země a nesou znamení, aby nebyli zabiti. Dále je Augustin přirovnal k Jákobovi či Chámovi, synovi Noema. Rovněž opakovaně⁶⁶¹ spojil Židy s vylomenou olivovou ratoletí (podle *Ř* 11,16-24). Ve svém výkladu se neochýlil od Pavla. Nejvýznamnější teze je vidění Židů jako svědků, kteří neochotně a nevědomky nesou Písma, která předpovídají Krista. Svým rozptýlením mezi pohany, které se jim dostalo za trest za nepřijetí Krista, šíří Starý zákon obsahující proroctví o Kristu. To je jejich role v dějinách křesťanství – šíření Písma mezi pohany a dosvědčení, že proroctví si křesťané nevymysleli. Z tohoto důvodu nemají být zabíjeni podle *Ž* 59,12. Tento verš se stal signifikantní pro ochranu Židů a objevuje se u Augustina velmi často.⁶⁶² Uvedení badatelé se shodují na těchto augustiniánských motivech o Židech.

⁶⁶⁰ Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law...*, str. 41.

⁶⁶¹ *Contra Faustum* IX.2. *Adversus Judaeos* 1.1.

⁶⁶² *De civitate Dei* XVIII.46; *Adversus Judaeos* 7.9, *Ep.* 149,9; *De fide rerum quae non videntur* 6.9.

Na druhou stranu se Augustin o Židech vyjadřoval i v mírnějším tónu. Největší uznání pro Židy vyslovil v oblasti zachování zvyků. Ocenil jejich zachování i přes tlaky okolního světa, i když podle něj jejich význam se změnil po příchodu Krista. Je možné říci, že Augustin toto téma nevyhledával a vyjadřoval se k němu, pokud to vyžadovala situace.

12. Seznam použitých zdrojů

12.1. Seznam zkratk citovaných pramenů

Adversus Judaeos = Augustinus Aurelius, *In answer to the Jews*, trans. Marie Liguori, in: Roy Joseph Deferrari (ed.), *The Fathers Of The Church. A New Translation*, vol. 27, New York: Catholic University of America 1955. Dostupné z : <https://archive.org/details/fathersofthechur009508mbp> (20. 5. 2014).

Conf. = Augustinus Aurelius, *Vyznání*, přel. Mikuláš Levý. Přetisk vydání Ladislava Kuncíře z roku 1926. Praha: Kalich 2006.

Contra Faustum = Augustinus Aurelius, *Reply to Faustus the Manichaen*, trans. Richard Stothert, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 4, New York: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z : <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf104.html> (16. 2. 2014).

Contra Gaudentium = Augustinus Aurelius, *Contra Gaudentium Donatistarum episcopum*, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 43, Paris: J.-P. Migne 1845. Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_Contra_Gaudentium_Donatistarum_Episcopum_MLT.pdf.html (10. 5. 2014).

De civitate Dei = Augustinus Aurelius, *O Boží obci knih XXII. (I., II.)*, přel. Julie Nováková, Praha: Karolinum 2007.

De doctrina christiana = Augustinus Aurelius, *Křesťanská vzdělanost*, přel. Jana Nechutová, Praha: Vyšehrad 2004.

De fide rerum quae non videntur = Augustinus Aurelius, *Concernig Faith of Things Not Seen*, trans. C.L.Gornish, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf103.html> (19. 2. 2014).

A také: *The Fathers of Church*, vol. 4, Catholic University 2010. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=OfHoUXbnTo0C&dq=augustine+epistola+231&hl=cs&source=gbs_navlinks_s (20. 6. 2014).

De moribus ecclesiae catholicae = Augustinus Aurelius, *On the Morals of the Catholic Church*, trans. Richard Stothert, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 4, New York: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z : <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf104.html> (16. 2. 2014).

De Sermone Domini in Monte = Augustinus Aurelius, *Our Lord's Sermon On The Mount*, trans. William Findlay, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 6, New York: Christian Literature Publishing Co. 1888. Dostupné z: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_De_Sermone_Domini_In_Monte_Secundum_Matthaeum_\[Schaff\]_E.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_De_Sermone_Domini_In_Monte_Secundum_Matthaeum_[Schaff]_E.pdf.html) (15. 2. 2014).

De utilitate Credendi = Augustinus Aurelius, *On the Profit of Believing*, trans. C.L.Gornish, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf103.html> (19. 2. 2014).

Enar. = Augustinus Aurelius, *Expositions on the Psalms*, trans. A. Cleveland Coxe, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 8, New York: Christian Literature Publishing Co. 1888. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf108.html> (18. 2. 2014).

Ep. = Augustinus Aurelius, *Epistolae*, trans. J. G. Cunningham, in: Philip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 1, New York: Christian Literature Publishing Co. 1886. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf101.html> (10. 2. 2014).

Ep. 121 = Augustinus Aurelius, *Epistolae 121*, trans. Wilfrid Parsons, in: Roy Deferrari (ed.), *The Fathers of the Church A New Translation. Saint Augustine: Letters II. (83-130)*, vol. 18, New York: Catholic University of America 1953. Dostupné z: <https://archive.org/details/fathersofthechur013358mbp> (17. 5. 2014).

Ep. 149 = Augustinus Aurelius, *Epistolae 149*, trans. Wilfrid Parsons, in: Roy Deferrari (ed.), *The Fathers of the Church A New Translation. Saint Augustine: Letters III. (131-164)*, vol. 20, New York: Catholic University of America 1953. Dostupné z: <https://archive.org/details/fathersofthechur013359mbp> (17. 5. 2014).

Ep. 8* = Augustinus Aurelius, *Epistolae 8**, in: St. Augustine, *Letters (1*-29*)*, The Fathers of the Church, vol. 6, The Catholic University of America Press 1989. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=Cjo0S-O4yUYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (5. 1. 2014).

Expositio Quarundum Propositionum Ex Epistola Ad Romanos = Augustinus Aurelius, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 35, Paris: J.-P.Migne 1865. Dostupné z: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_035_\(AD_1864\)_MLT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_035_(AD_1864)_MLT.pdf.html) (15. 4. 2014).

In evangelium Ioannis tractatus = Aurelius Augustinus, *Tractates on the Gospel of John* trans. John Gibb, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 7, New York: Christian Literature Publishing Co. 1888. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf107.html> (19. 2. 2014).

Odp. Simp. = Augustinus Aurelius, *O milosti a svobodném rozhodování; Odpověď Simplicianovi*, přel. Stanislav Sousedík, Praha: Krystal OP 2000.

Serm. = Augustinus Aurelius, *Sermones*, in: *Nuova Biblioteca Agostiniana*, PL 38, Opere de S.Agostino, edizione latino-italiano, Rome: Città Nuova 1965. Dostupné: http://www.augustinus.it/latino/pl_38.htm (15. 6. 2014).

Serm. 196 = Augustinus Aurelius, *Sermones*, trans. Mary Sara Muldowney, in: Joseph Deferrari (ed.), *The Fathers Of The Church A New Translation. Sermons on the Liturgical*

Seasons 184-265, vol. 38. New York: Catholic University of America 1959. Dostupné z : <https://archive.org/stream/fathersofthechur009512mbp#page/n89/mode/2up> (17. 5. 2014).

Retractiones = Augustinus Aurelius, *Retractationum Libri Duo*, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 32, Paris: J.-P. Migne 1845. Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_Retractationum_Libri_Duo_MLT.pdf.html (26.5.2014).

12.2. Ostatní prameny

Ambrosius, *De Cain et Abel*, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 14, Paris: J.-P. Migne 1845. Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0339-0397_Ambrosius_De_Cain_Et_Abel_Libri_Duo_MLT.pdf.html (11. 4. 2014).

Aurelius Augustinus: *Říman, člověk, světec*, přel. Radislav Hošek, Praha: Vyšehrad 2000.

Bernard of Clairvaux, *Letters of st. Bernard of Clairvaux*, trans. Bruno Scott James, London: Burns Oates, 1953. Převzato z: <http://www.ccjr.us/dialogika-resources/primary-texts-from-the-history-of-the-relationship/258-bernard-of-clairvaux> (2. 6. 2014).

Bible. Český ekumenický překlad. Bible kralická, Praha: Česká biblická společnost 2008.

Burkett, Francis Crawford, *The Book of Rules of Tyconius*, Cambridge: University Press 1894. Dostupné z: <https://archive.org/details/rulesoftyconius00tico> (20. 3. 2014).

Cicero, Marcus Tullius, *O přirozenosti bohů. Tři knihy rozprav věnované Marku Brutovi*, přel. Antonín Kolář, Praha: Jan Laichter 1948.

Codex Theodosianus. Dostupné z: <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber16.htm#8> (12. 1. 2014).

Cyprián, *Testimoniorum Libri Tres Adversus Judaeos (Three Books of Testimonies Against the Jews)*, trans. Robert Ernest Wallis, in: Philip Schaff (ed.) *Ante-Nicene Fathers*, vol. 5, New York: Christian Publishing Co. 1886. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf05.html> (20. 5. 2014).

Drápal, Dan (ed.), *Spisy apoštolských otců*, Praha: Kalich 2004.

Eusebios z Kaisareie, *Historia Ecclesiae*, in: Josef Novák (ed.), *Církevní dějiny (Ecclesiastica historia)*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství 1988. Dostupné z: <http://www.fatym.com/taf/knihy/index.htm> (18. 6. 2014).

Filón Alexandrijský, *Quaestiones et Solutiones in Genesin, De Sacrificiis Abelis et Caini (Questions and Answers on Genesis I.)*, trans. Charles Duke Yonge, London: H.G. Bohn 1854-90. Dostupné z <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book41.html> (11. 4. 2014).

Irenaeus, *Against Heresies (Adversus omnes Haereses)*, trans. A.Cleveland Coxe, in: Philip Schaff (ed.) *Ante-Nicene Fathers*, vol. 1, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf01.html> (20. 1. 2014).

Isidor ze Sevilly, *Quaestiones in Vetus Testamentum*, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 83, Paris: J.-P. Migne 1850. Dostupné z: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_083_\(AD_1850\)_Walker_Fundation_MLT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_083_(AD_1850)_Walker_Fundation_MLT.pdf.html) (20. 6. 2014).

Jerome, *Commentariorum in Amos Prophetam*, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 25, Paris: J.-P. Migne 1845. Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0347-0420_Hieronimus_Commentariorum_In_Amos_Prophetam_Libri_Tres_MLT.pdf.html (25. 5. 2014).

Jerome, *The Homilies of Saint Jerome (1–59 on the Psalms)*, trans. Marie Liguori Ewald, in: *The Fathers Of The Church A New Translation*. vol. 48. New York: Catholic University of America 2010. Dostupné z: <http://books.google.cz/books?hl=cs&id=2MBHW1WHAbsC&q=cain#v=snippet&q=cain&f=false> (12. 4. 2014).

John Chrysostom, *Homilies against the Jews*. Anglický překlad od neznámého autora. Dostupné z: http://www.tertullian.org/fathers/chrysostom_adversus_judaeos_00_eintro.htm (5. 2. 2014).

Justin, *Dialogue with Trypho*, trans. A.Cleveland Coxe, in: Philip Schaff (ed.) *Ante-Nicene Fathers*, vol. 1, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf01.html> (20. 1. 2014).

Lactantius, *Divinae Institutiones*, trans. William Fletcher, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 7, New York: Christian Literature Publishing Co. 1886. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf07.html> (26. 5. 2014).

Mišna – Sanhedrin. Dostupné z: <http://www.talmidim.cz/misna/sanhedrin/kapitola-4/> (12. 2. 2014).

Origen, *Contra Celsus*, trans. Frederick Crombie, in: Philip Schaff (ed.) *Ante-Nicene Fathers*, vol. 4, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf04.html> (16. 2. 2014).

Plinius Mladší, *Dopisy*, přel. Ladislav Vidman, Praha: Svoboda 1988.

Plotinus, *The Six Enneads*, trans. Stephen MacKenna, B.S. Page, Christian Classics Ethereal Library. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/plotinus/enneads.html> (19. 6. 2014).

Rabanus Maurus, *Commentarium in Genesim*, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 107, Paris: J.-P. Migne 1851. Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1815-

[1875 Migne Patrologia Latina 107 \(AD 1851\) Harvard College University MLT.pdf.html](#) (20. 6. 2014).

Secundinus, *Letter of Secundinus to Augustine 3*, in: Mark J. Vermes *Epistula Secundini and contra Secundinum*, M.A. Thesis, University of Warwick 1997. Dostupné z: <http://www.roger-pearse.com/weblog/augustine-against-secundinus-the-manichaeon-in-english/#epistula> (15. 5. 2014).

Soušek, Zdeněk (ed.), *Knihy tajemství a moudrosti I.*, Praha: Vyšehrad 1998.

Tertullianus, *Ad nationes*, trans. Peter Holmes, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf03.html> (15. 1. 2014).

Tertullianus, *Adversus Judaeos*, trans. S.Thelwall, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf03.html> (15. 1. 2014).

Tertullianus, *Against Marcion*, trans. Peter Holmes, in: Philip Schaff (ed.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, New York: Christian Literature Publishing Co. 1885. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf03.html> (15. 1. 2014).

Tertulián, *Apologeticum*, přel. Josef Novák, in: Josef Novák (ed.), *Čtvrtá patristická čítanka*, Praha: Česká katolická charita 1985. Dostupné z: <http://www.fatym.com/taf/knihy/index.htm> (18. 6. 2014).

Tertullianus, *De carne Christi*, in: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 2, Paris: J.-P. Migne 1865. Dostupné z: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0160-0220_Tertullianus_De_Carne_Christi_MLT.pdf.html (23. 5. 2014).

12.3. Sekundární literatura

Balagangadhara, S.N., *"The Heathen in His Blindness"--: Asia, the West, and the Dynamic of Religion*, Manohar Publishers and Distributors 2005.

Boyarin, Daniel, „The Christian Invention of Judaism: The Theodosian Empire and the Rabbinic Refusal of Religion“, *Representations*, vol. 85/1, University of California Press 2004, str. 21-57.

Brown, Peter, *Augustine of Hippo*, Berkeley: University of California Press 2000.

Brown, Michael Joseph, *The Lord's Prayer Through North African Eyes: A Window Into Early Christianity*, New York: Continuum 2004. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=gD_I3B2hxLwC&dq=rives+religion+and+authority&hl=c&source=gbs_navlinks_s (28. 1. 2014).

Cohen, Jeremy, *Living Letters of the Law: Ideas of the Jew in Medieval Christianity*, University of California Press 1999.

Cohen, Jeremy, *The Friars and the Jews : The Evolution of Medieval Anti-Judaism*, Ithaca: Cornell University 1982.

Cohen, Mark R., *Pod křížem a půlměsícem. Židé ve středověku*, přel. Jiří Blažek, Praha: Vyšehrad 2013.

Cohen, Shaye J.D., Dancing, clapping, meditating: Jewish and Christian observance of the Sabbath in Pseudo-Ignatius, in: Benjamin Isaac, Yuval Shahar (ed.), *Judaea-Palestina, Babylon and Rome: Jews in Antiquity*, Texts and Studies in Ancient Judaism 147, Tübingen: Mohr Siebeck 2012. Dostupné z: http://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/10861140/Cohen_DancingClapping.pdf?sequence=1 (24. 6. 2014).

Červenková, Denisa, *Jak se křesťanství stalo náboženstvím. Recepce pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*, Praha: Karolinum 2012.

Dostálová, Růžena – Hošek, Radislav, *Antická mystéria*, Praha: Vyšehrad 1997.

Ellington Six-Means, Horace, *Augustine and Catholic Christianization: The Catholization of Roman Africa (391-408)*, Patristic Studies, vol. 10, New York: Peter Lang 2011.

Fitzgerald, Allan D. (ed.), *Augustine through the ages: an encyclopedie*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Co. 1999.

Fredriksen, Paula, *Augustine and the Jews: A Christian Defense of Jews and Judaism*, New Haven: Yale University Press 2010.

Fredriksen, Paula, „Excaecati Occulta Iustitia Dei: Augustine on Jews and Judaism”, in: *Journal of Early Christian Studies* 3, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1995, str. 299-324.

Fredriksen, Paula, „Augustin and Israel: *Interpretatio ad litteram*, Jews, and Judaism in Augustine's Theology of History“, *Studia Patristica*, vol. 38, Leuven: Peeters 2001, str. 119-135.

Fredriksen, Paula, „Secundum Carnem: History and Israel in the Theology of St. Augustine“, in: *The Limits of Ancient Christianity. Essays on Late Antique Thought and Culture in Honor of R.A. Markus*, Ann Arbor: University of Michigan 1999, str. 26-41.

Funkenstein, Amos, *Perception of Jewish History*, University of California Press 1993.

Gager, John G., *Reinventing Paul*, Oxford: University Press 2000.

Grant, Michael, *Židé v římském světě*, přel. Gerik Císař, Praha: BB Art 2003.

Griffin, Carl W. – Paulsen, David L., „Augustine nad the Corporeality of God“, *Harvard Theological Review*, vol. 95/1, 2002, str. 97-118.

Haynes, Stephen R., *Reluctant Witnesses: Jews and the Christian Imagination*, Westminster John Knox Press 1995. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=0sxXwpHomiEC&printsec=frontcover&dq=stephen+haynes&hl=cs&sa=X&ei=e7mNU-vTManK0AWi_oDAAg&redir_esc=y#v=onepage&q=stephen%20haynes&f=false (2. 6. 2014).

Chazan, Robert, *Židé středověkého západního křesťanského světa: (1000-1500)*, přel. Eduard Geissler, Praha: Argo 2009.

Karfíková, Lenka, *Milost a vůle podle Augustina*, Praha: OIKOYMENH 2006.

Linder, Amnon, *The Jews in Roman Imperial Legislation*, Detroit: Wayne State University Press 1987. Dostupné z: <http://www.scribd.com/doc/176522018/Jews-in-Roman-Imperial-Legislation-Amnon-Linder> (24. 6. 2014).

Martin, Luther H., *Helénistická náboženství*, přel. Iva Doležalová a Dalibor Papoušek, Brno: Masarykova univerzita 1997.

Neumann, Uwe, *Augustin*, přel. Milan Navrátil, Praha: Volvox Globator 1999.

Newman, Albert H., „Introductory essay on the Manichaeism heresy“, chapt. VII.- The Relation of Manichaeism to Judaism, in: Phillip Schaff (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, vol. 4, New York: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf104.html> (16. 2. 2014).

Schäfer, Peter, *Dějiny Židů v antice. Od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*, přel. Štěpán Zbytovský, Praha: Vyšehrad 2003.

Singer, Isidore – Adler, Cyrus (ed.), *The Jewish Encyclopedia*, vol. 2, New York: Ktav Publishing House 1900. Dostupné z: <https://archive.org/details/jewishencycoped02sing> (20. 11. 2013).

Stern, Karen B., *Inscribing Devotion and Death: Archaeological Evidence for Jewish Populations of North Africa*, Leiden: BRILL 2008. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=ZHkykGfn5eYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (10. 1. 2014).

Šedinová, Jiřina a kol., *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu (mezi integrací a izolací)*, Praha: Academia 2011.

Unterseher, Lisa A., *The mark of Cain and the Jews : Augustine's theology of Jews and Judaism*, Gorgias Dissertations/Early Christian Studies 9, Piscataway, N.J.: Gorgias Press 2009.

Van Oort, Johannes, „Jews and Judaism in Augustine's Sermones“, *Instrumenta Patristica et Mediaevalia* 53, 2009, str. 243-265. Dostupné z: http://www.academia.edu/3832862/Jews_and_Judaism_in_Augustines_Sermones (31.1.2014).

Van Oort, Johannes, *Jerusalem and Babylon: A Study into Augustine's City of God and the Source of His Doctrine of the Two Cities*, Leiden: BRILL 2013. Dostupné z: http://www.academia.edu/4535739/2013_Jerusalem_and_Babylon_a_Study_of_Augustines_City_of_God_and_the_Sources_of_his_Doctrine_of_the_Two_Cities (29.1.2014).

Wilken, Robert L., „Judaism in Roman and Christian Society“, *The Journal of Religion*, vol. 47/4, 1967, str. 313-330.